

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЛІПЕНЮК ТЕТЯНА МИХАЙЛІВНА

УДК 343.13:343.163(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ
СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

спеціальність 081 – Право

галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т.М. Сліпенюк

Науковий керівник – Торбас Олександр Олександрович,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є одним із перших у науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Встановлено, що у вітчизняній правовій науці наявні лише фрагментарні дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, які проводяться у межах наступних напрямів: розкриття загальнотеоретичних позицій зловживань у праві; висвітлення окремих аспектів зловживань правами (повноваженнями) у матеріально-правовому контексті; дослідження окремих аспектів зловживань процесуальними правами (повноваженнями) під час здійснення судочинства.

Виділено етапи історичного розвитку українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі: 1) перший етап (поч. Х – серед. XVIII ст.) – зародження окремих норм, спрямованих на протидію та попередження зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, які мали фрагментарне закріплення в пам'ятках права, що поширювались на українських теренах; 2) другий етап (кін. XVIII ст. – поч. XX ст.) – формування засад використання процесуальних повноважень уповноваженими особами під час здійснення кримінального провадження, зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі отримують пряму нормативну заборону у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві;

3) третій етап (з 1922 р. – по 1991 р.) – нормативне визначення широкого кола процесуальних повноважень представників сторони обвинувачення без закріплення законодавчої заборони щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. 4) четвертий етап (з 1991 р. – по нинішній час) – формування системи процесуальних повноважень, яку представників сторони обвинувачення зобов'язано реалізовувати законно й добросовісно, без прямого нормативного закріплення неприпустимості зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесуальному законодавстві, однак з відображенням дієвих механізмів запобігання й протидії останнім.

Сформульовано авторське визначення поняття «зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» як специфічного виду правової поведінки представників сторони обвинувачення, спрямованого на реалізацію нормативно-закріплених процесуальних повноважень в межах, визначених законодавчими приписами, однак всупереч їхньому прямому призначенню, що завдає шкоду правам, свободам та інтересам інших суб'єктів, а також суперечить завданням кримінального провадження.

Визначено систему ознак зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі: наявність у представника сторони обвинувачення передбачених законом процесуальних повноважень, які можуть бути предметом зловживання; мета вказаних зловживань полягає в обмеженні прав інших учасників кримінального провадження або ускладненні їхньої реалізації; відсутність формальних ознак порушення конкретних приписів чинного кримінального процесуального законодавства; умисність реалізації процесуальних повноважень поза межами, встановленими чинним кримінальним процесуальним законодавством; заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам інших учасників кримінального провадження; наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями, які вчиняються в ході

зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, й наслідками, які вони обумовлюють.

Встановлено, що передумовами для зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є: наявність прогалин у законодавстві або недостатня чіткість правової регламентації тих чи інших суспільних відносин; суперечність приватних та публічних інтересів уповноважених осіб сторони обвинувачення; деформованість правової свідомості представників сторони обвинувачення; відсутність нормативного закріплення неприпустимості зловживань; наявність у представників сторони обвинувачення дискреційних повноважень щодо здійснення кримінального провадження.

Здійснено класифікацію зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі за різними підставами, а саме: залежно від об'єкта, який зазнає шкоди; стадії кримінального провадження; ступеня впливу на кінцевий результат здійснення кримінального провадження; форми діяння; наслідків зловживання процесуальними повноваженнями; мотиву; складу представників сторони обвинувачення; рівня латентності.

Аргументовано, що великий спектр процесуальних дій, які вчиняються під час досудового розслідування, обумовлює різноманітність способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на цій стадії кримінального процесу. За результатами аналізу правозастосовної практики найпоширеніші з них отримали детальне висвітлення, а всю сукупність способів зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на цій стадії кримінального процесі згруповано за наступними напрямками: зловживання щодо реєстрації кримінального правопорушення та загально-організаційних засад здійснення кримінального провадження; зловживання щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження; зловживання щодо реалізації законодавчо-визначених вимог

здійснення певних процесуальних дій; зловживання, що посягають на процесуальний статус особи, базові права людини.

Констатовано, що судовий розгляд в суді першої інстанції, який передбачає реалізацію процесуальних повноважень стороною обвинувачення на стадіях підготовчого судового засідання та судового розгляду, також налічує чимало способів зловживань повноваженнями. Способи зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на цій стадії кримінального процесу систематизовано за такими напрямками: зловживання щодо укладення та підтримання угод про примирення та про визнання винуватості; зловживання щодо забезпечення загально-організаційних аспектів здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції, зловживання щодо безпосередньої реалізації функції публічного обвинувачення в суді.

Обґрунтовано, що зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі характерні й під час апеляційного та касаційного провадження, провадження за нововиявленими та виключними обставинами, а також при виконанні судового рішення. Попри відносну обмеженість процесуальних повноважень сторони обвинувачення, дослідження правозастосовної практики продемонструвало системний характер таких зловживань й надало змогу здійснити їхню систематизацію за двома напрямками: зловживання щодо реалізації права на апеляційне / касаційне оскарження, перегляд рішення за нововиявленими та виключними обставинами та зловживання щодо пом'якшення / обтяження процесу виконання судового рішення.

Сукупність механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальним повноваженням стороною обвинувачення розподілено на дві групи, які різняться між собою своєю правовою природою: процесуальні (нормативні обмеження, що закріплені в КПК України й спрямовані на законну та добросовісну реалізацію процесуальних повноважень без порушень прав людини, прокурорський нагляд, судовий контроль, кінцева оцінка судом

процесуальних дій / рішень представників сторони обвинувачення в судовому акті) та позапроцесуальні (дисциплінарна відповідальність).

Розглянуто досвід держав англосаксонської (США, Канада, Велика Британія) та романо-германської (Франція й Австрія) правових систем щодо регламентації повноважень сторони обвинувачення, заборони зловживання процесуальними повноваженнями, способів їхнього здійснення, а також практичної реалізації механізмів попередження та запобігання останнім у зарубіжних країнах.

Наголошено на необхідності імплементації у кримінальне процесуальне законодавство України досвіду Канади в контексті закріплення механізму перевірки судом тривалості судового розгляду у разі здійснення останнього понад 30 місяців.

Запропоновано авторське визначення «стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» як сукупності визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відображених у практиці ЄСПЛ норм і критеріїв, які являють собою мінімально обов'язкові вимоги, спрямовані на попередження й протидію зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі шляхом забезпечення ефективності, прозорості та справедливості кримінального провадження.

Аргументовано, що до системи стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі відносяться: стандарт дотримання принципів гуманності та поваги до особистості людини; стандарт законності, обґрунтованості та достатності підстав для застосування заходів обмеження свободи та особистої недоторканності; стандарт забезпечення базових (мінімальних) прав осіб для дотримання рівності сторін та змагальності кримінального процесу; стандарт забезпечення приватності від неправомірних

втручань у права людини поза межами кримінального провадження; стандарт належної та добросовісної реалізації процесуальних повноважень.

Сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції про внесення змін і доповнень до КПК України для усунення недоліків і прогалин, які є передумовами для зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. Зокрема, запропоновано:

- доповнити ч.1 ст.303 КПК України підпунктами дванадцять, тринадцять, якими передбачити можливість оскарження до слідчого судді постанови прокурора про визначення підслідності кримінального провадження під час здійснення досудового розслідування або бездіяльність щодо прийняття такої постанови, а також постанови прокурора про об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування або бездіяльність щодо прийняття такої постанови;

- виключити ч.6 ст.217 КПК України, якою встановлено заборону на оскарження рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування;

- доповнити ст.307 КПК України частинами чотири – шість, у яких закріпити порядок повідомлення слідчого, дізнавача та прокурора про винесення ухвали про задоволення або про часткове задоволення скарги на їх рішення, дії чи бездіяльність, визначити темпоральні межі для виконання припису суду – 24 години після отримання копії відповідної ухвали суду та передбачити процесуальну санкцію за невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання судового рішення шляхом ініціювання слідчим суддею питання про відповідальність слідчого, дізнавача, прокурора перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності, а також шляхом подання інформації у правоохоронні органи, підслідність яких передбачає перевірку діянь слідчого, дізнавача, прокурора на предмет наявності або відсутності ознак кримінальних правопорушень;

- доповнити ч.2 ст.55 КПК України абзацом три, в якому закріпити обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення

або заяви про залучення її до провадження як потерпілої, винести постанову про визнання особи потерпілою за наявності відповідних підстав;

- доповнити ст.55 КПК України частиною три з позначкою один, у якій надати можливість визнавати потерпілою особу, якій кримінальним правопорушенням не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, але права, свободи та інтереси якої кримінальним правопорушенням поставлено під загрозу;

- доповнити ч.1 ст.471 КПК України шляхом розширення обов'язкових умов угод про визнання винуватості та про примирення: відомості про процесуальні дії, які проведені в межах кримінального провадження й обґрунтовують підозру / обвинувачення, та власне письмове підтвердження сторін про те, що угода укладається добровільно;

- доповнити КПК України п.23 ч.1 ст.7 та ст.29-1, в якій закріпити спеціалізовані норми щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами та повноваженнями.

Запропоновано системні зміни до Законів України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки» та «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо уніфікації законодавчих вимог здійснення громадського контролю за представниками сторони обвинувачення, а також визначення правового статусу та повноважень Ради громадського контролю при цих органах.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, сторона обвинувачення, дізнавач, слідчий, прокурор, процесуальні повноваження, дискреція, зловживання, запобігання, протидія.

SUMMARY

Slipeniuk T.M. Abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings. – Manuscript.

Dissertation for a PhD in Law (081) (field of knowledge 08 – Law). National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2025.

This dissertation is one of the first comprehensive studies in the science of criminal procedural law addressing theoretical and practical problems of abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings.

It has been established that domestic legal scholarship only contains fragmented studies on the issue of abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings. These studies are conducted within the following areas: revealing general theoretical positions on abuses in law; highlighting specific aspects of abuse of rights (powers) in a substantive law context; and examining certain aspects of abuse of procedural rights (powers) during the administration of justice.

The historical development stages of Ukrainian legislation regarding the regulation of abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings have been identified: 1) the first stage (early 10th - mid-18th century) – the emergence of individual norms aimed at countering and preventing abuse of procedural powers by the prosecution, which were fragmentarily enshrined in legal monuments prevalent in Ukrainian territories; 2) the second stage (late 18th - early 20th century) – the formation of principles for the use of procedural powers by authorized persons during criminal proceedings, with abuse of procedural powers in criminal proceedings receiving a direct normative prohibition in criminal and criminal procedural legislation; 3) the third stage (from 1922 to 1991) – the normative definition of a wide range of procedural powers of prosecution representatives without legislative prohibition on the abuse of procedural powers in criminal proceedings; 4) the fourth stage (from 1991 to the present) – the formation of a system of procedural powers that representatives of the prosecution are obliged to implement lawfully and conscientiously, without direct normative consolidation of the inadmissibility of abuse of procedural powers in

criminal procedural legislation, but with the reflection of effective mechanisms for preventing and combating such abuses.

The author's definition of «abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings» is formulated as a specific type of legal behavior of prosecution representatives aimed at exercising normatively enshrined procedural powers within the limits defined by legislative provisions, but contrary to their direct purpose, causing harm to the rights, freedoms, and interests of other subjects, and also contradicting the objectives of criminal proceedings.

A system of features of abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings has been defined: the presence of legally prescribed procedural powers in the prosecution representative that can be subject to abuse; the purpose of such abuses is to restrict the rights of other participants in criminal proceedings or complicate their realization; the absence of formal signs of violation of specific provisions of current criminal procedural legislation; the intentional exercise of procedural powers outside the limits established by current criminal procedural legislation; causing harm to the rights, freedoms, and interests of other participants in criminal proceedings; and the presence of a causal link between the actions committed during the abuse of procedural powers in criminal proceedings and the consequences they entail.

It has been established that the prerequisites for abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings are: the presence of gaps in legislation or insufficient clarity of legal regulation of certain public relations; the contradiction of private and public interests of authorized prosecution representatives; the deformation of the legal consciousness of prosecution representatives; the absence of normative consolidation of the inadmissibility of abuses; and the presence of discretionary powers in prosecution representatives regarding the conduct of criminal proceedings.

The classification of abuses of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings has been carried out based on various criteria, namely: depending on the object that suffers harm; the stage of criminal proceedings; the degree of influence on the final outcome of criminal proceedings; the form of the act; the consequences of

abuse of procedural powers; the motive; the composition of prosecution representatives; and the level of latency.

It is argued that the wide range of procedural actions committed during pre-trial investigation determines the diversity of methods of abusing procedural powers by the prosecution at this stage of criminal proceedings. Based on the analysis of law enforcement practice, the most common of them have been detailed, and the entire set of methods of abuse of procedural powers by the prosecution at this stage of criminal proceedings has been grouped into the following areas: abuses regarding the registration of criminal offenses and general organizational principles of criminal proceedings; abuses regarding the comprehensive, complete, and objective establishment of the circumstances of criminal proceedings; abuses regarding the implementation of legally defined requirements for certain procedural actions; and abuses infringing on the procedural status of a person and fundamental human rights.

It is stated that the trial in the court of first instance, which involves the exercise of procedural powers by the prosecution at the stages of the preparatory court session and the trial, also includes many methods of abusing powers. Methods of abuse of procedural powers by the prosecution at this stage of criminal proceedings are systematized into the following areas: abuses regarding the conclusion and support of plea bargains and agreements on admission of guilt; abuses regarding the assurance of general organizational aspects of criminal proceedings in the court of first instance; and abuses regarding the direct exercise of the function of public prosecution in court.

It is substantiated that abuse of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings is also characteristic during appellate and cassation proceedings, proceedings on newly discovered and exceptional circumstances, as well as during the execution of a court decision. Despite the relative limitedness of the procedural powers of the prosecution, the study of law enforcement practice has demonstrated the systematic nature of such abuses and allowed their systematization into two areas: abuses regarding the exercise of the right to appeal / cassation review, review of a decision on newly discovered and exceptional circumstances, and abuses regarding the mitigation / aggravation of the process of executing a court decision.

The set of mechanisms for preventing and combating abuse of procedural powers by the prosecution is divided into two groups that differ in their legal nature: procedural (normative restrictions enshrined in the Criminal procedural code of Ukraine aimed at the lawful and conscientious exercise of procedural powers without human rights violations, prosecutorial supervision, judicial control, final judicial assessment of procedural actions/decisions of prosecution representatives in a judicial act) and extra-procedural (disciplinary liability).

The experience of Anglo-Saxon (USA, Canada, Great Britain) and Roman-Germanic (France and Austria) legal systems regarding the regulation of prosecution powers, the prohibition of abuse of procedural powers, methods of their implementation, and the practical implementation of mechanisms for preventing and combating them in foreign countries has been examined.

The necessity of implementing Canada's experience into the criminal procedural legislation of Ukraine is emphasized, specifically in the context of establishing a mechanism for judicial review of the duration of a trial if it exceeds 30 months.

The author's definition of «ECtHR standards for preventing and combating abuses of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings» is proposed as a set of norms and criteria defined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and reflected in the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR). These represent minimally mandatory requirements aimed at preventing and combating abuses of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings by ensuring the effectiveness, transparency, and fairness of criminal proceedings.

It is argued that the system of ECtHR standards for preventing and combating abuses of procedural powers by the prosecution in criminal proceedings includes: the standard of adherence to the principles of humanity and respect for human dignity; the standard of legality, reasonableness, and sufficiency of grounds for applying measures restricting freedom and personal inviolability; the standard of ensuring basic (minimal) rights of individuals to ensure equality of parties and adversarial nature of criminal proceedings; the standard of ensuring privacy from unlawful interference with human

rights outside the scope of criminal proceedings; and the standard of proper and good faith exercise of procedural powers.

Theoretically substantiated proposals for amendments and additions to the Criminal procedural code of Ukraine have been formulated to eliminate shortcomings and gaps that serve as prerequisites for abuses of procedural powers by the prosecution. Specifically, it is proposed to:

Supplement Part 1 of Article 303 of the Criminal procedural code of Ukraine with subparagraphs twelve and thirteen, which would provide for the possibility of appealing to the investigative judge a prosecutor's decision on determining the jurisdiction of criminal proceedings during pre-trial investigation or inaction regarding such a decision, as well as a prosecutor's decision on combining and separating pre-trial investigation materials or inaction regarding such a decision.

Exclude Part 6 of Article 217 of the Criminal procedural code of Ukraine, which prohibits appealing a decision on combining or separating pre-trial investigation materials.

Supplement Article 307 of the Criminal procedural code of Ukraine with Parts four to six, which would establish the procedure for notifying the investigator, inquirer, and prosecutor about the issuance of a ruling satisfying or partially satisfying a complaint against a decision, action, or inaction, define the temporal limits for fulfilling a court order – 24 hours after receiving a copy of the relevant court ruling, and provide for a procedural sanction for non-compliance, improper, or untimely execution of a court decision by initiating with the investigative judge the question of the liability of the investigator, inquirer, prosecutor, before the bodies authorized by law to bring them to disciplinary responsibility, and submitting information to law enforcement agencies whose jurisdiction provides for checking the actions of the investigator, inquirer, prosecutor for the presence or absence of signs of criminal offenses.

Supplement Part 2 of Article 55 of the Criminal procedural code of Ukraine with paragraph three, which would enshrine the obligation of the investigator, inquirer, prosecutor to immediately, but no later than 24 hours after submitting an application about a criminal offense committed against a person or an application for their

involvement in the proceedings as a victim, issue a decision on recognizing the person as a victim if there are appropriate grounds.

Supplement Article 55 of the Criminal procedural code of Ukraine with Part three with the designation one, which would provide for the possibility of recognizing as a victim a person who has not suffered moral, physical, or property damage from a criminal offense, but whose rights, freedoms, and interests have been jeopardized by the criminal offense.

Supplement Part 1 of Article 471 of the Criminal procedural code of Ukraine by expanding the mandatory conditions for plea bargains and settlement agreements: information about procedural actions conducted within the criminal proceedings that substantiate the suspicion/accusation, and the parties' own written confirmation that the agreement is concluded voluntarily.

Supplement the Criminal procedural code of Ukraine with point 23 of Part 7 and Article 29-1, which would enshrine specialized norms on the inadmissibility of abuse of procedural rights and powers.

Systemic changes to the Laws of Ukraine «On the Prosecutor's Office», «On the National Police», «On the State Bureau of Investigation», «On the Bureau of Economic Security» and «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» have been proposed regarding the unification of legislative requirements for public control over prosecution representatives, as well as defining the legal status and powers of the Public Control Council under these bodies.

Keywords: criminal process, criminal proceedings, prosecution, inquirer, investigator, prosecutor, procedural powers, discretion, abuse, prevention, counteraction.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями окремими суб'єктами кримінального процесу в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 226-232.

URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/3_2022/35.pdf

2. Сліпенюк Т.М. Добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі: морально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 261-267.

URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/6_2022/39.pdf

3. Сліпенюк Т.М. Практика ЄСПЛ щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 639-643.

URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/154.pdf

4. Сліпенюк Т.М. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 128-135.

URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1_2024/27.pdf

5. Slipeniuk T., Yankovyi M., Nikitenko V, Manzhai O., Tiuria Y. Problematic Issues of Using Electronic Evidence in Criminal Proceedings. *Journal of Lifestyle and SDG'S Review*. 2024. № 4 (1). P.1-15.

URL: <https://sdgsreview.org/LifestyleJournal/article/view/1867/1491>
<https://sdgsreview.org/LifestyleJournal/article/view/1867/1491>

Список публікацій здобувача, що додатково відображають результати дисертації та засвідчують апробацію її матеріалів

6. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 2. С. 55-63.

URL: <https://bulletin-pla.com/index.php/current/article/view/22>

7. Сліпенюк Т.М. Судовий контроль у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2-х т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). 2022. Т. 2. С. 470-473.*

URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19906>

8. Сліпенюк Т.М. Прокурорський нагляд як засіб забезпечення належного виконання процесуальних повноважень слідчим. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 листопада 2022 року). 2022. С. 244-247.*

URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/22244>

9. Сліпенюк Т.М. Дискреція як передумова зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 09 грудня 2022 року). 2022. С. 127-131.*

URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/23970/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%2009.12>

[%20%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%87%20%281%29.pdf?sequence=4&isAllowed=y](#)

10. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2023 року), 2023. Том. 2. С. 365-367.

URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c03545a2-a7da-4247-a6d7-d2b910d0a0e3/content>

11. Сліпенюк Т.М. Невизнання особи потерпілою в системі способів зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В.П. Бахіна, В.К. Лисиченка, І.Я. Фрідмана* (м. Ірпінь, 19 травня 2023 року). Університет ДФС України, 2023. С. 117-120.

URL: <https://drive.google.com/file/d/1F7jUKnvHT7AjOXPZxZl-dHFvnWPOpR9z/view>

12. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення в ЄРДР. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 року) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ, Науковий парк «Наука та безпека», факультет № 1. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 407-411.

URL: <https://zenodo.org/records/10156318>

13. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями в кримінальному процесі під час тимчасового вилучення майна. *XVI Міжнародна*

науково-практична конференція «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти». (м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 210-212.

URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058040.pdf>

14. Сліпенюк Т.М. Система передумов зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Юридична осінь 2024 року: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (м. Харків, 19 листопада 2024 року). Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 432-436.

URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-yurydychna-osin-2024.pdf>

15. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі як підстава для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 5-7 грудня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 366-369.

URL: <https://www.google.com/url?q=http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/347&source=gmail&ust=1737669138455000&usg=AOvVaw2qFn si9paWuWY5NYP6QW0h>

16. Сліпенюк Т.М. Історичний розвиток українського законодавства щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в 20-30-х роках XX ст. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (26 грудня 2024 року, м. Миколаїв). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 308-311.

URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/355>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	21
ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	34
1.1. Стан наукових досліджень проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у вітчизняній правовій науці.....	34
1.2. Історичний розвиток українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.....	57
1.3. Поняття, сутність та класифікація зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.....	72
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАННЯ. МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ.....	92
2.1. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування.....	92
2.2. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції.....	136
2.3. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на інших стадіях кримінального процесу.....	158
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	172

3.1. Досвід зарубіжних країн щодо побудови механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.....	172
3.2. Стандарти ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.....	200
3.3. Напрями модернізації вітчизняного кримінального процесу для запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення	217
ВИСНОВКИ.....	235
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	246
ДОДАТКИ.....	270

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

п. – пункт

ч. – частина

ст. – стаття

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сучасному етапі становлення правової держави особливої актуальності в Україні набуває питання забезпечення належного виконання стороною обвинувачення своїх процесуальних повноважень. Наведене є ключовим фактором для ефективного захисту прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки та інтересів держави, а також реалізації завдань кримінального провадження. Втім, вітчизняна правозастосовна практика свідчить про широку поширеність випадків зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, що обумовлюється низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних передумов.

Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення є деструктивним явищем, що підриває фундаментальні засади кримінального процесу, зокрема принципи змагальності та рівності сторін, спотворюючи процес встановлення істини, а також призводячи до прийняття неправомірних судових рішень, що, в свою чергу, нівелює довіру суспільства до правоохоронних органів та судової системи.

З огляду на вказане, важливе значення для захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження та посилення його ефективності мають теоретико-емпіричні розробки, спрямовані на вдосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства та практики щодо запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Окремі аспекти задекларованої проблематики висвітлювались у дослідженнях таких науковців як Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, Д.С. Бакаєв, Г.Д. Борецько, О.В. Брюхно, Н.Л. Буроменська, Ф.В. Веніславський, Є.П. Вертегел, Н.А. Гарасимчук, М.О. Генюк, І.В. Голубєва, І.В. Гловюк, Я.В. Греца, О.М. Дроздов, О.В. Дроздова, В.А. Завтур, В.П. Іванов, О.В. Капліна, Р.І. Кіреєв, Д.В. Криворучко, Л.А. Куртіш, В.В. Лазарєв, О.В. Левада, О.О.

Мілетич, Т.О. Подковенко, Т.Т. Полянський, О.Я. Рогач, О.О. Торбас, Д.О. Тихомиров, О.Ю. Хабло, Т.С. Хохлова, М.М. Хміль, Л.М. Шестопалова, Т.М. Ямненко та ін. Однак, попри значну наукову і практичну цінність праць згаданих авторитетних вчених, комплексний аналіз проблематики зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі до цього часу не здійснено. Чимало дискусійних питань теоретичного та прикладного характеру залишились недостатньо вивченими та невирішеними, що, з огляду на сучасну кримінальну процесуальну політику, потребує нагального врегулювання та обумовлює актуальність проведеного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження узгоджується із засадничими положеннями, визначеними в Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 та виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформування кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції та протидії злочинності в епоху цифрового суспільства» у межах виконання теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людино центристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки, що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань. Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 04 листопада 2021 року протокол № 3 та уточнено рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 16 травня 2025 року протокол № 8.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне формування теоретичних положень та практичних аспектів проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, механізмів їхнього запобігання та

протидії, а також розробка науковообґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства та підвищення ефективності правозастосовної діяльності у даному напрямку.

Досягнення окресленої мети обумовлює необхідність системного розв'язання широкого кола різноманітних дослідницьких завдань, а саме:

- охарактеризувати стан наукових досліджень проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у вітчизняній правовій науці;

- розкрити історичний розвиток українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі;

- визначити поняття, сутність та класифікацію зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі;

- розглянути способи та механізми запобігання й протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування;

- визначити способи та механізми запобігання й протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції;

- з'ясувати способи та механізми запобігання й протидії запобігання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на інших стадіях кримінального процесу;

- проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо побудови механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі;

- виділити стандарти ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі;

- запропонувати напрями модернізації вітчизняного кримінального процесу для забезпечення запобігання й протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі.

Предметом дослідження є зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження виступає комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання суспільних явищ і процесів, використаних з урахуванням визначеної мети, завдань, об'єкта та предмета даної роботи. Так, діалектичний метод забезпечив ґрунтовне розуміння сутності зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі (підрозділ 1.3.). Метод аналізу та синтезу дав змогу визначити стан наукових досліджень проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у вітчизняній правовій науці (підрозділ 1.1.). Історичний метод використовувався для розкриття історичного розвитку українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі (підрозділ 1.2.). Застосування компаративістського методу дозволило проаналізувати нормативно-правові акти та правозастосовну практику зарубіжних держав щодо законодавчого закріплення й засад реалізації процесуальних повноважень посадових осіб сторони обвинувачення, формування механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, та вказати на можливість імплементації досвіду провідних держав у вітчизняне законодавство (підрозділ 3.1.). Системний метод сприяв розкриттю способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на різних стадіях кримінального провадження, механізмів їхнього запобігання та протидії, й систематизації останніх (підрозділи 1.3., 2.1., 2.2., 2.3.). Методи абстрагування та

узагальнення застосовано для визначення стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі (підрозділ 3.2.). Логіко-семантичний та догматичний методи сприяли виявленню логічних структур, змісту положень КПК України, закономірностей дії його приписів щодо способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, механізмів їхнього запобігання й протидії (підрозділи 1.3., 2.1., 2.2., 2.3.). Метод статистичного аналізу використовувався під час дослідження судової практики як частини емпіричної бази дисертації (підрозділи 2.1., 2.2., 2.3., 3.2.). Застосування методу теоретико-правового моделювання сприяло формуванню напрямків модернізації вітчизняного кримінального процесу для запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, зокрема, й пропозицій щодо внесення змін й доповнень до КПК України та інших нормативно-правових актів (підрозділ 3.3.).

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України» «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки України», інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, а також законодавство деяких іноземних держав.

Теоретичну основу дослідження становлять праці вищеназваних дослідників та наукові доробки представників загальної теорії права, кримінальної процесуальної науки та інших галузевих наук.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні зведення Верховного Суду, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, рішення Європейського суду з прав людини, а також матеріали судової практики, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, які стосуються предмета дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в українській науці кримінального процесуального права комплексних досліджень проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, в якому розкриваються її теоретичні й практичні аспекти, а також надаються рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосування з урахуванням досвіду зарубіжних держав й стандартів ЄСПЛ.

Найбільш суттєвими теоретичними та практично значущими результатами, що мають наукову новизну та вказують на особистий внесок автора, є наступні:

уперше:

- сформульовано авторське визначення поняття «зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» як специфічного виду правової поведінки представників сторони обвинувачення, спрямованого на реалізацію нормативно-закріплених процесуальних повноважень в межах, визначених законодавчими приписами, однак всупереч їхньому прямому призначенню, що завдає шкоду правам, свободам та інтересам інших суб'єктів, а також суперечить завданням кримінального провадження;

- визначено систему ознак зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі: наявність у представників сторони обвинувачення передбачених законом процесуальних повноважень, які можуть бути предметом зловживання; мета даних зловживань полягає в обмеженні прав інших учасників кримінального провадження або ускладненні їхньої реалізації; відсутність формальних ознак порушення конкретних приписів чинного кримінального процесуального законодавства; умисність реалізації процесуальних повноважень поза межами, встановленими чинним кримінальним процесуальним законодавством; заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам інших учасників кримінального провадження; наявність

причинно-наслідкового зв'язку між діями, які вчиняються в ході зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, й наслідками, які вони обумовлюють;

- виділено етапи історичного розвитку українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі: 1) перший етап (поч. Х – серед. XVIII ст.) – зародження окремих норм, спрямованих на протидію та попередження зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, які мали фрагментарне закріплення в пам'ятках права, що поширювались на українських теренах; 2) другий етап (кін. XVIII ст. – поч. ХХ ст.) – формування засад використання процесуальних повноважень уповноваженими особами під час здійснення кримінального провадження, зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі отримують пряму нормативну заборону у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві; 3) третій етап (з 1922 р. – по 1991 р.) – нормативне визначення широкого кола процесуальних повноважень представників сторони обвинувачення без закріплення законодавчої заборони щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. 4) четвертий етап (з 1991 р. – по нинішній час) – формування системи процесуальних повноважень, яку представників сторони обвинувачення зобов'язано реалізовувати законно й добросовісно, без прямого закріплення неприпустимості зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесуальному законодавстві, однак з відображенням дієвих механізмів запобігання й протидії останнім;

- запропоновано авторське визначення терміна «стандарти ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» як сукупності визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відображених у практиці ЄСПЛ норм і критеріїв, які являють собою мінімально обов'язкові вимоги, спрямовані на попередження й протидію зловживання процесуальними

повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі шляхом забезпечення ефективності, прозорості та справедливості кримінального провадження;

- аргументовано, що до системи стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі відносяться: стандарт дотримання принципів гуманності та поваги до особистості людини, стандарт законності, обґрунтованості та достатності підстав для застосування заходів обмеження свободи та особистої недоторканності, стандарт забезпечення базових (мінімальних) прав осіб для дотримання рівності сторін та змагальності кримінального процесу, стандарт забезпечення приватності від неправомірних втручань в права людини поза межами кримінального провадження, стандарт належної та добросовісної реалізації процесуальних повноважень;

- сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції щодо внесення змін і доповнень до КПК України для усунення недоліків і прогалин, які є передумовами для зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення;

удосконалено:

- наукові уявлення про сутнісне наповнення доктрини зловживань у праві як комплексного поєднання зловживання правом та зловживання процесуальними повноваженнями;

- концептуальні положення щодо розуміння правової природи зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі як соціально-шкідливої правомірної поведінки;

- систему підстав для класифікації зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, зокрема, об'єкта, який зазнає шкоди; стадії кримінального провадження; ступеня впливу на кінцевий результат здійснення кримінального провадження; форми діяння; наслідків зловживання процесуальними повноваженнями; мотиву; складу представників сторони обвинувачення; рівня латентності;

- концептуальні положення про механізми запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, які розподілено на дві групи, що різняться між собою своєю правовою природою: процесуальні (нормативні обмеження, що закріплені в КПК України й спрямовані на законну та добросовісну реалізацію процесуальних повноважень представниками сторони обвинувачення без порушень прав людини, прокурорський нагляд, судовий контроль, кінцева оцінка судом процесуальних дій / рішень представників сторони обвинувачення в судовому акті) та позапроцесуальні (дисциплінарна відповідальність);

- пропозиції щодо необхідності внесення системних змін до Законів України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки» та «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо уніфікації законодавчих вимог здійснення громадського контролю за представниками сторони обвинувачення, а також визначення правового статусу та повноважень Ради громадського контролю при цих органах;

набуло подальшого розвитку:

- напрацьовані теоретико-правовою наукою знання про передумови зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, серед яких: наявність прогалин у законодавстві або недостатня чіткість правової регламентації тих чи інших суспільних відносин; суперечність приватних та публічних інтересів представників сторони обвинувачення; деформованість правової свідомості уповноважених осіб сторони обвинувачення; відсутність нормативного закріплення неприпустимості зловживань; наявність у представників сторони обвинувачення дискреційних повноважень щодо здійснення кримінального провадження;

- наукові положення щодо системи способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на різних стадіях кримінального провадження, елементи якої згруповано за окремими напрямками;

- твердження щодо необхідності посилення громадського контролю за діяльністю представників сторони обвинувачення, зокрема, з урахуванням досвіду держав англосаксонської та романо-германської правових систем, як інституту, який надає змогу громадянам відстежувати як саме уповноважені особи використовують свої повноваження, чи діють відповідно до закону, належно й добросовісно та чи враховують інтереси громадян, особливо за фактами кримінальних правопорушень, які мають суспільний резонанс;

- доктринальні напрацювання щодо забезпечення морально-правового аспекту добросовісного використання процесуальних повноважень стороною обвинувачення у кримінальному процесі в контексті мотиваційної сторони діяльності уповноважених осіб сторони обвинувачення та таких її складників як захопленість своєю професією, прагнення захисту прав та свобод осіб та задоволення матеріальних потреб;

- пропозиції щодо необхідності імплементації в кримінальне процесуальне законодавство України досвіду Канади в контексті закріплення механізму перевірки судом тривалості судового розгляду у разі здійснення останнього понад 30 місяців.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у межах дослідження висновки, теоретичні положення та науково обґрунтовані пропозиції можуть бути використані в:

- науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних положень проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі;

- правозастосовній діяльності – для забезпечення належної і добросовісної реалізації стороною обвинувачення процесуальних повноважень у кримінальному процесі, а також для запобігання та протидії зловживань останніми;

- правотворчій діяльності – для вдосконалення КПК України та іншого національного законодавства щодо усунення прогалин та недоліків, які сприяють

зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі;

- навчальному процесі – під час підготовки навчальних програм і лекцій, проведення різних видів занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Сучасні проблеми кримінального та кримінального процесуального права» та «Актуальні питання сучасного кримінального провадження».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист та складають її наукову новизну, розроблені автором особисто на основі персональних досліджень, висновків інших науковців, нормативно-правових актів, аналітично-довідкових матеріалів, узагальнень судової практики. В статті «Problematic issues of using electronic evidence in criminal proceeding» (пер. Проблемні питання використання електронних доказів у кримінальному провадженні), *Journal of Lifestyle and SDG'S Review*. 2024. № 4(1). Р.1-15., автор визначила способи зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення в процесі використання електронних доказів у кримінальному провадженні, а також проаналізувала процесуальні механізми їх попередження та протидії.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданні кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» та оприлюднено на наступних наукових заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права» (м. Одеса, 17 червня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (м. Київ, 18 листопада 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-

розшукової діяльності (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України)» (м. Одеса, 09 грудня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти» (м. Ірпінь, 19 травня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану» (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 року); XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти» (м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична осінь 2024 року» (м. Харків, 19 листопада 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5-7 грудня 2024 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 26 грудня 2024 року).

Публікації. За матеріалами підготовленого дисертаційного дослідження опубліковано п'ять статей у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України, одна стаття у закордонному виданні, проіндексованому у науково метричній базі даних SCOPUS та десяти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 288 сторінок, із яких основний текст – 223 сторінки, список використаних джерел (226 найменувань) – 24 сторінки, додатки – 19 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Стан дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у вітчизняній правовій науці

Невід'ємним елементом правової системи будь-якої країни є належне та добросовісне використання владними суб'єктами наданих їм повноважень. У такий спосіб не лише підтримується справедливість у суспільстві, а й захищаються права та інтереси усіх учасників правовідносин. Не є винятком і кримінальні процесуальні відносини, в межах яких кримінальне провадження має здійснюватися відповідно до закону та з урахуванням прав та свобод усіх учасників задля розкриття кримінальних правопорушень, викриття та покарання винних осіб. Чесне, старанне і сумлінне виконання процесуальних повноважень у кримінальному процесі у спосіб, визначений законодавчими приписами, гарантує дотримання принципу правової держави, забезпечує ефективність діяльності профільних суб'єктів, що сприяє підвищенню довіри до правоохоронної та судової систем. Попри це правозастосовна практика має чимало випадків законності дій, бездіяльності чи рішень уповноважених осіб, спрямованих всупереч захисту публічних інтересів і виконання завдань кримінального провадження, тобто вчинення зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Присвячуючи увагу дослідженню питання наукових розвідок проблематики зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, варто зазначити, що комплексної її розробки наразі не здійснено. Водночас тематика зловживань у різні часи була предметом напрацювань багатьох вчених у різних сферах правової науки. До спектру спеціальностей, в рамках яких досліджено окремі аспекти зловживань процесуальними

повноваженнями, відносяться теорія та історія держави і права, конституційне, цивільне право та процес, адміністративне право та процес, а також інші галузі науки.

Вказані праці становлять теоретичний фундамент даного дисертаційного дослідження та попри їхню різноманітність загалом здійснювались у трьох основних напрямках: розкриття загальнотеоретичних позицій зловживань у праві; висвітлення окремих аспектів зловживань правами (повноваженнями) у матеріально-правовому контексті; дослідження окремих аспектів зловживань процесуальними правами (повноваженнями) під час здійснення судочинства. Розглянемо їх більш детально.

Зловживання є однією із найбільш актуальних проблем сучасного суспільства, яке має стародавнє коріння. Являючи собою надмірне використання прав (повноважень) з метою отримання неправомірної вигоди або завдання шкоди іншим суб'єктам, зловживання неодноразово ставало причиною порушення балансу інтересів у суспільстві. Враховуючи, що це явище має загальнотеоретичний аспект, оскільки воно стосується не тільки конкретних правових норм, але й загальних принципів права, його дослідження неодноразово було предметом відповідних праць вітчизняних науковців.

Одним із найперших комплексних загальнотеоретичних досліджень проблематики зловживань у праві стало дисертаційне дослідження М.М. Хміль «Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти)» (2005). У ньому запропоновано авторську дефініцію поняття «зловживання правом» та обґрунтовано доцільність її закріплення в законодавстві України. Вчений на основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду встановив, що специфічною рисою принципу неприпустимості зловживання правом, яка відрізняє його від інших загальноправових принципів, є характер втілення вказаного принципу у законодавстві. У деяких випадках цей принцип втілений у законодавстві з вищою мірою абстрактним формулюванням. В інших випадках норми, що закріплюють принцип неприпустимості зловживання правом, мають високий ступінь деталізації і конкретизації в законодавстві. М.М. Хміль

закцентував увагу на тому, що при проєктуванні юридичних норм доцільно формулювати їхній зміст таким чином, щоб унеможливити випадки зловживання правом та службовими повноваженнями в ході правореалізації [162].

Проблематика зловживань правом також була предметом наукових пошуків Т.Т. Полянського, які знайшли своє відображення у дисертаційній праці «Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика» (2011). У ній автор зосередив увагу на визначенні загального поняття зловживання правом, а також положень про його ознаки як специфічного різновиду правопорушення, склад та передумови і причини його виникнення й еволюції. Також в роботі надано розуміння загального механізму вчинення зловживання правом та кожного із основних його елементів: об'єктивного та суб'єктивного юридичного права, їхніх цілей, а також засобів здійснення цих прав і, нарешті, шкоди, заподіяної внаслідок вчинення таких діянь. Крім того, Т.Т. Полянський, проаналізувавши практику ЄСПЛ, надав власні рекомендації про засади та способи правозастосовного реагування на зловживання правом [57].

О.Я. Рогач також здійснив свій вклад у розкриття загальнотеоретичних позицій зловживань у праві, адже у 2011 році захистив дисертацію на здобуття ступеня доктора юридичних наук. Свою працю на тему «Зловживання правом: теоретико-правове дослідження» (2011) вчений присвятив комплексному дослідженню та з'ясуванню правової природи феномену зловживання правом. Автор детально зупиняється на всебічному аналізі загальнотеоретичних проблем зловживання права, взаємозв'язку даної категорії з категоріями свобода, розсуд, правовий нігілізм. Також О.Я. Рогач навів істотні ознаки цього феномену та охарактеризував механізм протидії проявам зловживання правом у суспільстві [95, 96].

Ще одну працю на подібну проблематику підготував Д.С. Бакаєв. Так, у дисертаційному дослідженні на тему «Концепція зловживання правом у правовій доктрині» (2013) науковець надав загальну характеристику розуміння зловживання правом, основні його концепції у правових доктринах, визначив

їхні деякі особливості, а також запропонував новий авторський погляд на концепцію зловживання правом й удосконалив класифікацію зловживання правом. Також вчений проаналізував межі здійснення права за реалізації прав суб'єктами права, визначив особливості зловживання правом як наслідку розсуду в праві, та загалом їхню взаємообумовленість. Крім того, Д.С. Бакаєв сформулював пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства з метою мінімізації та унеможливлення зловживання правом [3].

Не варто оминати увагою й дисертаційне дослідження О.О. Мілетич на тему «Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект» (2015). У даній роботі вчена здійснила комплексний аналіз теоретико-прикладних аспектів категорії «зловживання правом» шляхом визначення концептуальних підходів до розуміння поняття «зловживання правом», сутності категорії, надання її видової характеристики, визначення взаємозв'язку із видами правової поведінки. Крім того, автор, враховуючи міжнародний досвід та вітчизняну практику, дослідила сучасні тенденції розвитку та функціонування категорії «зловживання правом», а також визначила чинники боротьби та подолання зловживання правом засобами підвищення ефективності сучасного законодавства у суспільстві [46].

До сфери наукових інтересів Н.Л. Буроменської також входить проблематика зловживань у праві. У своєму дисертаційному здобутку на тему «Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом» (2021) вченою обґрунтовано позицію щодо зловживання правом як протиправної дії, оскільки норма права реалізується всупереч її призначенню та з метою досягнення неправомірного результату, що зазвичай супроводжується завданням шкоди правам та інтересам іншої особи або суспільства. Також в роботі наголошено, що найважливішим способом протидії зловживання правом має бути закріплення відповідної норми в Конституції України та актах галузевого законодавства, а також дотримання загального принципу заборони зловживання правом суб'єктами права. На підставі здобутих результатів запропоновано низку змін до актів законодавства з метою запобігання зловживання правом, у тому

числі з використанням практики ЄСПЛ та Суду ЄС щодо зловживання правом [6].

Окрім комплексних дисертаційних досліджень, загальнотеоретичні аспекти зловживання правом розкриваються у низці наукових статей вітчизняних науковців, зокрема: О.В. Малогацький «Правова природа терміну зловживання правом» (2003), Д.В. Горбась «Зловживання правом» (2005), Р.А. Калюжний, І.Г. Андрущенко «Зловживання правом: сутність та шляхи протидії» (2006), І.Г. Бабич «Значення принципу добросовісності при визначенні зловживання правом» (2006), Г.В. Онищенко «Проблема існування категорії «зловживання правом» (2007), В.І. Тимошенко «Деформація індивідуальної правосвідомості як передумова зловживання правом» (2009), М.А. Рубашенко «Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація» (2010), Л.М. Шипілов «До питання про поняття та сутність зловживання правом» (2010), Г.М. Чувакова «Зловживання правом як вид правових аномалій» (2011), О.О. Вдовичен «Генеza розвитку категорії «зловживання правом» (2013), В.В. Резнікова «Зловживання правом: поняття та ознаки» (2013), М.А. Тіхонова «Щодо проблеми зловживання правом» (2013), О.В. Брюхно «Зловживання правом як особливий різновид поведінки» (2015), Т.М. Ямненко «Співвідношення поняття «зловживання правом» із суміжними правовими категоріями» (2015), Д.О. Тихомиров «Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки» (2016), О.В. Левада «Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект)» (2017), Є.П. Вертегел, Л.А. Куртіш «Зловживання правом: теоретико-правове дослідження (2019), Л.М. Шестопалова «Поняття «зловживання» в законодавстві України» (2019), Т.С. Хохлова «Форми зловживання правом: теоретико-правовий аспект» (2020), М.О. Генюк «Поняття «зловживання правом» у юридичній доктрині» (2020), Д.В. Криворучко «Зловживання правом: юридична природа та ознаки» (2021), Т.О. Подковенко, І.В. Голубева «Зловживання правом: загальнотеоретичні аспекти» (2022), Я.В. Греца «Феномен зловживання правом: «штучна правомірність» чи «прихована

протиправність?» (2022), В.В. Лазарєв «Концепції розуміння сутності категорії «зловживання правом»» (2023), В.П. Іванов «Еволюція інституту зловживання правом» (2023) тощо.

Аналізуючи наукові доробки даного напрямку, варто зауважити, що в них сформульовано ключові аспекти, які становлять загальнотеоретичну основу дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі. Зокрема, досліджено еволюцію концепції зловживань у праві з урахуванням внеску вітчизняних науковців, доповнено її положення низкою авторських поглядів щодо сутності, ознак та правової природи цього різновиду поведінки, а також класифікаційного погляду форм, співвідношення із суміжними правовими категоріями. Особливий науковий інтерес викликають погляди вітчизняних науковців щодо загальноправових наслідків досліджуваних зловживань та способів їхнього запобігання й протидії.

Правові відносини є надзвичайно різноманітними та мають свою специфіку в кожній галузі, що обумовлює широкий спектр сфер зловживань. При цьому, у кожній галузі правовідносин зловживання правами (повноваженнями) має свої особливості. Наприклад, у сфері корпоративного права це може бути недобросовісна конкуренція, а в сімейному праві – зловживання правом на отримання аліментів. Попри те, що правова природа таких дій/бездіяльності є однаковою, форми прояву, способи їхньої протидії та низка інших вагомих аспектів відрізняються. Наведене спричинило науковий пошук специфіки зловживань правами (повноваженнями) у конкретних галузях матеріального права, що надає змогу виділити другий напрям наукових досліджень, які становлять теоретичний фундамент даного дисертаційного дослідження – висвітлення окремих аспектів зловживань правами (повноваженнями) у матеріально-правовому контексті.

Першопрохідником вузькопрофільного дослідження зловживань правами (повноваженнями) у матеріально-правовому контексті у вітчизняній правовій

науці стала Г.С. Гончарова, яка в 1988 році опублікувала наукову статтю «Зловживання правом у трудових правовідносинах».

Подібне міркування зустрічаємо й у М.І. Хавронюка, який в 1998 році вперше здійснив комплексне дослідження зловживань правом (повноваженнями) у кримінально-правовому контексті. Так, у дисертаційному дослідженні на тему «Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень» вчений надав характеристику об'єктивних та суб'єктивних ознак перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень. За результатами дослідження автором висвітлено проблемні питання кримінальної відповідальності за вчинений злочин та надано пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосування у даній сфері [160].

Викликає науковий інтерес і дисертаційний здобуток М.С. Туркота на тему «Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем» (2007) [130]. В останньому автором розкрито підстави кримінальної відповідальності за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, а також особистість злочинця. Особливий інтерес становлять авторські погляди на сутність зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем та його форм (незаконне використання транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна; підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам; інше зловживання владою або службовим становищем).

Більш узагальнено предмет зловживань у кримінально-правовому контексті розкрито у дисертаційному дослідженні В.Г. Хашева на тему «Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем» (2007). Дана робота присвячена дослідженню злочину ст.364 КК (зловживання владою або службовим становищем) для його правильної кваліфікації, а також формулюванню авторських пропозицій з удосконалення у перспективі цієї норми. Доволі цікавими є погляди В.Г. Хашева на суспільні відносини, що визначають і регулюють зміст правильної роботи апарату органів

державної влади та органів місцевого самоврядування та їхніх підприємств, установ чи організацій як родовий об'єкт досліджуваного ним злочину, а також на зміст поняття «всупереч інтересам служби» [161].

Заслуговує на увагу і дисертація В.П. Коваленка на тему «Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу» (2009), яка присвячена вирішенню проблемних питань кримінальної відповідальності працівників правоохоронних органів за зловживання владою або службовим становищем. Важливе теоретичне значення мають не лише напрацювання автора щодо аналізу складу злочину, передбаченого ч.3 ст.364 КК України, а його погляди на соціальну зумовленість таких зловживань та пропозиції щодо вдосконалення профільного законодавства [21].

Ще одне дослідження кримінально-правового контексту зловживань правом (повноваженнями) розкрито у дисертаційній роботі К.П. Задоя «Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст.365 КК України)» (2009). У даній праці доводиться необхідність диференціації кримінальної відповідальності за дії, які традиційно розглядаються як прояв перевищення влади або службових повноважень, вказується на некоректність конструкції складу злочину, передбаченого ч.2 ст.365 КК України, а також звертається увага на питання відмежування складів злочину, передбаченого ст.365 КК України, від складів інших злочинів у сфері службової діяльності. За результатами дослідження автором зроблено ряд пропозицій щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за перевищення влади або службових повноважень [17].

Комплексне розкриття зловживань правами (повноваженнями) у приватно-правовій сфері вперше здійснено у дисертації А.С. Сидоренко на тему «Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин» (2012), яка присвячена науковому виявленню й вирішенню теоретичних і практичних питань зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин за нових соціально-економічних умов розвитку суспільства. У роботі А.С. Сидоренко

дослідила та виокремила принципи добросовісності й недопустимості зловживання правом, проаналізувала форми зловживань правом різними учасниками трудових правовідносин під час їхнього виникнення, зміни та припинення, а також загалом наслідки даних зловживань. Крім того, автор з урахуванням судової практики розгляду трудових спорів сформулювала власні теоретичні висновки й рекомендації, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства, з метою виключення можливостей зловживання правом зазначеними суб'єктами й реформування законодавства про працю [103]. Викладені напрацювання надалі вченою продовжено у монографії «Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: теоретико-практичне дослідження» (2014).

Науковий інтерес становить дисертаційна робота О.С. Губара на тему «Недопустимість зловживання правом у цивільному праві України» (2013). В останній вчений розробив теоретико-правові положення щодо недопустимості зловживання цивільним правом, зокрема, дослідив еволюцію конструкції недопустимості зловживання правом, з'ясував поняття, кваліфікуючі ознаки та елементи зловживання правом, провів класифікацію зловживання правом, а також виявив форми та види зловживання правом. Крім того, в роботі розкрито правові наслідки зловживання правом та розроблено конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного цивільного законодавства щодо недопустимості зловживання правом [12].

У центрі уваги напрацювань В.Ю. Пашутіної стало дослідження цивільно-правових аспектів зловживання корпоративними правами, яке отримало комплексне відображення у дисертаційному дослідженні «Зловживання корпоративними правами: цивільно-правовий аспект» (2014). У даній праці розглянуто ґносеологічні засади становлення поняття «зловживання корпоративними правами», визначено поняття та правову природу зловживання корпоративними правами, встановлено форми та види зловживання корпоративними правами. Також автором досліджено норми про визнання неприпустимості зловживання корпоративними правами в цивільному

законодавстві України та інших держав та визначено правові наслідки зловживання корпоративними правами. За результатами проведеного дослідження вченою розроблено пропозиції з удосконалення чинного цивільного законодавства України щодо неприпустимості зловживання корпоративними правами [53].

Подібна проблематика також розглядається у дисертації С.Ю. Серьогіна на тему «Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект)» (2015). У своєму доробку вчений здійснив порівняльно-правовий аналіз основних положень правового регулювання недопущення зловживання правом у корпоративних відносинах в Україні існуючим стандартам та правозастосовній практиці провідних країн світу для наступної розробки науково-теоретичних та практичних рекомендацій з вдосконалення законодавства України. Зокрема, С.Ю. Серьогін визначив особливості суб'єктного складу учасників, які можуть зловживати правом, об'єктивні та суб'єктивні ознаки для кваліфікації їхніх дій/бездіяльності в якості зловживання правом у сфері корпоративних відносин, а також дієві критерії та ефективні способи недопущення зловживання правом та захисту прав, порушених шляхом зловживання прав у сфері корпоративних відносин [102].

Кримінально-правові аспекти зловживань правом (повноваженням) розкриваються також у дисертаційній роботі Д.О. Сисоєва «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми: кримінально-правова характеристика» (2015) [104]. Вказане дослідження присвячене визначенню ознак складів зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, з'ясування особливостей кваліфікації цього злочину, а також проблем караності цього злочину. На особливу увагу заслуговують погляди вченого на вирішення найбільш значущих проблем кваліфікації зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, його відмежування від суміжних злочинів.

Проблематика корпоративних зловживань стала предметом наукових інтересів ще одного науковця. Так, О.В. Кучмієнко у дисертаційній роботі «Зловживання правом у корпоративних правовідносинах» (2016) окреслила поняття, правову природу та суб'єктний склад корпоративних правовідносин. У даному здобутку вчена визначила особливості зловживання правом у корпоративних правовідносинах, дослідила систему проявів зловживання правом у корпоративних правовідносинах, виділила та охарактеризувала окремі форми зловживання правом, провівши їхню класифікацію. Особливий науковий інтерес становлять авторські погляди на систему способів протидії (попередження та захисту) зловживанню правом у корпоративних правовідносинах, якими О.В. Кучмієнко охарактеризувала окремі способи попередження та захисту від зловживання правом в даних правовідносинах та сформулювала на підставі проведеного дослідження теоретичні висновки, пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання відносин у вказаній сфері [37].

Ще один здобуток, спрямований на висвітлення кримінально-правових зловживань, зроблено Р.М. Горою. Так, у 2019 році вчений захистив дисертацію на тему «Кримінальна відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми». В останній вчений представив авторське розв'язання питань кримінальної відповідальності за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, зокрема, шляхом аналізу ознак складу злочину, передбаченого ст.364-1 КК України, а також формулювання на цій підставі науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення чинного кримінального законодавства та практики його застосування у цій сфері. На особливу увагу заслуговують погляди вченого щодо мотиву цього злочину, а також системи ознак, що характеризують суб'єкта досліджуваного злочину [10].

Вузькопрофільне дослідження зловживань правами (повноваженнями) здійснив й Д.С. Сахно у своїй дисертаційній праці на тему «Зловживання правом

у податкових правовідносинах» (2019). Ця робота спрямована на висвітлення сутності зловживання правом як форми поведінки учасників податкових відносин, класифікації її форм та відмежування від суміжних категорій. Цікавим видається підхід вченого до дослідження окремих форм вказаних зловживань, а саме за суб'єктним складом (платників податків та контролюючих суб'єктів) [100].

До другого напрямку наукових праць, що становлять теоретичний фундамент даного дисертаційного здобутку, на нашу думку, також доречно віднести дисертаційне дослідження Е.О. Скубака. В 2020 році вчений захистив дисертацію на тему «Юридико-психологічна характеристика зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні». У даній праці Е.О. Скубак висвітлив та систематизував історичні витoki виникнення та становлення кримінально-правового розуміння поняття «зловживання посадовим становищем» на теренах сучасної України та здійснив компаративістський аналіз зарубіжного та вітчизняного законодавства щодо кримінально-правового тлумачення цього поняття. Також вчений надав психолого-кримінологічну характеристику злочинів, пов'язаних із зловживанням посадовим становищем держслужбовцями в Україні; визначив юридико-психологічні складові об'єкта й об'єктивної сторони злочинів, пов'язаних із зловживанням посадовим становищем, та виокремив психолого-правові особливості суб'єкта та суб'єктивної сторони вказаних злочинів. Особливий інтерес становлять рекомендації автора щодо удосконалення кримінально-правових та криміналістичних засад розслідування злочинів у вигляді зловживання посадовим становищем й окресленні основних напрямів використання психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа під час розслідування цих злочинів [106].

Вагоме місце у визначенні стану дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями у вітчизняній правовій науці посідає дисертація робота В.В. Андрієшина на тему «Кримінальна відповідальність за зловживання службовою особою своїми повноваженнями: теоретико-правові та

прикладні аспекти» (2020). Дана дисертація присвячена висвітленню теоретичних, правових та прикладних питань кримінальної відповідальності за зловживання службовою особою своїми повноваженнями. Автором досліджено генезу виникнення та розвитку кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні прояви службових осіб, обґрунтовано соціальну обумовленість криміналізації правопорушень, пов'язаних із службовими зловживаннями, а також охарактеризовано зарубіжний досвід правової протидії кримінальним проявам у сфері діяльності службових осіб. Крім того, вчений здійснив аналіз специфічних рис об'єктивних та суб'єктивних ознак складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням службових повноважень, дослідив проблемні та актуальні питання слідчої й судової практики у кримінальних провадженнях даної категорії правопорушень, на підставі чого запропонував шляхи вирішення. Особливий науковий інтерес становлять твердження автора щодо необхідності заміни категорій «зловживання службовим становищем» як застарілої теоретико-правової конструкції та «зловживання владою» у диспозиціях статей кримінального законодавства на міжгалузеву категорію «зловживання службовими повноваженнями», яка є більш вдалою для правової регламентації [2].

Варто приділити увагу і дисертації В.В. Дутки, захищеній у 2021 році, на тему «Зловживання правами у справі про банкрутство». Дану працю автор присвятив розробці теоретичних положень щодо зловживання правами у справі про банкрутство, здійсненні класифікації зловживання правами у даній категорії справ, виявленні характерних особливостей найбільш поширених видів таких зловживань. Також В.В. Дутка розробив пропозиції та рекомендації щодо протидії зловживанням правами у справі про банкрутство, зокрема, охарактеризував визнання недійсними правочинів боржника як захід протидії досліджуваним зловживанням [15].

Доволі цікавою є дисертаційне дослідження О.В. Шагаки на тему «Відшкодування збитків, завданих у результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті» (2021). В останній вчена визначила зміст при

укладенні договорів, договори в Інтернеті, а також сформувала науково-обґрунтовану систему особливостей договорів в Інтернеті, що зумовлюють потенційне зловживання правами при їхньому укладенні. О.В. Шагака проаналізувала основні проблеми вітчизняного законодавства у сфері відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті, а також надала авторське бачення підстав відшкодування шкоди, завданої в результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті [166].

У досліджуваному нами напрямі викликає інтерес і дисертаційне дослідження М.-М.С. Яциніної на тему «Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст.ст.364, 361, 365-2 КК України)» (2021). В останній вчена надала характеристику обов'язковим ознакам об'єктивної та суб'єктивної сторони злочинів, передбачених ст.ст.364, 364-1, 365-2 КК України, а також виявила проблеми, які виникають при кваліфікації та розмежуванні складів кримінальних правопорушень, пов'язаних зі зловживанням владою, службовим становищем або повноваженнями з суміжними складами кримінальних правопорушень [169].

У центрі напрацювань Т.С. Борох також перебували особливості зловживання правом в окремих правовідносинах. Так, у 2022 році науковцем захищено дисертаційне дослідження на тему «Зловживання правом в сімейних правовідносинах», яке присвячене розробці на підставі чинного законодавства цілісної теорії зловживання сімейними правами. У межах останнього виявлено особливості категорії зловживання правом у сімейному законодавстві, її форми та визначено систему юридичних наслідків зловживання правом, проведено їхню класифікацію. Крім того, в роботі виявлено недоліки в дії правових засобів реалізації принципу неприпустимості зловживання правом та вироблено пропозиції щодо вдосконалення чинного сімейного законодавства [4].

Одним із останніх дисертаційних досліджень даного напрямку наукових розвідок є робота А.С. Григорчук на тему «Запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаних із зловживанням впливом» (2024). Наукова праця

присвячена дослідженню кримінологічної характеристики та розробці заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із зловживанням впливом. У ній не лише визначено кількісні та якісні показники вищезазначених злочинних діянь, а саме: рівень, географію, характер, структуру, динаміку, рівень латентності, а також здійснено кримінологічну характеристику осіб, які зловживають впливом. Крім того, в роботі розкрито причини та умови, що детермінують кримінальні правопорушення, пов'язані із зловживанням впливом, й проаналізовано загальносоціальне, спеціально-кримінологічне та індивідуальне запобігання таким правопорушенням [11].

Доречно наголосити, що погляди вчених відносно детального розгляду зловживань правами (повноваженнями) в окремих видах правовідносин розділено поодинокими науковцями, які знайшли своє відображення у низці наукових статей, висвітлення яких має важливе значення для визначення стану дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями у вітчизняній правовій науці. Серед них варто вказати наступні роботи: В.І. Дрішлюк «Щодо визначення поняття «зловживання цивільними правами» (2005), С.М. Бєрвєно «Принцип неприпустимості зловживання правом у договірних зобов'язаннях» (2006), С.В. Шестаков «Поняття зловживання правом у виборчому процесі» (2008), Ф.В. Веніславський «Зловживання правом в публічно-правовій сфері як загроза стабільності конституційного ладу України» (2009), М.В. Афанасьєва «Зловживання правом у виборчому процесі» (2011), Л.А. Тихонович «Зловживання правом у сфері трудових відносин як моральна проблема» (2012), Д.О. Гетманцев «До питання про зловживання платниками податків своїми правами» (2014), Т.М. Ямненко «Ознаки зловживання правами у фінансових правовідносинах» (2014), В.В. Хомич «Окремі питання зловживання цивільним правом у відносинах банківського кредитування» (2015), О.Л. Кучма «Зловживання правом у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретико-практичний аспект» (2016), В.П. Свердліченко «Аналіз категорії «зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію» в умовах надзвичайного або воєнного стану» (2017),

К.Г. Биков «Зловживання службовим становищем або перевищення службових повноважень як корупційні злочини» (2017), Б.К. Левківський «Способи захисту прав та інтересів дитини від зловживання батьківськими правами» (2017), Н.О. Максименко «Зловживання правом сторонами трудових правовідносин» (2018), В.В. Нікітін «До проблеми зловживання правом у сфері оподаткування» (2019), І.В. Монін «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права: визначення основних термінів» (2019), С.С. Косаняк «Способи готування, способи вчинення зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, та способи маскування злочинних дій» (2019), О.Ю. Поклонська «Зловживання правом та його подолання на міжнародному та регіональному рівні» (2020), О.П. Кізюн «Юридичний аналіз складу перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» (2020), О.С. Салазський «Зловживання правом як підстава визнання правочину недійсним» (2021), Н.Я. Заболотна, С.І. Семчишин «Зловживання суб'єктивним цивільним правом як вид аномалії правової поведінки» (2024) та низка інших.

Висвітлення наукових здобутків другого напрямку дає змогу дійти висновку про поширеність досліджень зловживань правами (повноваженнями) у матеріально-правовому контексті серед науковців, які вивчають різні сфери права. Попри галузеві відмінності, в останніх сформульовано важливі аспекти для дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями у вітчизняній правовій науці, зокрема, розкрито сутність зловживань правами (повноваженнями), їхні характерні риси та специфіку форм у певній царині права. Крім того, науковцями здійснено аналіз передумов, які обумовлюють такі зловживання, наслідки, які ними спричиняються, дієві способи запобігання й протидії, та наголошено на соціальній обумовленості практичного застосування останніх. Особливе практичне значення мають авторські пропозиції щодо вдосконалення профільних нормативно-правових актів та правозастосовної діяльності, які вже знайшли своє відображення в чинному законодавстві й відповідних методичних рекомендаціях.

Зловживання як негативне правове явище є однією з найбільш поширених проблем у сучасному правовому просторі, а тому проявляється не лише в галузях матеріального права, а й процесуального. Так, непоодинокими є випадки, коли учасники судового процесу, які наділені повноваженнями, використовують їх не за призначенням, а для досягнення своїх особистих цілей. Така поведінка є серйозною загрозою для правосуддя та прав людини, оскільки порушує принципи справедливості та рівності перед законом, а також може завдати шкоди іншим особам та суспільству в цілому. Вказане актуалізувало наукові пошуки окремих аспектів зловживань процесуальними правами (повноваженнями) під час здійснення судочинства задля висвітлення їхнього сутнісного розуміння та вироблення механізмів запобігання їй протидії.

Серед комплексних праць третього напрямку наукових розвідок проблематики зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі насамперед варто відмітити дисертаційне дослідження О.Ю. Хабло на тему «Зловживання у сфері кримінального процесу» (2008). В даній праці вчена вперше серед «процесуальних» юридичних наук розкрила сутність концепції зловживання правами та повноваженнями, виділила їхні ознаки та види у кримінальному процесі. Також автором висвітлено наслідки зловживань правами та повноваженнями у кримінальному процесі й детально проаналізовано деякі їхні форми. За результатами дослідження О.Ю. Хабло виявила недоліки правової регламентації реалізації кримінальних процесуальних прав та повноважень, а також розробила пропозиції їхнього подолання [159].

Комплексне розкриття зловживань правами (повноваженнями) в господарському процесі вперше здійснено у дисертації О.О. Перекрестної на тему «Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві» (2014). Так, в роботі уточнено визначення поняття «зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві», запропоновано кваліфікацію таких зловживань як правопорушення з певним складом, а також нові критерії класифікації вищевказаної недобросовісної правової поведінки – реальна мета процесуальних дій та характер інтересів, що переслідуються

учасниками судового процесу. Крім того, вченою проаналізовано сутність зловживання правом на подання господарського позову, правом заявляти окремі види клопотань, правом оскаржувати судові акти. За результатами дослідження запропоновано удосконалити заходи реагування на зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві з метою підвищення ефективності їхнього застосування [54].

Зловживання процесуальними правами (обов'язками) в цивільному судочинстві та безпосередньо під час виконання судових рішень слугували основним об'єктом дослідницької уваги О.М. Кузнець під час підготовки дисертації на тему «Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі» (2016). Остання присвячена науково-теоретичному обґрунтуванню та систематизації знань про суб'єктів зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі, збільшення гарантій захисту прав фізичних та юридичних осіб від таких зловживань. У рамках дослідження автором сформульовано комплексне поняття «зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі», «системне зловживання правами», й надано класифікацію суб'єктів зловживання правами на різних стадіях цивілістичного процесу (зокрема в цивільному та виконавчому процесі). Крім того, проаналізовано зловживання правами і засоби протидії їм, досліджено мотиви, які спонукають суб'єктів здійснювати недобросовісні дії (бездіяльність), а також розроблено юридичні механізми протидії зловживанню правами й надано рекомендації щодо змін у законодавстві, спрямованих на протидію зловживанню правами в цивільному та виконавчому процесах [34].

Предметом комплексних дисертаційних досліджень третього напрямку також є окремі форми зловживань процесуальними правами (повноваженнями). Прикладом цього є праця Г.І. Маруніч «Затягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання» (2018), в якій сформульовано поняття та ознаки затягування цивільного процесу, його особливості під час здійснення судом правосуддя у цивільній справі внаслідок зловживання процесуальними правами та порушення процесуальних обов'язків учасниками

справи та їхніми представниками. Також автором встановлено правові наслідки затягування цивільного процесу й способи їхнього запобігання. За результатами дослідження виявлено недоліки чинного цивільного процесуального законодавства в частині запобігання затягуванню цивільного процесу, а також розроблено пропозиції, спрямовані на його вдосконалення [43].

Ще одним комплексним дослідженням, яке присвячено зловживанню процесуальними правами (повноваженнями) у цивільному процесі, є дисертаційний здобуток А.О. Ткачук на тему «Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України» (2020). У даній роботі вчена визначає сутність зловживання процесуальними правами як правового явища та його взаємозв'язок із реалізацією особою права на справедливий судовий розгляд, передбаченого п.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Також запропоновано та обґрунтовано класифікацію зловживань процесуальними правами у цивільному судочинстві й розроблено систему ефективних засобів захисту проти зловживань процесуальними правами залежно від виду таких зловживань. За результатами дослідження А.О. Ткачук сформулювала окремі пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства у частині регламентації принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами та ефективних засобів боротьби із такими зловживаннями [128].

Зловживання процесуальними правами (повноваженнями) під час провадження адміністративного судочинства також були предметом комплексних наукових досліджень й знайшла своє відображення в дисертації І.С. Дроботова на тему «Зловживання процесуальними правами: адміністративно-правовий аспект» (2020). Дана праця присвячена наданню теоретико-правової характеристики інституту зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, визначенню меж реалізації права на судовий захист, доступ до суду та зловживанню процесуальними правами на основі аналізу положень чинного законодавства, судової практики, зарубіжного досвіду та наукових розвідок. Викликають інтерес погляди автора щодо

юридичних механізмів запобігання та припинення зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Крім того, у роботі також виявлено недоліки у нормативному забезпеченні питання кваліфікації судом тих чи інших дій як зловживання процесуальними правами та розроблено пропозиції щодо його вдосконалення [14].

Також подібна проблематика зустрічається в дисертаційному здобутку В.Ю. Поліщука на тему «Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві» (2021). В останній автор розкрив правову природу й сформулював авторське розуміння поняття «зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві», а також визначив критерії відокремлення зловживань процесуальними правами від добросовісного їхнього використання під час розгляду справ адміністративними судами. В.Ю. Поліщук з'ясував види зловживань процесуальними правами учасниками адміністративного судочинства, провів їхню класифікацію й встановив зміст механізму запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві та його структуру. На особливу увагу заслуговують напрацювання щодо узагальнення іноземного досвіду протидії зловживанню процесуальними правами під час розгляду судами публічних спорів та пропозиції щодо вдосконалення механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами в адміністративному судочинстві в Україні [55].

Варта уваги праця К.О. Кузьменко «Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві України» (2023), яка присвячена розробці теоретичних положень, висновків та рекомендацій як складової загальної наукової концепції розвитку цивільного судочинства в частині реалізації принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами. В останній вчена дослідила сутність принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами, види порушень вказаного принципу, а також теоретичні та практичні проблеми

цивільної процесуальної відповідальності за порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами [35].

З-поміж дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» вирізняється праця Д.В. Криворучко на тему «Зловживання правом під час досудового розслідування в кримінальному провадженні» (2023). Окреслене дослідження присвячене висвітленню сутності зловживання правом на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні. Зокрема, дисертанткою розкрито сутність зловживання правом у кримінальному провадженні, його ознак та запропоновано класифікаційний поділ його форм. Особливий інтерес викликають напрацювання щодо особливостей зловживань у кримінальному провадженні не лише зловживання правом (стороною захисту та потерпілим), а й повноваженнями (стороною обвинувачення та слідчим суддею). За результатами дослідження розроблено пропозиції, спрямовані на подолання зловживань правом під час досудового розслідування задля удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування [27].

Проблематика зловживання процесуальними правами (повноваженнями) під час здійснення судочинства також розкривається й іншими дослідниками, що знайшло своє відображення у низці наукових статей, серед яких варто відзначити наступні: О.В. Капліна «Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі» (2010), І.Д. Іванюк «Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України» (2011), Р.І. Кіреєв «Негативні наслідки зловживання правом на захист підозрюваним, обвинуваченим» (2013), Т.Т. Полянський «Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення» (2013), А.Ю. Олійник «Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами: питання теорії та практики» (2013), О.М. Кузнець «Деякі аспекти забезпечення позову в контексті можливого зловживання правами» (2014), К.Б. Дрогозюк «Зловживання процесуальними правами під час доказування в цивільному процесі України та Франції» (2015), С.С. Бичкова, Г.В.

Чурпіта «Зловживання цивільними процесуальними правами» (2015), О.М. Кузнець «Зловживання процесуальними правами сторонами виконавчого провадження, їх представниками та державним виконавцем» (2015), Н.Г. Колядіна «Повернення позовної заяви як процесуальний інститут, покликаний встановити рівновагу між зловживанням правом на позов та його реалізацією» (2016), А.В. Катрич «Зловживання процесуальними правами у господарському процесі: теоретичний аспект» (2017), О.В. Андрушко «Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності» (2017), І.С. Дроботов «Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві» (2018), Р.М. Кихтюк «Зловживання процесуальними правами в процесі реалізації процесуального статусу позивача в адміністративному судочинстві» (2019), Н.А. Сергієнко «Зловживання правами у виконавчому процесі» (2020), Т.А. Цувіна «Зловживання процесуальними правами: підхід Європейського суду з прав людини та національна практика» (2021), І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, В.А. Завтур, О.В. Дроздова «Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції» (2022), Г.Д. Борецько «Обмова підозрюваним/обвинуваченим завідомо невинуватої особи як свобода від самовикриття чи зловживання правом» (2022), Н.А. Гарасимчук «Зловживання процесуальними правами у аспекті вимог (принципів) тактичних прийомів адвокатів» (2023), К.М. Гуртова «Розуміння зловживання правом у правових позиціях Великої Палати Верховного Суду» (2024) тощо.

Аналіз наукових розвідок третього напрямку свідчить про відносно нещодавню актуалізацію проблематики зловживань правами (повноваженнями) в процесуальному контексті, що, на нашу думку, викликано розвитком загально-правової концепції, її відображенням в матеріально-правовому контексті, а також впровадженням законодавчої заборони даних зловживань під час здійснення судочинства. Попри те, що більшість праць не стосуються кримінальних процесуальних правовідносин, останні мають вагомe значення для розкриття проблематики зловживання процесуальними повноваженнями

стороною обвинувачення у кримінальному процесі, оскільки висвітлюють сутність зловживань саме процесуальними правами (повноваженнями), їхні форми, а також апробовані практикою механізми попередження й запобігання останніх.

Підсумовуючи, зазначимо, що окреслені наукові доробки авторитетних вчених, безумовно, мають значну наукову і практичну цінність. В переважній більшості цих праць проблематика зловживань розкривається в контексті категоріального пошуку їхньої сутності як загально-правової проблеми та у відображенні останньої крізь призму певної галузі матеріального чи процесуального права.

Однак, майже всі наукові праці зосереджені на однобічному дослідженні цієї проблематики, що включає переважне вивчення зловживання правом. Натомість питання зловживання процесуальними повноваженнями має лише фрагментарне відображення, залишаючи при цьому чимало аспектів дискусійного характеру. Водночас маємо констатувати, що проблема зловживання повноваженнями в межах кримінального процесу може мати навіть більше значення, ніж зловживання правами. Владні учасники кримінального процесу, зокрема, представники сторони обвинувачення, всупереч основним засадам своєї діяльності, користуючись вкрай широкими можливостями впливу як на хід всього кримінального провадження, так і на обсяг прав та свобод інших учасників кримінальних процесуальних відносин, можуть ефективно маскувати грубі порушення обсягами власного розсуду, що, власне, і має ознаки зловживання. Цікавим у даному випадку є той факт, що інколи такі зловживання відбуваються не задля досягнення власних інтересів уповноважених учасників, а задля виконання завдань кримінального провадження, які передбачені ст. 2 КПК України. Така мета створює навіть більшу загрозу справедливості всього кримінального провадження, адже відповідні зловживання нівелюють реальну змагальність кримінального процесу, що мотивується необхідністю захисту суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Отже, ми переконані, що наукова доктрина повинна більше уваги приділяти саме проблематиці

зловживання повноваженнями в процесі розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень.

Відсутність комплексного підходу має наслідком відсутність належної теоретичної розробки цього контексту зловживань, а також призводить до законодавчих прогалин й недостатньої ефективності правозастосування. Тому в руслі мінливої кримінальної процесуальної політики сучасності існує необхідність здійснення подальших досліджень із зосередженням на комплексному підході, який включатиме як зловживання правом, так і зловживання процесуальними повноваженнями. Наведене дозволить створити більш цілісну картину зловживань у праві та сприятиме розвитку теоретичних і практичних рекомендацій для вдосконалення правового регулювання й правозастосовної практики.

На підставі наведеного, з урахуванням мети дисертаційного дослідження, а також для усунення диспропорції серед наукових досліджень, вважаємо за доцільне розглядати питання, які потребують першочергового розроблення для розвитку доктрини кримінального процесуального права щодо зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, механізмів їхнього попередження та протидії, що будуть детально розглянуті в наступних частинах цієї роботи.

1.2. Історичний розвиток українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі

Розкриття сутності та специфіки зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, а також вироблення в сучасному українському законодавстві механізмів їхнього попередження та протидії потребує ґрунтовного дослідження історичних аспектів розвитку кримінального процесуального законодавства у даній сфері. Вказане стає можливим завдяки ретроспективному аналізу нормативно-

правових актів, які регламентували особливості здійснення кримінального процесу під час різних історичних періодів.

Перш ніж розпочати дослідження історичного розвитку українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, вважаємо за доцільне відмітити, що вітчизняна правова наука має чимало наукових доробків, в яких розкривається зародження інституту зловживань у праві та розвиток різноманіття його концепцій у європейській доктрині. З огляду на завдання, які визначені для цієї дисертаційної роботи, вважаємо за доцільне, не вступати у наукову полеміку та зосередити свою увагу виключно на нормативному закріпленні процесуальних повноважень осіб, уповноважених на реалізацію функції обвинувачення у кримінальному процесі, а також окремих механізмів попередження та протидії зловживання останніх та на основі отриманих результатів здійснити періодизацію розвитку цього явища.

Кримінальне процесуальне законодавство України має давню історію, яка починається із звичаєвого права та правових традицій. За часів звичаєвого права правила поведінки та моральні норми були єдиним цілим. Народ підніс їх до рівня законів, які виконувалися добровільно, а в разі необхідності – засобами впливу з боку спільноти. Звичаєве право цікаве для вивчення правосвідомості та правової культури, оскільки там, де народ сам творить право, найменше порушень. Цей процес існував до появи держави. Пізніше, коли злочин став розглядатися як діяння, що загрожує всьому суспільству, держава почала активно займатися кримінальним переслідуванням. У цей період кримінальний процес набуває інквізиційної (розшукової) форми.

Як зазначає І.С. Будзилович, «давньоруська державність складалася поступово, завершившись об'єднанням центрів східних слов'ян Києва і Новгороду та формуванням єдиного законодавства, зокрема і кримінально-процесуального. За час існування Київської Русі відбувався активний процес становлення і розвитку її права, значна частина норм якого отримала писемне закріплення перш за все у літописах і збірниках права, а частина існувала у формі

усного звичаєвого права. Від початку існування Київської Русі на її теренах діяли також і норми права, що регулювали порядок здійснення судочинства. У Київській Русі суд як суб'єкт кримінального процесу не був відокремлений від адміністрації. Судові функції здійснював перш за все сам великий київський князь. Крім великого київського князя, судові функції здійснювали посадники, волостелі, тіуни. Крім того, в Київській Русі функціонували вотчинний суд, а також общинний суд. У зв'язку із запровадженням на Київській Русі християнства судовими повноваженнями була наділена і церква, що розглядала справи, до яких були причетні церковні люди, а також справи про злочини у сфері шлюбних і сімейних відносин» [5, с.130].

Важливою історичною пам'яткою, яка відображає правову систему давньоруської держави, є Руська Правда. Будучи, прийнята за часів Ярослава Мудрого в XI ст., остання містила закони та правила, які регулювали життя в Київській Русі, в тому числі щодо порядку судового розгляду і вирішення кримінальних справ. Існує три редакції Руської правди: Коротка, Просторова та Скорочена. У контексті дослідження проблематики зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі на особливий інтерес заслуговує саме Просторова Правда.

Аналіз приписів цієї редакції Руської Правди дає змогу сучасним науковцям визначати кримінальний процес доби Київської Русі як змагальний. Згідно з поглядами С.О. Сороки та Г.С. Римарчук, «під час судового процесу сторонами могли використовуватися такі судові докази, як особисте зізнання, свідчення «послухів» і «видоків», речові докази. У Київській Русі разом із панівним змагальним процесом мали місце і деякі елементи слідчого (розшукового) процесу, як правило, у справах про злочини проти князівської влади. Самі князі і їхні агенти вели слідство і самі судили. Окремі ознаки інквізиційних методів процесу були притаманні церковному суду під час розгляду віднесених до його компетенції справ» [123, с.555].

У контексті даного дослідження на особливу увагу заслуговують приписи ст.ст.81 та 82 Просторової редакції Руської Правди. Згідно з трактуванням

фахівців Інституту історії України, цими приписами закріплювалось, що всі судові тяжби розбиралися за допомогою вільних свідків. Холоп не міг виходити на суд, але обвинувач міг послатися на свідчення холопа та, взявши на себе відповідальність, вимагати від обвинуваченого пройти випробування залізом. У разі доведеності звинувачення обвинувач отримує своє, інакше повинен заплатити обвинуваченому гривню за муку. Також за проведення випробування залізом обвинувач сплачував 40 кун князю, 5 кун мечникові та півгривні дитячому. Особа, взята на випробування залізом за звинуваченням вільних людей або через те, що її бачили біля місця злочину, у разі недоведеності вини не отримувала відшкодування за муку.

На підставі наведеного, доходимо висновку, що в пам'ятці давньоруського права зароджувались окремі аспекти протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, а саме шляхом нормативного визначення одного із його способів – безпідставного звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, а також шляхом регламентації матеріальної відповідальності за окреслене діяння. Звісно, що обвинувачі цього етапу не мали статусу уповноваженої особи, призначеної в установленому законом порядку й наділеної спектром відповідних процесуальних повноважень, втім це не означає, що останні своїми діями не могли правомірно заподіювати шкоду іншим особам, тобто вчиняти досліджувані зловживання.

З початку XII ст. до середини XIV ст. Київська Русь перебувала в періоді феодалної роздробленості, під час якого на теренах сучасної України сформувалося кілька самостійних князівств, що мали власну армію та владу над своїми землями. Попри це, в українських князівствах кримінальний процес та судочинство функціонували за нормами, які склались за доби Київської Русі. Зокрема, на західноукраїнських землях спадкоємицею Київської Русі стала утворена в 1199 році Галицько-Волинська держава. У період її існування кримінальний процес мало чим відрізнявся від руського, оскільки головним кодифікованим джерелом залишалась Руська Правда.

Відповідне нормативне регулювання кримінально-процесуальної діяльності зберігалось й після захоплення українських територій польсько-литовськими феодалами. Так, «до першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що знаходилися у складі Великого князівства Литовського, керувалися при розгляді справ спочатку нормами звичаєвого права, Руської Правди, статутами, збірниками магдебурзького права, а згодом великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального і кримінально-процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 року» [36, с.65]. Попри значимість цього історичного документа для розвитку кримінально-правового законодавства та формування окремих приписів кримінально-процесуального характеру, на жаль, норм, які визначали б особливості механізму профілактики та протидії зловживання процесуальними повноваженнями, Судебник Казимира IV 1468 року не містить.

Не знайшли свого відображення досліджувані механізми й наприкінці державницької самостійності Великого князівства Литовського. Так, у 1529 році прийнято I Литовський Статут, який детально регламентував питання процесуального права. Окремий розділ цього акту (VI) був присвячений організації суду і судового процесу. Разом з тим норми останнього не містять жодних приписів щодо системи та повноваження осіб, уповноважених на здійснення кримінального процесу, а також механізмів протидії та попередження зловживань процесуальними повноваженнями. Аналогічну законодавчу практику зустрічаємо й у II Литовському Статуті 1566 року.

Загалом, аналіз вищенаведених приписів свідчить про те, що в період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, кримінальний процес та судочинство мали багато спільного із кримінальним процесом та судочинством доби Київської Русі, оскільки ключовим суб'єктом їхнього провадження були керівні державні органи. Це можна пояснити тим, що основні джерела права того періоду формувались на основі положень Руської Правди, запозичивши переважну більшість правових норм цього правового документа, включаючи й норми щодо функціонування правоохоронної системи.

У 1569 році укладено Люблінську унію, яка об'єднала Польщу та Велике князівство Литовське в одну федеративну державу під назвою Річ Посполита. Українські землі, що стали частиною Польщі після цього об'єднання, були підпорядковані польській судовій системі. Найавторитетнішим джерелом права протягом багатьох років на українських землях в межах цієї держави став III Литовський Статут 1588 року.

На думку П.М. Кубрака, «тогочасне право не проводило різниці між цивільним та кримінальним судочинством. Процес був змагальним. Ініціатива судового переслідування покладалась не на державу, а на потерпілого. Процес розпочинався з позовної заяви. Виклик до суду здійснювався уповноваженими на це судовими чиновниками за три тижні до початку розгляду справи. Цей час відводився відповідачеві для підготовки до розгляду справи. На наступній стадії судового розгляду головуючий переходив до розгляду доказів, наданих обома сторонами. Доказами вважалися: особисте зізнання, присяга, покази очевидців, офіційні королівські привілеї, документи. Після заслуховування сторін та оцінки доказів суд ухвалював рішення. Сторона, що виграла справу, за її розгляд мала сплатити мито на користь судді у розмірі від 2 до 4 грошей «подарунок на пам'ять». Особа, яка програла процес, повинна була сплатити значно більше мито» [33, с.58].

О.І. Нелін також зазначає, що «у цей період судочинство Речі Посполитої не передбачало спеціальних державних органів, які б здійснювали досудове провадження. Такий обов'язок покладался на потерпілого позивача. Він здійснював встановлення та розшук особи злочинця. У випадку, коли заявник встановлював особу злочинця, суд призначав спеціального судового чиновника, який здійснював провадження розслідування злочину [49, с.184].

Таким чином, Литовські Статути майже чотири століття відігравали ключову роль у правовій системі України, визначаючи основні засади здійснення досудового розслідування та кримінального судочинства. Втім, на жаль, детальне дослідження приписів останніх свідчить про відсутність нормативного закріплення системи та процесуальних повноважень сторони обвинувачення, а

також окремих способів зловживання процесуальними повноваженнями або механізмів їхнього попередження та протидії.

Визвольна війна українців проти Речі Посполитої 1648-1654 років внесла суттєві зміни в державно-правовий устрій на наших теренах, сформувавши сучасний фундамент української національної держави – Запорізьку Січ як незалежну державу, яка за формою правління була Українською Козацькою Республікою. Окрім особливостей державного і суспільного ладу, козацькій державі були притаманні оригінальні судова система і процес, що були складними й непередбачуваними.

Досудове слідство уособлювало в собі переважно риси обвинувально-змагального або слідчо-розшукового (інквізиційного) процесу. Розслідування кримінальних правопорушень та затримання злочинців здійснювалось козацькою поліцією, яка складалась з добре підготовлених козаків, що мали великий авторитет серед своїх співбратів. При цьому, злочини, які вчинялись полковниками чи генеральними старшинами, перебували у виключній компетенції полкової старшини та генеральної старшини. У деяких випадках правоохоронні органи проводили спільне слідство з посадовими особами.

Процес розпочинався згідно з ініціативою як заявника, так і козацької старшини. У випадку, якщо обвинувачений відмовлявся давати пояснення, його піддавали тортурам та попередньому ув'язненню в пушкарні (в'язниці). Систему доказів по справі формували показання свідків, обвинуваченого, а також речові докази. Серед процесуальних способів збирання доказів у добу Запорізької Січі переважали такі слідчі (розшукові) дії як огляд місця події, а також допити потерпілого, обвинуваченого. Кожна з цих слідчих дій була закріплена в протоколі, які передавались до суду для подальшого розгляду. Після успішного розшуку злочинця та зібрання достатніх доказів його вини, його ув'язнювали та доставляли до судового органу.

Судова система Запорізької Січі була невіддільною від органів козацького управління. Переважно вищою судовою інстанцією виступав найвищий орган – загальна козацька рада. На місцях діяли паланкові і курінні суди. Судді були

обрані з найбільш поважних та досвідчених козаків, які мали знання про козацькі закони та правила. Судочинство здійснювалося відповідно до норм звичаєвого права, при цьому одним із ключових принципів козацького правосуддя в кримінальних справах була рівність усіх козаків перед судом. Вироки суду були суворими та непередбачуваними, оскільки козаки дотримувалися принципу «око за око, зуб за зуб».

Звичаєві норми Запорізької Січі, на жаль, не дають змогу встановити наявність законодавчого врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, чого не скажеш про часи імперського панування на українських теренах.

З кінця XVIII ст. й до початку XX ст. переважна більшість українських земель перебувала у складі російської імперії. Суспільні відносини на цих українських землях регламентувались великою кількістю різноманітних джерел права, положення яких дублювалися або містили суперечності. Наведене створювало труднощі правозастосування, в тому числі кримінальної процесуальної діяльності, що призводило до зловживань процесуальними повноваженнями. Тому була здійснена спроба кодифікації норм права в Україні, результатом якої стали – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (далі – «Права») [68].

Переклад та лексичний аналіз приписів цього документа надає змогу стверджувати, що в другій половині XVII ст. на території України формувались окремі механізми протидії та попередження досліджуваних зловживань. Зокрема, в ньому відображалась різноманітність способів вчинення зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, що вчинялись загарбниками відносно українського населення. Серед них: усунення/додання фактів, які впливають на призначення показання; вимагання уповноваженими особами неправомірної вигоди; вчинення процесуальних дій/прийняття рішення з порушенням розумності строків (волокіта); недостойне та неправомірне проведення мук. Залежно від способів законодавець визначав і наслідки

досліджуваних зловживань для підозрюваних осіб, які, як правило, носили тілесний характер (каліцтво, пошкодження голови, смерть).

Кожний із окреслених способів зловживань передбачав диференційовані способи протидії, які передбачали не лише матеріальну відповідальність, що зустрічалась у приписах Руської Правди, а й фізичну – у виді зазнання тілесних ушкоджень, в тому числі смертну кару, а також дисциплінарну – у виді звільнення з посади без права поновлення.

Норми «Прав» вказують й на суб'єктивний аспект зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, а саме: умисність діяння, зумовлену різними мотивами, насамперед корисливими та особистої неприязні. Також слід звернути увагу на закріплення механізму попередження зловживань як необхідність беззаперечного доведення вини особи для застосування мук відносно неї.

Відповідні напрацювання не отримали офіційне нормативне закріплення, однак знайшли відображення в подальших законодавчих актах, дія яких поширювалась на українські землі.

Складний і суперечливий процес розбудови Української держави з кінця XVIII ст. й до початку XX ст. обумовлює необхідність дослідження встановити розвиток законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі й під час перебування українських земель у складі спочатку Австрійської, а згодом й Австро-Угорської імперії.

«Кримінальний процес спочатку на українських теренах під Австрійським пануванням ґрунтувався на приватній ініціативі. З другої половини XVIII ст. діяв інститут спеціальних урядовців, котрі повинні були виявляти злочинців і доносити про них судові. У порушенні справ допускалася приватна ініціатива, де обвинувачем виступала потерпіла сторона (наприклад, при викраденні дівчини або жінки, зґвалтуванні тощо). Якщо внаслідок скарги підозрювану особу ув'язнювали, а обвинувач у найближчий час не надавав доказів її вини, то ув'язнювали і його для гарантії сплати судових витрат і відшкодування

потерпілому «за встид і шкоду» у випадку його невинності. Судочинство згідно з чинним у той час кримінальним правом поділялося на дві стадії. На першій стадії відбувалася констатація скоєння злочину і збір доказів вини злочинця. Це робили урядовці за вказівкою судді. На цій стадії попередньо заслуховувалися свідки, а підозрюваний, зазвичай, не заслуховувався. Після цього за розпорядженням судді розпочиналася друга стадія судочинства. Підозрюваного ув'язнювали та допитували. Розпочинався судовий розгляд справи» [25, с. 2-3].

Революція 1848-1849 років стала одним із важливих поштовхів для поступового перегляду положень чинного кримінального процесуального законодавства Австрійської імперії. Як зазначає Т.І. Галабурда, «одним із перших реформованих кримінально-процесуальних кодексів став Кримінально-процесуальний кодекс 1850 року, який відходив від застосування інквізиційного процесу та запровадив у систему судочинства принципи сучасного змішаного процесу, в тому числі декларовані конституцією 1849 року відкритість та усність судового засідання» [7, с.2]. У контексті даного дисертаційного дослідження заслуговують на увагу параграфи 2 та 3 Книги I, якими визначались основні засади використання процесуальних повноважень уповноваженими особами під час здійснення кримінального провадження. Так, «судове переслідування кримінальних дій є обов'язком посадових осіб, призначених для цієї мети в силу їх службових обов'язків, за винятком тих випадків, у яких, відповідно до положень кримінального закону, може бути лише провадження, що здійснюється на прохання скривдженої або постраждалої особи. Усі органи, які беруть участь у кримінальному провадженні, мають однаково ретельно враховувати обставини, використані для засудження та захисту обвинуваченого» [211]. Особливе значення мають параграфи 114 та 115, розміщені в Книзі 4. Як вбачається з останніх, «кожен, хто вважає, що розпорядження чи зволікання завдали йому дискомфорту під час попереднього розслідування, має право вимагати ухвали слідчого судді окружного колегіального суду та подати свій запит у письмовій чи усній формі до слідчого судді або безпосередньо до окружного колегіального суду». Аналіз наведених положень дає змогу

стверджувати, що Кримінально-процесуальний кодекс 1850 року не лише систематизував процесуальні повноваження учасників кримінального провадження, а й визначив загальні засади їхнього добросовісного використання, а також механізм захисту та попередження від зловживань процесуальними повноваженнями у вигляді судового контролю.

У нерозривному зв'язку із попереднім актом, перебував Кримінально-процесуальний кодекс Австро-Угорської імперії 1873 р., який був одним із найбільш досконалих кодифікованих кримінальних процесуальних актів свого часу. Останній не лише закріпив сучасний змішаний процес, впровадивши доказовий процес у межах публічного та незалежного судового розгляду, а й визначив специфіку діяльності уповноважених осіб під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Зокрема, визначено процесуальні повноваження слідчого судді, відповідального за попереднє розслідування всіх злочинів і проступків, а також прокурора як ініціатора процесу притягнення до кримінальної відповідальності за злочини [213].

Вивчення нормативно-правових актів, які регламентували кримінальний процес на українських землях під владою Австрійської та надалі Австро-Угорської імперії, надає змогу дійти висновку, що у досліджуваній період відбулась деталізація процесуальних повноважень, а також закріплення окремих механізмів попередження та протидії зловживанням останніми стороною обвинувачення.

Поглиблення кризи Габсбурзької та російської імперій обумовило зростання національного руху українців й стало основною для поступового формування соборної Української держави. Попри зміну суспільного ладу та прийняття низки нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання нових суспільних відносин, кримінальне провадження та судочинство в період існування Української Народної Республіки, Гетьманської держави, а також Української Народної Республіки часів Директорії провадились на основі законодавства вказаних імперій.

На нашу думку, такий аспект формування органів державної влади та правової системи є позитивним, адже представники зазначених державних утворень не обрали шляху революційних змін та соціальних експериментів. Натомість збережено старе законодавство, яке не суперечило цілям Української Держави та було важливою гарантією стабільності, оскільки відсутність нового законодавства та ліквідація старого могли призвести до правового хаосу та безладдя.

Перебування українських земель у складі срср також здійснило вплив на історичний розвиток українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі.

На початку становлення радянської влади на українських землях здійснення кримінального провадження перебувало у сфері повноважень революційних трибуналів та народних судів. Останні мали можливість ухвалювати рішення навіть без наявності закону, який передбачав кримінальну відповідальність, виходячи з принципів революційної правосвідомості [115, с.309]. Це призводило до прийняття непропорційних рішень, коли за незначні порушення карали людей суворіше, ніж за важкі кримінальні злочини. Як зазначає Б. Стецюк, «аналогія була однією із ключових засад радянського закону на початку 1920-х років і полягала в тому, що якщо виявлялося будь-яке суспільно небезпечне діяння, не передбачене законом, то підстави та межі відповідальності за нього визначалися шляхом застосування статті, яка передбачала найбільш схожий за своєю природою злочин. Це дозволяло фактично будь-яку людину визнати соціально небезпечною, ув'язнити або розстріляти у повній відповідності до закону. Народний комісаріат юстиції у 1920 році в одному із циркулярів з великою гордістю констатував: «Без особливих правил, без кодексів озброєний народ справлявся і справляється з усіма пригноблювачами» [124, с.38]. Вищевикреслене було невід'ємною частиною системи політичного репресивного механізму, який мав на меті підтримувати тоталітарний режим та придушувати будь-яку непокору.

Процес відносної демократизації суспільного життя в сср в результаті реформ, проведених в 1950-1960-х роках, призвів до негативного ставлення управлінців до масштабності зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, та й загалом порушення принципів законності, об'єктивності кримінального провадження. Законодавець розпочав проведення інституційних та процесуальних змін. Наведене мало наслідком прийняття в 1960 році Кримінального процесуального кодексу, який містив окремі положення щодо протидії та попередження таким зловживанням. Зокрема, закріплювалась детальна регламентація загальних процесуальних повноважень у кримінальному процесі (вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили (ст.103), та спеціальних, визначених для таких уповноважених осіб як слідчі прокуратури, слідчі органів внутрішніх справ, слідчі податкової міліції і слідчі органів безпеки (ст.102). Зазначено приписи щодо здійснення прокурорського нагляду на різних стадіях кримінального провадження (ст.100) [31]. Також у КПК 1960 року було закріплено термін «зловживання», що стосувався порядку призначення захисника, однак не надав його тлумачення (ст.61).

Не зважаючи на нормативну регламентацію завдань, засад та повноважень щодо здійснення кримінального провадження, в радянській практиці кримінально-процесуальної діяльності зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення було звичним явищем. Кримінальний процес став інструментом для кримінальних переслідувань за критику влади, мирну політичну діяльність опозиції, спроби емігрувати, антирадянську агітацію.

Здобуття Україною незалежності та проголошення її демократичною правовою державою обумовило необхідність побудови нового суспільно-політичного ладу, в якому ключове місце в діяльності усіх органів публічної влади, в тому числі й уповноважених на здійснення кримінального провадження, є права людини та законність.

Першими кроками у поліпшенні кримінального провадження стали активізація роботи з розсекречування архівно-слідчих справ, відновлення прав політичних в'язнів та внесення змін до законодавства. На початку своєї незалежності Україна вибрала шлях «косметичного ремонту» окремих норм КПК 1960 року, заявивши про верховенство права та повагу до гідності людини, її прав і свобод. Приблизно 200 новел до КПК спрямовувались на відповідність міжнародним стандартам у цій сфері, разом з тим у діяльності представників сторони обвинувачення зберігалися неформальні практики, що суперечили нормам закону. Тому з часом стало зрозуміло, що необхідно не просто «прикрашати» кримінальний процес, а перетворити його концепцію, надати йому новий гуманістичний зміст та повністю реалізувати демократичні принципи судочинства. Такі очікування покладено на новий Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий в 2012 році.

На відміну від інших процесуальних нормативно-правових актів, КПК України 2012 року не містить прямої заборони зловживань, в тому числі й процесуальними повноваженнями, однак, регламентує окремі аспекти їхньої протидії та попередження. Останні будуть детально розглянуті в наступних частинах дисертаційного дослідження.

На підставі проведеного ретроспективного аналізу слід виділити чотири етапи історичного розвитку українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі залежно від деталізованості процесуальних повноважень уповноважених осіб, що реалізовували функцію обвинувачення, наявності відповідної законодавчої заборони, а також механізмів попередження та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Протягом першого етапу (поч. X – серед. XVIII ст.) відбувається зародження окремих норм, спрямованих на протидію та попередження зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, які мали фрагментарне закріплення в пам'ятках права, що поширювались на

українських теренах. Зокрема, визначався один із перших способів зловживань процесуальними повноваженнями – безпідставне звинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, а також його правовий наслідок – матеріальна відповідальність. Особи, які реалізовували функцію обвинувачення в цьому етапі, не мали законодавчо визначеного статусу уповноваженої особи, а також чіткої системи процесуальних повноважень, які могли б бути предметом досліджуваних зловживань.

Під час другого етапу (кін. XVIII ст. – поч. XX ст.) зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі як соціально шкідлива правомірна поведінка отримує пряму нормативну заборону у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві. Так, у законодавчих актах цього етапу знайшла своє відображення не лише множинність способів таких зловживань, а також різні види юридичної відповідальності (дисциплінарна, матеріальна, кримінальна), які варіювались в залежності від наслідків зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, а також суб'єктивного ставлення представників останньої до вчиненого зловживання. Крім того, з'явилися системні положення, які визначали правовий статус та повноваження цих владних суб'єктів.

Третій етап (з 1922 р. – по 1991 р.) характеризується нормативним визначенням широкого кола процесуальних повноважень сторони обвинувачення. Останні мали формальне спрямування на реалізацію гуманістичних засад, однак, фактично стали інструментом комуністично-ідеологічного терору. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення не мали прямої законодавчої заборони у кримінальному процесуальному законодавстві, оскільки в ньому відображались лише окремі механізми їхнього попередження та протидії, які мали формальний характер.

На четвертому етапі (з 1991 р. – по нинішній час) відбувається формування системи представників сторони обвинувачення з добросовісним та законним використанням наданих процесуальних повноважень. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить прямого визначення даних зловживань,

диференціацію їхніх наслідків та суб'єктивного ставлення, втім закріплює певні механізми протидії та попередження останніх, спрямовані на захист прав учасників кримінального провадження й дотримання міжнародних стандартів та провідного іноземного досвіду.

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що історичний розвиток українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі почався ще в перших державних утвореннях на території України. Вже тоді було визначено необхідні механізми для забезпечення справедливої та ефективної реалізації кримінальних проваджень. Проте, з розвитком українського суспільства та зміною політичної системи законодавство щодо зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі також зазнавало змін, які врешті-решт здійснюють свій вплив й на сучасні нормотворчу та правозастосовну діяльність.

1.3. Поняття, сутність та класифікація зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі

Конституція України визначає, що Україна є правовою державою, в якій права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість її діяльності. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, реалізація якого є неможливою без ефективного захисту прав, свобод та інтересів особи. Не зважаючи на вказані положення, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях проти України («Григор'єв проти України», «Гриненко проти України», «Дубович проти України») неодноразово наголошував на недосконалісті існуючих механізмів захисту прав і свобод людини як один із ключових недоліків вітчизняної правової системи.

Наведене обумовило інституційні зміни законодавчих актів, що спрямовувались на подолання процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному захисту прав і свобод людини в Україні. Однією з основних новел

процесуального законодавства, що викликали значний інтерес серед юридичної спільноти, стало запровадження системних механізмів запобігання зловживань серед учасників судового процесу. Окреслені зміни позитивно вплинули на забезпечення справедливості та ефективності правосуддя у відповідних його сферах, однак не знайшли свого відображення в кримінальному процесуальному законодавстві, що суперечить законодавчій техніці та негативно впливає на кримінальну процесуальну діяльність.

Попри те, що на конституційному рівні закріплено обов'язок органів публічної влади, їх уповноважених осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та іншими законами України, правозастосовна практика містить чимало випадків зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі. Наведене не лише не відповідає Основному Закону, а й суперечить положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та низці інших міжнародних документів, якими закріплено заборону будь-кому займатися діяльністю, що спрямована на скасування будь-яких прав і свобод. Наведене обумовлює необхідність теоретичного осмислення поняття, сутності та видів таких зловживань для їхнього подальшого попередження й протидії.

Переходячи безпосередньо до розкриття значення поняття «зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі», насамперед вважаємо за доцільне встановити тлумачення та загальнотеоретичне розуміння терміна «зловживання».

Тлумачний словник української мови за загальною редакцією В.М. Русанівського розкриває термін «зловживання» у двох значеннях: 1) вживати, використовувати що-небудь на шкоду комусь, чомусь; 2) користуватися чим-небудь у більшій, ніж належить, кількості [121]. Дещо розширене значення терміна зловживання зустрічаємо у Словнику української мови за загальною редакцією І.К. Білодіда, а саме: 1) дія за значенням зловживати (вживати, використовувати що-небудь на зло або шкоду комусь;

користуватися чим-небудь у більшій, ніж належить, кількості); 2) провина, зв'язана з незаконними чи злочинними діями [120].

Іноземні авторитетні словники також надають тлумачення терміна «зловживання». Один з найпоширеніших словників англійської мови – Словник видавництва «Лонгман» (Longman Dictionary of Contemporary English) тлумачить досліджуваний термін як: 1) поводитися з кимось у жорстокий і насильницький спосіб; 2) навмисне використання чогось не за призначенням або для власної вигоди; 3) говорити комусь грубі або образливі речі; 4) ставитися до чогось настільки погано, що це спричиняє руйнування [198]. Найбільш вживаний і поважний словник США – Словник Меріам Вебстер (Merriam-Webster dictionary) визначає термін «зловживання» у трьох значеннях: 1) використання не за призначенням, надмірно, без медичних показань; 2) використовувати або лікувати так, щоб поранити або пошкодити; 3) напад словами, які засуджують або паплюжать зазвичай несправедливо, нестримано та гнівно [199].

В юридичній літературі термін «зловживання» найчастіше вживається у словосполученні «зловживання правом».

Дослідження наукових поглядів на проблему зловживання правом на загальнотеоретичному рівні та в окремих галузях права дозволило Л.Д. Удаловій та О.Ю. Хабло визначити три основні підходи до розуміння суті цього явища. Так, «одна група науковців вважає, що зловживання правом – це реалізація наданих повноважень з порушенням встановлених законом меж, у результаті чого спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин. Представники іншого підходу на дану проблему дивляться дещо вужче, стверджуючи, що зловживання правом – це недобросовісна реалізація наданих прав та повноважень у встановлених законом межах. Третя група науковців має більш широкий погляд на досліджувану проблему і вважає, що зловживання правом – це використання прав та повноважень всупереч їх призначенню, що спричиняє шкоду охоронюваним законодавством правам та інтересам інших учасників суспільних відносин» [131, с.30-31].

Враховуючи, що зловживання є притаманним для багатьох сфер правовідносин, кожний із окреслених підходів вартий уваги. Тому вважаємо за доцільне не вступати до загальнотеоретичної дискусії та обрати третій підхід як найбільш релевантний у відношенні до обраної нами проблематики.

Не зважаючи на те, що термін «зловживання правом» активно використовується у доктринальному обігу та чинному національному законодавстві, останній не є цілком прийнятним для усіх без винятку правовідносин, що існують в суспільстві. Тому в юридичній літературі поняття «зловживання» використовується й у інших термінологічних конструкціях, зокрема: «зловживання владою», «зловживання повноваженнями», «зловживанням впливом», «зловживання службовим/посадовим становищем», «зловживання процесуальними правами» тощо. Таке термінологічне різноманіття обумовлене тим, що за своєю сутністю проблематика зловживань у праві, через дуалістичний (приватний/публічний) характер останнього, передбачає наявність двох взаємозалежних частин, які водночас є самостійними. Як справедливо з цього приводу зазначає М.А. Рубашенко, «перша частина проблеми – це зловживання громадянами своїми суб'єктивними правами. Друга частина проблеми стосується зловживання владою, тобто тими правами і обов'язками, якими відповідно до чинного законодавства наділені посадові особи для реалізації завдань і функцій держави» [98, с.5]. Окреслене чітко прослідковується у кримінальній процесуальній діяльності, в ході якої зловживання можуть допускати не лише невідомі суб'єкти, а й представники сторони обвинувачення, які наділяються законом не правами й обов'язками, а повноваженнями. Вказане, як підкреслюють І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, В.А. Завтур та О.В. Дроздова, обумовлено наявністю в кримінальному процесі «особливого зв'язку «людина – держава», адже кримінальне провадження – це спір нерівноправних суб'єктів, оскільки процесуальній діяльності сторони захисту протистоять суб'єкти, наділені владними повноваженнями» [9, с.105].

Попри дуалізм права, зловживання публічно-правовими та приватно-правовими суб'єктами у різних видах суспільних відносин має ідентичну

юридичну природу та загальну спрямованість на неправомірне отримання особистої вигоди або завдання шкоди. Втім існують й розбіжності (зокрема, суб'єкти зловживань, його мета, засоби та форми), які надають змогу виокремлювати різновиди зловживань у праві, зокрема й ті, що становлять предмет даної дисертаційної роботи.

Визначаючи сутність поняття «зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі», слід звернути увагу й на тлумачення та загальнотеоретичне розуміння терміна «повноваження».

Тлумачний словник української мови за загальною редакцією В.М. Русанівського розкриває термін «повноваження» як право, надане кому-небудь для здійснення чогось [121]. Аналогічне трактування здійснено у Словнику української мови за загальною редакцією І.К. Білодіда [120]. Більш широко даний термін тлумачиться за Кембріджським словником (Cambridge Dictionary), а саме: 1) моральне або юридичне право або можливість контролювати; 2) група осіб, які офіційно відповідають за певну сферу діяльності [173].

В юридичній енциклопедії термін «повноваження» визначається як «сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій» [40, с.30].

Аналіз фахової та наукової літератури розуміння поняття «повноваження», дозволяє дійти висновку, що зміст останнього становить система прав та обов'язків, які легітимно набуті державою, органами публічної влади, їхніми посадовими особами та іншими суб'єктами правовідносин для провадження дій чи прийняття рішень у певній сфері з метою захисту прав і свобод, а також потреб людини й суспільства. При цьому, поділяємо думку науковців про те, що повноваження – це одночасно і право, і обов'язок, оскільки уповноважена особа має можливості, але не може використовувати їх на свій розсуд, а лише у

визначений спосіб. Таким чином, повноваження являють собою обов'язок реалізувати певне суб'єктивне право.

Вказане повною мірою відображається в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), положення якого передбачають можливість для владних суб'єктів вчиняти дії/бездіяльність, ухвалювати процесуальні рішення на власний розсуд, тобто не імперативно, а враховувати усі обставини справи й керуватись внутрішнім переконанням. «Інакше кажучи, діяльність суб'єктів кримінального процесу з приводу реалізації наданих їм прав чи повноважень регулюється двома способами: закон зобов'язує діяти у чітко визначеному порядку або передбачає можливість вибору доцільності та способу реалізації наданих прав у рамках, встановлених законом» [131, с.26]. Таким чином, процесуальні повноваження представників сторони обвинувачення є такими, що мають двоєдину структуру: сполучення міри можливої поведінки із мірою необхідної поведінки. Таке сполучення права та обов'язку дає змогу слідчому, дізнавачеві, керівнику органу досудового розслідування, керівнику органу дізнання та прокурору бути активним учасником кримінальних процесуальних відносин [109, с.263].

Аналіз приписів КПК України та профільних нормативно-правових актів дає змогу констатувати, що уповноважені особи, які здійснюють кримінальне провадження, мають доволі широке коло повноважень, що серед іншого передбачає виключну можливість втручання в гарантовані Конституцією України права та свободи людини і громадянина, що, безумовно, актуалізує необхідність існування в державі дієвих механізмів попередження та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями.

Щодо змістовного наповнення терміна «сторона обвинувачення», відзначимо, що останнє в науковій літературі концептуалізується на основі аналізу положень КПК України та охоплює наступних суб'єктів: прокурора (ст.36), дізнавача (ст.40-1), керівника органу дізнання (ст.39-1), слідчого (ст.40), керівника органу досудового слідства (ст.39), співробітника оперативного підрозділу Національної поліції, органів безпеки, Національного

антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, який за письмовим дорученням дізнавача, слідчого чи прокурора виконує окремі слідчі (розшукові) дії або негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні (ст.41), а також потерпілого, його представника та законного представника у випадках, передбачених КПК України [30].

З огляду на поставлені перед даною дисертаційною роботою завдання, а також бажання здійснити свій вклад у розвиток концепції зловживань у вітчизняній правовій науці, вважаємо за доцільне представити авторське тлумачення поняття «зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі». Так, на нашу думку, під «зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» слід розуміти специфічний вид правової поведінки представників сторони обвинувачення, спрямований на реалізацію нормативно-закріплених процесуальних повноважень в межах, визначених законодавчими приписами, однак всупереч їхньому прямому призначенню, що завдає шкоду правам, свободам та інтересам інших суб'єктів, а також суперечить завданням кримінального провадження.

Характеризуючи сутність зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, відзначимо, що в юридичній літературі існує чимало поглядів щодо специфічних рис зловживань у праві, які розкриваються в загальнотеоретичному контексті, а також з урахуванням особливостей окремих галузей права. Однак, лише деякі з них можуть бути релевантними до досліджуваної нами проблематики, що обумовлює необхідність приділення особливої уваги висвітленню ознак, які притаманні саме зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Виділення ознак зловживання процесуальними провадженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є необхідною умовою для забезпечення чіткого розуміння та визначення його сутності, що дозволить уникнути непорозумінь та спростувати можливі спірні питання. Специфічні риси даного правового явища являють собою певну систему, до ключових елементів якої вважаємо за доцільне віднести наступні ознаки:

- наявність у представників сторони обвинувачення процесуальних повноважень, передбачених законом, які можуть бути предметом зловживання. Важливою гарантією правопорядку та забезпечення справедливості в суспільстві є надання спеціально визначеній групі осіб повноважень щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожна особа, яка вчинила таке суспільно-небезпечне діяння, була притягнута до відповідальності в міру своєї вини. Дана група формується шляхом спеціального відбору уповноважених осіб, які мають відповідну компетенцію, досвід та моральні якості здійснювати кримінальне провадження. Повноваження вказаних суб'єктів насамперед визначаються у § 2 Глави 3 Розділу I КПК України. У статтях 36-41 КПК України встановлюються обов'язки для слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання та прокурора здійснити (реалізувати, застосувати) конкретне суб'єктивне право у кримінальному процесі для ефективної та належної реалізації завдань кримінального провадження [30]. Загальні повноваження наведених суб'єктів регламентуються й профільними нормативно-правовими актами, а саме: Законами України «Про прокуратуру» [76], «Про Національну поліцію» [74], «Про Службу безпеки України» [77], «Про Державне бюро розслідувань» [71], «Про Національне антикорупційне бюро України» [73], «Про Бюро економічної безпеки України» [69]. Певна специфіка реалізації процесуальних повноважень цими суб'єктами визначається і в підзаконних нормативно-правових актах, насамперед наказах Генерального прокурора. Окреслені повноваження представник сторони обвинувачення може провадити виключно в межах

конкретного кримінального провадження, визначеного керівним суб'єктом. Також не варто забувати й про законність процесуальних повноважень. Якщо особа отримала їх незаконним шляхом, не може йти мова про наявність досліджуваного зловживання, оскільки процесуальні повноваження не належали особі на законній підставі;

- метою зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є обмеження прав інших учасників кримінального провадження або ускладнення їхньої реалізації. Надаючи представникам сторони обвинувачення процесуальні повноваження, законодавець забезпечив рівні можливості для протилежних сторін щодо представлення своїх доказів, аргументів, а також доступу до необхідної інформації. Таким чином, бажаний результат використання процесуальних повноважень базується на правових нормах й принципах, та завжди має позитивну спрямованість. Зловживаючи процесуальними повноваженнями, уповноважена особа створює для себе перевагу, що порушує баланс приватних і публічних інтересів у кримінальному процесі, а також принцип справедливості, що унеможливорює повну та належну реалізацію завдань кримінального провадження та загалом виключає соціально корисний характер. Варто зазначити, що внутрішнє спонукання, яке є рушійною силою для досліджуваних зловживань, обумовлюється як корисливими мотивами, так й іншими факторами, що визначають особисту зацікавленість особи (помста, кар'єризм, уникнення дисциплінарної відповідальності, політичне переслідування, вирішення особистих конфліктів тощо). Більше того, інколи зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення відбувається задля спрощення виконання завдань конкретної уповноваженої особи або органу в процесі, наприклад, притягнення особи до кримінальної відповідальності. Така мета зловживання має більш руйнівні наслідки, адже вона маскується необхідністю захисту суспільства від кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, що фактично нівелює змагальність у кримінальному процесі;

- відсутність формальних ознак порушення конкретних приписів чинного кримінального процесуального законодавства. Процесуальні повноваження у кримінальному провадженні є важливою складовою правосуддя, що забезпечує ефективність й справедливість розгляду кримінальних проваджень. За допомогою останніх уповноважені особи, представляючи інтереси держави та суспільства, сприяють дотриманню балансу приватних і публічних інтересів, й тим самим забезпечують встановлення об'єктивної істини у справі і прийняття на підставі цього законного, справедливого рішення. Кожне із процесуальних повноважень має своє функціональне призначення, яке визначається стадією кримінального процесу та обставинами кримінального провадження. Реалізація останніх являє собою багатоаспектну модель поведінки, яка сформована не лише кримінальним процесуальним законодавством, а й судовою практикою, та являє собою чіткий стандарт поведінки у тій чи іншій ситуації. Крім того, процесуальні повноваження сторони обвинувачення мають реалізовуватись у межах основних засад кримінального провадження, серед яких варто виділити верховенство права, законність, рівність, змагальність, презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини. Зловживаючи процесуальними повноваженнями, представник сторони обвинувачення діє у відповідності до положень КПК України, що робить його протиправну поведінку невиразною, однак, використовує їх всупереч прямому призначенню та в порушення основних засад кримінального провадження;

- умисність реалізації процесуальних повноважень поза межами, встановленими чинним кримінальним процесуальним законодавством. В процесі здійснення кримінального провадження уповноважена особа сторони обвинувачення використовує наявні в неї процесуальні повноваження, керуючись інтелектуальним та вольовим ставленням до вчинення певних дій/бездіяльності або прийняття рішень. Тому, зловживаючи, такі суб'єкти усвідомлюють характер своїх діянь та розуміють, якою буде оцінка останніх зі сторони інших учасників кримінального провадження та держави. Крім того, присутнє й розуміння можливої шкоди, що буде заподіяна охоронюваним

законом суспільним відносинам (цінностям, інтересам, благам), яка насамперед вплине на встановлення об'єктивної істини у провадженні й прийнятті на підставі цього законного, справедливого рішення. При цьому, ставлення до наслідків зловживання може виражатись у прямому умислі (тобто особа бажає їхнього настання) та в непрямому умислі (тобто особа хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання). Також з цього приводу поділяємо думку Т.Т. Полянського, який наголошує, що «вважати причиною зловживання правом некомпетентність чи непрофесійність зловживачів навряд чи є слушним. Навпаки, як свідчить практика, зловживачі, зазвичай, є добре юридично «підкованими» професіоналами, що якраз і дає їм змогу начебто легально порушувати закон» [58, с.39];

- заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам інших учасників кримінального провадження. Як справедливо відзначає О.Я. Рогач, «соціальна шкідливість характеризує зловживання правом як явище об'єктивної дійсності. Соціальна шкідливість складає історично сутнісну властивість зловживання правом. Без певного смислового наповнення категорії зловживання правом як певної сукупності поведінкових актів, даний феномен є соціально нейтральним (ні шкідливим, ні корисним)» [95, с.76]. Шкода від зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі має подвійний характер. По-перше, це може спричинити порушення прав та свобод підозрюваних та обвинувачених осіб, які мають право на справедливий судовий процес. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення може стати наслідком незаконного затримання, арешту чи обшуку, неправомірного збирання доказів та їхнього подальшого використання порушення права на захист та інших процесуальних гарантій. У підсумку, це може призвести до неправомірного засудження невинуватої особи або навпаки – неправомірного виправдання винної особи. Наведене унеможливить встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та відновлення справедливості суспільних відносин. По-друге, зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення негативно відображається на

авторитеті як владних суб'єктів, так і на авторитеті відповідного органу публічної влади й держави. У сучасному суспільстві, де права і свободи людини є найвищою цінністю, ефективна правомірна діяльність правоохоронних органів відіграє важливу роль у забезпеченні правопорядку й справедливості. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення руйнує довіру населення, що в цілому негативно відображається на розвитку держави. Також, на нашу думку, шкоду, завдану зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, не слід оцінювати зважаючи на співставлення шкоди, завданої охоронюваному благу, та вигоди, отриманої особою внаслідок використання процесуальних повноважень. Вважаємо, що навіть якщо вигода переважає над шкодою, то в будь-якому випадку порушується баланс рівності сторін кримінального провадження, що апріорі не може призвести до досягнення його завдань, викладених у ст.2 КПК України;

- наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями, які вчиняються в ході зловживання процесуальними повноваженнями сторони обвинувачення у кримінальному процесі, й наслідками, які вони обумовлюють. Причинно-наслідковий зв'язок є останнім, однак ключовим елементом у процесі висвітлення характерних ознак зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі. Це означає, що вчинення певних дій/бездіяльності або прийняття рішень, які здійснюються у процесі реалізації процесуальних повноважень представників сторони обвинувачення, відіграє в ланцюгу детермінації роль необхідної передумови настання негативних наслідків для всього кримінального провадження та його учасників. Відсутність такого зв'язку виключає наявність зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Окреслені характерні риси, на нашу думку, є визначальними під час встановлення наявності/відсутності зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення при здійсненні певного

кримінального провадження. Однак наведений перелік не є вичерпним та може бути доповнений у процесі розвитку правової доктрини.

Будь-яке правове явище має передумови виникнення і підпорядковується певним закономірностям. Не є винятком й зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі. Система передумов існування цього явища є розгалуженою та спричиняє дискусії.

На думку колективу авторів навчального посібника «Теорія держави і права» за загальною редакцією С.Д. Гусарєва та О.Д. Тихомирова, основною передумовою зловживань у праві, яка є релевантною й для зловживань процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, є «наявність прогалин у законодавстві або недостатня чіткість правової регламентації тих чи інших суспільних відносин» [125, с.232]. Кримінально-процесуальне законодавство є фундаментом кримінальної процесуальної діяльності усіх учасників кримінального провадження. Разом з тим, попри численні зміни й доповнення, воно не є досконалим через динамічність суспільних відносин та окремі недоліки законодавчої техніки. Відсутність окремих приписів або недоліки в їхньому формулюванні, що призводять до двоякого суперечливого тлумачення, можуть стати причиною того, що представники сторони обвинувачення матимуть змогу використовувати свої процесуальні повноваження всупереч їхньому призначенню й діяти при цьому квазізаконно.

Наступною передумовою зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є суперечність приватних та публічних інтересів уповноважених осіб. Ключовим публічним інтересом слідчого, дізнавача, керівника органа досудового розслідування, керівника органа дізнання та прокурора є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення ефективного та об'єктивного розслідування останніх та притягнення винних до відповідальності. Однак, наділення вказаних суб'єктів процесуальними повноваженнями не виключає наявності людського фактора, який полягає в зацікавленості в результатах кримінального провадження. Остання може виникати внаслідок особистої участі

у кримінальному провадженні або участі близьких родичів чи членів сім'ї, а також у силу політичних мотивів або отримання неправомірної вигоди тощо.

Деформованість правової свідомості представників сторони обвинувачення є ще однією передумовою для досліджуваних зловживань. Певні умови суспільного життя, зокрема, система його політичної та економічної організації, а також окремі внутрішні фактори уповноважених осіб, зокрема, високий рівень службового навантаження й морального тиску, призводять до стійкої негативної зміни правосвідомості, що тягне за собою формування у суб'єкта помилкової системи сприйняття та оцінки властивостей процесуальних повноважень, надання їм вигаданих (як негативних, так і позитивних) характеристик. Як наголошує О.Ф. Скакун «у того, хто наділений владними повноваженнями або здійснює їх, на першому місці у свідомості – установлення влади (закону), яку він зобов'язаний захищати. Але поступово від першого етапу – «захисту» влади – посадова особа звикає до «стану» представника влади. А оскільки владі суперечити не можна, у нього складається переконання в непогрішності своєї персони» [105, с.229-230]. Така деформованість правової свідомості спричиняє надмірну самовпевненість уповноважених осіб сторони обвинувачення, що нерідко має наслідком настання негативних для кримінального провадження наслідків, які особа або не передбачала, або легковажно розраховувала на їх відвернення.

Серед передумов зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі варто відмітити й відсутність нормативного закріплення неприпустимості зловживань. Правозастосовна діяльність у різних галузях права свідчить, що наявність нормативного закріплення неприпустимості зловживань й системи ефективних механізмів для запобігання та припинення зловживань спонукає учасників певних суспільних відносин бути обачними та відповідальними за свої діяння. Окреслене підтверджується відповідною судовою практикою в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві, яка сформувалась за результатами інституційних змін процесуального законодавства та запровадження системних

механізмів запобігання зловживань серед учасників судового процесу. Попри це, чинний КПК України не містить прямої нормативної вказівки щодо неприпустимості зловживань. Наявна законодавча прогалина порушує рівновагу між учасниками кримінального провадження, а також посилює ризик зловживань, зокрема й процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення.

Особливу увагу серед передумов зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, на нашу думку, варто приділити дискреції, оскільки остання є доволі поширеною та характеризується прихованою протиправністю, що надає змогу уповноваженим особам на законних підставах використовувати свої процесуальні повноваження всупереч завданням кримінального провадження.

Видається доцільним погодитись із міркуваннями О.О. Торбаса, який зазначає, що «розсуд у кримінальному процесі – це повноваження, яке полягає в прийнятті за допомогою інтелектуально-вольового механізму одного обов’язкового для виконання юридично значущого рішення з декількох запропонованих кримінальним процесуальним законодавством альтернатив відповідно до обставин конкретного кримінального провадження з урахуванням засад кримінального провадження, професійного досвіду правозастосовувача, судової та слідчої практики, моральних та етичних характеристик суб’єкта правозастосування, задля найкращого забезпечення приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні» [129, с.40].

«Система дискреційних повноважень є досить широкою. Останні надають можливість слідчому, дізнавачеві, керівнику органу досудового розслідування, керівнику органу дізнання та прокурору приймати ряд важливих процесуальних рішень, керуючись власним розсудом на різних стадіях кримінального провадження. Зокрема, до них видається доцільним зарахувати рішення про: проведення певної гласної/негласної слідчої (розшукової) дії, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення особи про підозру, зміну підслідності, продовження строку досудового розслідування,

складання обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного/виховного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності, закриття кримінального провадження, зміну обсягу обвинувачення в суді або повну відмову від нього тощо» [108, с.129].

«Дискреція може негативно впливати на прийняття наведених рішень та надавати змогу уповноваженій особі обрати модель поведінки, яка попри формальну відповідність кримінальному процесуальному законодавству може не відповідати усталеній практиці у тій чи іншій ситуації та не давати змогу належно та ефективно забезпечити приватні та публічні інтереси у кримінальному провадженні. Тому визначальною у процесі реалізації вказаних повноважень є особа представника сторони обвинувачення, оскільки від її світогляду, правосвідомості, правової культури та здатності протидіяти професійним деформаціям залежить законне використання процесуальних повноважень на виконання завдань кримінального провадження. На жаль, в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин деякі з цих осіб не мають усвідомленого розуміння значимості добросовісного використання процесуальних повноважень, що має наслідком зловживання ними. Таким чином, створюються передумови для зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі» [108, с.130].

Загалом передумови зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі можуть бути дуже різноманітними, але вони всі мають одну спільну рису – створення умов для порушення прав та свобод інших учасників кримінального провадження, а також здійснення негативного впливу на реалізацію його завдань.

Розглядаючи загальнотеоретичні аспекти дослідження специфіки зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, особливу увагу слід присвятити класифікації останніх. В юридичній літературі на загальнотеоретичному рівні та в окремих галузях права виділяється чимало різновидів зловживань правами (повноваженнями) за різними класифікаційними критеріями, зокрема: за об'єктом, суб'єктом,

наслідками, стадією, спрямованістю тощо. З огляду на виконання завдань, які поставлені нами, вважаємо за доцільне взяти за основу наявні теоретичні розробки щодо класифікаційних критеріїв та застосувати їх з урахуванням специфіки зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Так, залежно від об'єкта, який зазнає шкоди, зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі поділяються на:

- зловживання, які посягають на права і свободи особи – включає в себе такі діяння, як, наприклад, проведення обшуку без ухвали слідчого судді в порядку ч. 3 ст. 233 КПК України в ситуаціях, коли фактично відсутня така невідкладність;

- зловживання, які посягають на інтереси держави та суспільства – передбачають, зокрема, підтримання обвинувачення відносно особи за відсутності достатніх доказів вини, що було відомо прокурору ще на етапі затвердження обвинувального акту.

Залежно від стадії кримінального провадження зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі поділяються на:

- зловживання, які вчиняються на стадії досудового розслідування, наприклад, невизнання особи потерпілою, зловживання щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження;

- зловживання, які вчиняються під час провадження в суді першої інстанції, наприклад, підтримання умов угоди визнання винуватості, спрямованих на шкоду правам третіх осіб; неявка прокурора в судові засідання без поважних причин.

- зловживання, які вчиняються на інших стадіях кримінального процесу, наприклад, безпідставне подання прокурором апеляційних та касаційних скарг, відмова від таких скарг як спосіб затягування кримінального провадження тощо.

Залежно від ступеня впливу на кінцевий результат здійснення кримінального провадження зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі поділяються на:

- зловживання, які не впливають на кінцевий результат кримінального провадження, однак впливають на процес його здійснення. Дана група включає, наприклад, діяння, спрямовані на затягування досудового розслідування чи судового розгляду кримінального провадження;

- зловживання, які впливають на кінцевий результат кримінального провадження та мають наслідком прийняття незаконного чи необґрунтованого рішення, наприклад, засудження невинної особи. Серед таких зловживань варто відмітити неповноту розслідування.

Залежно від форми діяння зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі поділяються на:

- зловживання, що здійснюються у формі дії – проявляються у завідомо неналежній реалізації процесуальних повноважень. Серед них належать, наприклад, тимчасове вилучення майна, на яке прямо не надано дозвіл в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку, та яке, очевидно, не має значення для кримінального провадження;

- зловживання, що здійснюються у формі бездіяльності – проявляються у пасивності реалізації процесуальних повноважень, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні та гарантування певних прав його учасників. Така бездіяльність може бути спрямована на ухилення від виконання своїх обов'язків. Прикладом може бути невнесення відомостей до ЄРДР, непризначення необхідних експертиз чи досліджень.

Залежно від мотиву зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі поділяються на:

- зловживання, вчинені з корисливих мотивів – передбачають бажання отримати неправомірну вигоду у вигляді матеріальних благ (грошові кошти, коштовності, цінні папери, рухоме / нерухоме майно), певних майнових прав,

уникнення матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди для себе або інших осіб;

- зловживання, вчинені через процесуальну зацікавленість – виникають у зв'язку з бажанням представника сторони обвинувачення виконати покладені на нього обов'язки навіть у тому випадку, якщо їх виконання або форма такої реалізації буде суперечити законним правам інших учасників кримінального провадження. Наприклад, таке зловживання може бути вчинене через бажання підвищити статистичні показники результативності досудового розслідування;

- зловживання, вчинені в інтересах третіх осіб – виникають з огляду на суб'єктивне ставлення уповноваженої посадової особи до потерпілого чи підозрюваного / обвинуваченого (жалість, співчуття, попередні дружні або приятельські відносини, відроза тощо).

Залежно від складу представників сторони обвинувачення зловживання процесуальними повноваженнями поділяються на:

- зловживання, які вчиняються уповноваженою особою самостійно, наприклад, непризначення слідчим експертизи у випадку, коли її проведення потрібне для правильного та повного встановлення обставин кримінального провадження;

- зловживання, які вчиняються групою уповноважених осіб, наприклад, клопотання слідчого за погодженням прокурора про проведення обшуку у випадку, якщо речі, документи та відомості, які ймовірно у них містяться, можливо отримати у добровільному порядку шляхом витребування. В такому випадку зловживання відбувається і слідчим, і прокурором одночасно.

Залежно від рівня латентності зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі поділяються на:

- очевидні зловживання – не викликають труднощів у виявленні та кваліфікації саме як досліджувані зловживання. Прикладом є невнесення відомостей до ЄРДР без обґрунтування причин такого невнесення;

- неочевидні зловживання – є подібними до правомірної поведінки, їхнє виявлення та кваліфікація потребують ретельного дослідження всіх обставин, виявлення мотивів поведінки. Прикладом є закриття кримінального провадження через відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, попри наявність такого.

Кожна із наведених класифікаційних груп розкриває певні особливості зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, що сприяє їхньому комплексному аналізу.

Резюмуючи всі вищенаведені положення, доходимо висновку, що зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі являє собою самостійний різновид зловживань у кримінальному процесуальному праві, правову природу якого слід визначати як соціально-шкідливу правомірну поведінку. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення має низку характерних рис, які, окрім встановлення відмінностей від інших видів зловживань, надають можливість здійснити зазначений класифікаційний поділ.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ. МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ

2.1. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування

Розвиток демократичних та гуманістичних засад діяльності органів публічної влади у сфері забезпечення прав людини та правопорядку обумовив необхідність забезпечення об'єктивності у встановленні обставин кримінального правопорушення за допомогою залучення до кримінального провадження різних суб'єктів задля поетапного контролю окремих сегментів провадження. Останні спрямовані на усунення можливості порушення закону та/або зловживання чи нехтування законними правами або інтересами учасників кримінального провадження. Наведене сформувало стадійність кримінального провадження.

Дослідження українських наукових джерел свідчить, що більшість вчених мають схожу думку щодо визначення поняття та особливостей стадій кримінального процесу: останні розглядаються як взаємопов'язані та самостійні етапи кримінально-процесуальної діяльності, кожна з яких має свої особливості у кримінально-процесуальній формі. Згідно з поглядами Л.М. Гуртієвої, «розмежування стадій кримінального процесу проводиться за такими ключовими ознаками кримінально-процесуальної форми: а) безпосередні завдання кожної стадії; б) особливості реалізації принципів кримінального процесу; в) коло суб'єктів, що здійснюють у конкретній стадії кримінально-процесуальну діяльність та мають відповідні процесуальні права і обов'язки; г) певні часові межі провадження у конкретній стадії; д) процесуальна процедура, властива провадженню в конкретній стадії; е) коло процесуальних засобів, що можуть використовуватися в конкретній стадії; ж) підсумкове

процесуальне рішення, яким закінчується провадження у конкретній стадії» [13, с.102].

Окреслені ознаки та приписи КПК України надають змогу виділити систему стадій кримінального провадження, яка складається з наступних елементів: 1) досудове розслідування; 2) підготовче судове провадження; 3) судовий розгляд; 4) провадження в суді апеляційної інстанції; 5) виконання судового рішення; 6) провадження в суді касаційної інстанції; 7) провадження за нововиявленими та виключними обставинами.

Підтримуємо думку А.П. Черненка та А.Г. Шиян, які вказують, що «проведення кримінального провадження поетапно із залученням на кожному етапі іншого суб'єкта, котрий здійснює провадження, є запорукою більш об'єктивного встановлення обставин кримінального правопорушення порівняно з проведенням такого провадження одним суб'єктом» [164, с.354]. Зазначене зумовлюється обов'язками та відповідальністю кожного суб'єкта, що забезпечує ретельне, компетентне та справедливе вирішення кримінального провадження.

Всупереч цьому різноманітність стадій кримінального провадження не лише визначає нормативно-закріплені відмінності, а й є причиною для зловживань повноваженнями у кримінальному процесі, які різняться в залежності від тієї чи іншої стадії.

Беззаперечно, з огляду на великий нормативний масив можливостей впливу на права, свободи та інтереси учасників кримінального провадження, ключовою стадією для останнього є стадія досудового розслідування, яка водночас налічує найбільшу кількість досліджуваних зловживань.

Як вказує О.В. Ковальова, «досудове розслідування – це перша стадія кримінального провадження, сутність якої полягає у пошуку, зборі та аналітиці доказової інформації за фактом вчинення кримінального правопорушення, достатньої для притягнення особи до кримінальної відповідальності, а також для створення матеріально-правової бази, на підставі якої формуватиметься тактика та методика підтримання державного обвинувачення на стадії судового розгляду» [23, с.98]. При цьому, як справедливо відзначають Ю.П. Аленін та Л.І.

Аркуша, «називаючи розслідування «досудовим», законодавець тим самим вказує на його співвідношення з основною частиною судового розгляду – судовим слідством. Досудове розслідування передуює провадженню в суді і покликане забезпечити його успішне проведення» [29, с.259].

Приписи КПК України надають змогу встановити, що початок стадії досудового розслідування знаменується моментом внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта / клопотань про звільнення особи від кримінальної відповідальності, про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Крім того, в межах останньої проводяться слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії, а також ухвалюються процесуальні рішення, які спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення, винних осіб, мотивів їхньої злочинної діяльності, а також на формування доказової бази, яка буде використовуватись на наступних стадіях кримінального провадження.

Стадія досудового розслідування передбачає вчинення великого спектру законодавчо визначених дій, які не проводяться на інших стадіях кримінального провадження, а також доволі часто відіграє ключову роль у встановленні істини та справедливості. Проте, на жаль, у ході здійснення останньої часто представники сторони обвинувачення зловживають процесуальними повноваженнями, що спричиняються різними факторами, але спільно призводять до порушення прав та інтересів громадян та унеможливають справедливе завершення кримінального провадження.

Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування здійснюється за допомогою різних способів, щодо яких законодавцем вироблені деякі механізми попередження й протидії. Зосередимо більш детальну увагу на окремих з них.

Як вже відзначалось, стадія досудового розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до

Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Цей спосіб початку стадії досудового розслідування запроваджено в КПК України 2012 року на зміну норм кримінального процесуального законодавства, закріплених у КПК України 1960 року, що передбачали інститут дослідчої перевірки (порушення справи лише у разі встановлення події злочину) [111, с.407].

ЄРДР – це «створена за допомогою автоматизованої системи електронна база даних, відповідно до якої здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних про кримінальні правопорушення, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до Реєстру, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким врегульовано питання захисту персональних даних та доступу до інформації з обмеженим доступом» [72].

За приписами ст.214 КПК України, «слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з даного реєстру. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається» [30].

Винятком є введення воєнного стану: згідно зі ст.615 КПК України під час дії останнього та за відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР уповноваженою особою має бути винесено рішення про початок досудового розслідування, а відповідні відомості мають бути внесені до цього реєстру за першої можливості [30]. Однак, на нашу думку, відсутність законодавчого тлумачення оціночної категорії «технічна можливість» сприяє зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Тому існує необхідність визначення критерію, який надасть змогу не лише ефективно та законно провадити кримінальний процес, а й запобігати зловживанням

процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення при оцінці технічної можливості здійснення процесуальних дій в умовах воєнного стану.

З огляду на правовий режим, який діє нині в Україні, на нашу думку, у якості останнього слід «розуміти реальну військову обстановку за місцем здійснення кримінального процесу, яка існує на час проведення процесуальної дії. Остання має визначатись правосвідомістю особи, яка застосовує відповідну правову норму, тобто на власний розсуд. Тому, вважаємо, що, окрім власного розуміння, дізнавачу, слідчому, прокурору, керівнику органу прокуратури неодмінно обов'язково брати до уваги й офіційну інформацію, що поширюється Міністерством оборони України, Службою безпеки України та відповідними військовими адміністраціями. З урахуванням вищенаведеного критерію, видається, що відсутність технічної можливості доступу до ЄРДР та складання процесуальних документів про хід та результати проведення слідчих (розшукових) дій передбачає випадки знеструмлення, відсутності доступу до мережі Інтернет, перебоїв у функціонуванні ЄРДР та інших державних ресурсів, пошкодження чи знищення комп'ютерів, технічних засобів фіксування кримінального провадження та допоміжної оргтехніки тощо» [110, с.230].

Аналіз положень ст.214 КПК України дає змогу деяким правозастосувачам тлумачити їх буквально як нормативно визначений обов'язок щодо автоматичної реєстрації відомостей всіх заяв та повідомлень, що надходять до уповноважених осіб, для початку досудового розслідування. Останнє й підтверджувала позиція Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладена в узагальненні відповідної практики від 12.01.2017 № 9-49/0/4-17, згідно з якою вимоги ст.214 КПК України «не передбачають здійснення оцінки обґрунтованості заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а передбачають лише обов'язок уповноважених органів здійснити фіксацію наданих особою відомостей про кримінальне правопорушення, які вона надає усвідомлено для реалізації відповідними органами завдань кримінального провадження» [75].

Наведене обумовило витрату часу уповноважених осіб та бюджетних коштів для здійснення кримінального провадження за заявами, які не містили достатніх об'єктивних даних про кримінальне правопорушення. До останніх, як справедливо зауважила В.В. Михайленко, належать «заяви та повідомлення, у яких: висловлюється незгода з прийнятими судовими рішеннями, процесуальними рішеннями у рамках кримінальних проваджень, рішеннями органів публічної влади; повідомляється про вчинення правопорушень контрагентами у господарських відносинах; міститься звернення до народних обранців, а також відображено «незрозумілі потоки свідомості»» [45]. З огляду на останнє, Верховний Суд у своїй постанові від 30.09.2021 у справі № 556/450/18 сформував наступну позицію: «слідчий, прокурор після прийняття та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, виходячи з їх змісту, має перевірити достатність даних, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, за наслідками чого ним приймається рішення про початок досудового розслідування шляхом внесення відповідних відомостей до ЄРДР» [65]. Таким чином, уповноважений суб'єкт зобов'язаний внести відомості до ЄРДР лише за тими заявами та повідомленнями, в яких відображено об'єктивні фактичні дані про наявність вагомих обставин, які у своїй сукупності вказують на ознаки реального вчинення кримінального правопорушення. У разі відсутності останніх такі заяви та повідомлення не повинні обов'язково вноситись в ЄРДР.

Наведене тлумачення положень ст.214 КПК України полегшило роботу слідчих, дізнавачів та прокурорів, однак, створило передумови для зловживання останніми своїми процесуальними повноваженнями під час внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Аналіз правозастосовної практики дає змогу зробити висновок, що такі зловживання можуть вчинятись двома способами: невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та відмова у їхньому внесенні. Зокрема, у якості прикладу першого способу можна навести ухвалу Покровського районного суду Дніпропетровської області від 21.01.2022 у справі № 189/126/22 (адвокат подав скаргу на бездіяльність

слідчого та начальника ВП № 5 Синельниківського РУП ГУНП у Дніпропетровській області, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР) [148], а у якості другого способу – ухвалу Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 10.06.2021 у справі № 398/2625/21 (особа подала скаргу про скасування рішення слідчого про відмову у внесенні відомостей до ЄРДР) [145]. Наведені злоупливання вчиняються з різних мотивів, однак необхідною умовою для них є розсуд уповноваженої особи щодо визначення достатності в поданій заяві/повідомленні даних, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

Превентивним механізмом для недопущення відповідних злоупливань є обов'язок уповноважених осіб «через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань» (ч.1 ст.214 КПК України), а також право заявника на отримання витягу з цього реєстру (п.1-1 ч.2 ст.60) [30].

Також, з метою захисту прав заявників, потерпілих та забезпечення законності діяльності правоохоронних органів, законодавець закріпив механізм протидії наведеним злоупливанням. Згідно з п.1 ч.1 ст.303 КПК України, «заявник, потерпілий та їхні представники на досудовому провадженні можуть оскаржити рішення слідчого, дізнавача та прокурора щодо їхньої бездіяльності, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Відповідна скарга має бути подана протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності, а у разі винесення відповідної постанови з дня отримання особою її копії» [30].

Однак, досить часто у відповідних ухвалах не вказується час, протягом якого такі відомості мають бути внесені, що також тягне за собою злоупливання процесуальними повноваженнями [140]. Відмова можлива у разі надання уповноваженими особами в судове засідання копії витягу з ЄРДР, якою підтверджено факт внесення до ЄРДР відомостей за заявою особи [146], або

через пропущення строку для звернення до суду та відсутності підстав для його поновлення [142]. Крім того, реалізація окресленого механізму є далеко не ідеальною, адже розгляд скарг хоч і повинен відбутися протягом декількох днів, фактично через завантаженість суддів його може бути призначено через місяць або навіть більше.

Одним із завдань кримінального провадження, що визначене в ст.2 КПК України, є захист особи, охорона її прав, свобод та законних інтересів. Однак, на жаль, доволі часто останні стають жертвами кримінальних посягань, тому до ключових учасників кримінального провадження належить потерпілий.

Приписами ст.55 КПК України визначено, що статус потерпілого у кримінальному провадженні може мати: «фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди; юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди; адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди»; особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого; близькі родичі або члени сім'ї особи, яка загинула в результаті вчинення кримінального провадження чи перебуває в стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви» [30].

Участь особи у кримінальному провадженні у статусі потерпілої дає можливість захистити свої права та отримати компенсацію завданої шкоди. Моментом набуття процесуального статусу потерпілого є подання «заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілої» [30]. Важливою дією у цьому процесі є вручення уповноваженою особою пам'ятки потерпілому про його процесуальні права і обов'язки. Проблемним питанням, що обумовлює зловживання процесуальними повноваженням стороною обвинувачення, є відсутність

прямого нормативного положення у КПК України про необхідність прийняття окремого офіційного документа про визнання особи потерпілою.

Як свідчить аналіз судової практики, даною прогалиною користуються дізнавачі, слідчі та прокурори, які не вручають особі пам'ятку про процесуальні права та обов'язки, при цьому не здійснюючи будь-якої процесуальної дії, не виносячи жодного процесуального рішення, в тому числі вмотивованої постанови про відмову визнання потерпілим. У якості прикладу варто навести ухвалу слідчого судді Київського районного суду м. Одеси від 19.07.2018 у справі № 520/8575/18, якою встановлено бездіяльність слідчого щодо розгляду заяви особи про визнання її потерпілою та вручення їй пам'ятки про процесуальні права та обов'язки [141].

Ще одним прикладом зловживання процесуальними повноваженнями у контексті досліджуваної проблематики є безпідставна відмова уповноважених суб'єктів у визнанні особи потерпілою. КПК України основною підставою для визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні визначив завдання моральної, фізичної та майнової шкоди. Посилаючись на цю норму, дізнавачі, слідчі та прокурори виносять постанову про відмову у визнанні особи потерпілою, вказуючи на відсутність у особи реальної шкоди від кримінального правопорушення. Однак, як справедливо вказує Т.В. Лукашкіна, «навіть не дуже глибокий аналіз ст.447 КПК України, в якій міститься перелік злочинів, провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, дозволяє дійти висновку, що серед них є і такі, що можуть не завдати реальної шкоди. Відсутня може бути шкода і в разі замаху на злочин» [41, с.379]. Як приклад – ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15.01.2020 у справі № 686/254/20, якою задоволено скаргу та скасовано постанову слідчого про відмову у визнанні особи потерпілою, в якій слідчий посилався на те, що у кримінальному провадженні на даний час будь-які докази, які б свідчили про завдання особі шкоди, відсутні [157]. Вказане зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення не лише погіршує становище особи порівняно з іншими потерпілими, яким було завдано реальну

шкоду, а також унеможливилює реалізацію їхнього права на укладення угоди про примирення, що надалі може негативно вплинути й на обвинуваченого.

Для захисту прав потерпілого від подібних зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення законодавцем у п.5 ч.1 ст.303 КПК України передбачена можливість оскарження бездіяльності дізнавача, слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим протягом десяти днів з моменту здійснення останньої [30]. Як свідчить аналіз судової практики, відповідною нормою доволі часто користуються особи, яким відмовлено у визнанні потерпілою. При цьому проглядається тенденція неправильного формулювання вимог у таких скаргах: звертаючись до слідчого судді такі особи часто просять не лише скасувати постанову про відмову про визнання потерпілою, а й зобов'язати слідчого залучити особу у якості потерпілої. Прикладом цьому є ухвала слідчого судді Новозаводського районного суду міста Чернігова від 29.07.2022 у справі № 751/2640/22, якою відмовлено у задоволенні вимоги заявника про зобов'язання прокурора залучити особу у якості потерпілої по справі [152]. Вважаємо цю позицію повністю законною та обґрунтованою, оскільки втручання суду у діяльність слідчого, а саме зобов'язання визнати особу потерпілою, є незаконним, вирішення цього питання не належить до компетенції слідчого судді та суперечить його кримінальним процесуальним функціям [117, с.119].

Початок досудового розслідування тісно пов'язаний із питаннями підслідності та місцем його проведення, що, в свою чергу, впливає на якість та результативність розслідування. Правильне визначення цих аспектів є запорукою справедливого та об'єктивного розгляду кримінального провадження без будь-яких зловживань процесуальними повноваженнями.

Положеннями ст.216 КПК України визначено, що підслідність може бути загальною або спеціальною, що залежить від об'єктів та суб'єктів злочинного посягання, й загалом тяжкості кримінального правопорушення. За загальним правилом у більшості кримінальних проваджень досудове розслідування здійснюється органами Національної поліції. Однак, окремі групи кримінальних

правопорушень у КПК України підведено під юрисдикцію спеціалізованих органів, зокрема, слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, детективи органів Бюро економічної безпеки України здійснюють досудове розслідування економічних кримінальних правопорушень, детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування корупційних правопорушень, а слідчі органів Державного бюро розслідувань – кримінальних правопорушень відносно найвищих публічних службовців [30].

Місце проведення досудового розслідування також має велике значення. Згідно зі ст.218 КПК України, останнє визначається за місцем вчинення кримінального правопорушення, його закінчення чи настання суспільно-небезпечних наслідків, або за місцем проживання підозрюваного чи більшості свідків. Наведене впливає на доступність свідків, доказів та інших важливих елементів кримінального провадження, тому важливо, щоб досудове розслідування проводилося в межах юрисдикції відповідного органу, оскільки це забезпечує дотримання прав усіх учасників процесу та ефективність розслідування.

Положеннями ч.2 ст.218 КПК України встановлено, що «слідчий зобов'язаний протягом п'яти днів із моменту з'ясування обставин, які вказують на те, що кримінальне правопорушення належить до компетенції іншого органу досудового розслідування, поінформувати прокурора та здійснювати досудове розслідування до того часу, коли прокурор не визначить іншу підслідність. Час для визначення прокурором підслідності в такому випадку складає десять днів після отримання ним повідомлення від слідчого. Також прокурор може самостійно встановити обставини, які свідчать про необхідність зміни підслідності та протягом десяти днів зобов'язаний прийняти постанову про визначення підслідності» [30].

Слід також звернути увагу й на законодавчі зміни, що стосуються питань підслідності та місця проведення досудового розслідування, що прийняті з огляду на введений в Україні воєнний стан. Зокрема, з 01.05.2022 внесено зміни до ч.5 ст.36 КПК України, за якими «Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану» [30].

З цього моменту кожен орган досудового розслідування стає універсальним у контексті інституту підслідності та територіальної юрисдикції, оскільки уповноважений прокурор має право здійснювати нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування щодо будь-якого кримінального правопорушення. Разом із змінами в повноваженнях прокурора законодавець також визначив умови, за яких повноваження щодо визначення / зміни підслідності та місця проведення досудового розслідування можуть бути реалізовані. Останні базуються на дискреції уповноважених осіб, оскільки законодавчого тлумачення терміна «неефективне досудове розслідування» та загалом критеріїв ефективності останнього КПК України не містить. Видається, що такі критерії не можуть мати нормативного визначення з огляду на специфіку об'єктивних та суб'єктивних обставин здійснення різних кримінальних проваджень. Тому в даному випадку варто керуватись напрацюваннями правозастосовної практики, зокрема, постановою Верховного Суду від 24.05.2021 у справі № 640/5023/19, в якій сформульовано дев'ять критеріїв ефективності досудового розслідування [63]. Крім того, доцільно використовувати й стандарти ефективності досудового розслідування,

сформовані у практиці ЄСПЛ, зокрема, у рішеннях «Поміляйко проти України», «Алексахін проти України», та інших.

З урахуванням викладеного, поділяємо думку В.В. Романюка, який зазначає, що «проблема полягає в суб'єктивній оцінці наявної у слідчого інформації у випадку здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення за дорученням прокурора з дотриманням правил підслідності, які були визначені на початку досудового розслідування» [97, с.113]. Подібна проблема стосується й прокурора, суб'єктивна оцінка інформації якого повинна об'єктивно співпадати із правовою кваліфікацією кримінального правопорушення та фактичними обставинами його вчинення.

Судова та правозастосовна практика свідчить про низку зловживань процесуальними повноваженнями щодо підслідності та місця проведення досудового розслідування, які в подальшому призводять до визнання всього масиву доказової бази недопустимим, повернення обвинувального акта, закриття кримінального провадження, що може мати негативні наслідки у вигляді уникнення винною особою кримінальної відповідальності. Зловживання в цій сфері може мати різні мотиви. Наприклад, уповноважена особа може свідомо обирати орган досудового розслідування, який не має достатньої кваліфікації для повного, всебічного та об'єктивного здійснення кримінального провадження, або місце, яке є менш зручним для захисту прав підозрюваного або потерпілого, що може свідчити про упередженість або корупційні наміри.

Серед способів таких зловживань насамперед варто звернути увагу на безпідставне невжиття слідчим та прокурором заходів щодо спрямування кримінального провадження до належного органу досудового розслідування. У якості прикладу доречним видається навести постанову Верховного Суду від 24.01.2022 у справі № 725/5014/18, згідно якої встановлено, що «прокурор відділу нагляду за додержанням законів органами Служби безпеки України та державної прикордонної служби постановив постанову про визначення підслідності за слідчим органом Національної поліції, зазначивши, що кримінальне правопорушення відповідно до ст.216 КПК підслідне саме цьому

органу та відповідні матеріали скеровував від Служби безпеки України саме до Національної поліції для проведення досудового розслідування. Надалі першим заступником прокурора області, в порядку ч.5 ст.36 КПК, визнано, що досудове розслідування СУ ГУНП є неефективним та визначено підслідність за СВ УСБУ. Таким чином, першим заступником прокурора області винесено постанову не про зміну підслідності внаслідок неефективного розслідування, а одразу порушено правило підслідності та визначено орган досудового розслідування, який неуповноважений здійснювати досудове розслідування». З метою мінімізації негативних наслідків такого зловживання процесуальними повноваженнями відносно підозрюваних осіб, Верховний Суд наголосив, що «зміна прокурором підслідності у кримінальному провадженні може мати місце лише у випадку, коли орган, визначений у ст.216 КПК України, фактично здійснював досудове розслідування, однак воно визнано неефективним. Якщо з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР досудове розслідування у цьому провадженні здійснювалося неуповноваженим на те органом, а уповноважений орган будь-яке досудове розслідування, яке б можна було визнати неефективним, не здійснював, то постанова прокурора про визначення підслідності є немотивованою, а всі докази, здобуті у ході досудового розслідування, – недопустимими» [67].

Слід відзначити, що наразі КПК України не містить механізмів для запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, пов'язаними з питаннями підслідності та місцем проведення досудового розслідування, що є його прогалиною, пропозиції щодо вирішення якої будуть надані в наступній частині цього дисертаційного дослідження.

Всебічність, повнота та неупередженість досудового розслідування після початку кримінального провадження за фактами вчинення деяких кримінальних правопорушень, зокрема, тих, що мають два та більше епізоди або декілька підозрюваних осіб, доволі часто потребують об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування.

Звернення до ч.1 ст.217 КПК України дає змогу констатувати три випадки, за наявності яких в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань у разі такої необхідності, а саме: «1) щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення; 2) щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень; 3) по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами)» [30].

Натомість у ч.3 цієї статті вказано на підстави для виділення матеріалів в окреме провадження, а саме, «якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві чи більше особи підозрюються у вчиненні одного чи більше кримінальних правопорушень» [30]. Тобто, як цілком слушно відзначає В.В. Павловський, «фактично законодавець використав одну і ту ж саму конструкцію побудови правового положення як для об'єднання, так і для виділення матеріалів досудового розслідування. Відмінність лише щодо можливості об'єднання матеріалів досудових розслідувань, у яких не встановлено підозрюваних» [52, с.119].

Крім того, аналіз норм КПК України надає змогу виділити й інші законодавчі підстави для виділення матеріалів кримінальних проваджень. Серед них: ч.10 ст.216 (встановлення в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, які не підслідні органу, який здійснює досудове розслідування за первинним фактом); ч.3 ст.280 (підстави для зупинення стосуються лише окремих підозрюваних), ч.8 ст.469 (згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними), ст.494 (неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім), ст.510 (застосування примусових заходів медичного характеру відносно окремих підозрюваних) КПК України також передбачено можливі випадки для вчинення цієї процесуальної дії.

Об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування має чимало переваг. Останні сприяють реалізації деяких ключових засад кримінального

процесу, зокрема таких як: розумність строків, процесуальна економія, всебічне, повне та неупереджене дослідження обставин кримінального правопорушення. Спільне розслідування надає змогу уникнути дублювання процесуальних дій та рішень, забезпечуючи при цьому з'ясування усіх елементів предмета доказування та збільшення доказової бази. Крім того, у такий спосіб існує можливість правильно оцінити роль кожного співучасника та встановити розмір заподіяної шкоди кожним із них. В свою чергу, окреме розслідування надає змогу забезпечити права підозрюваних осіб за наявності ризику порушення розумних строків кримінального провадження чи наявності різного роду перешкод зі сторони інших співучасників.

Попри наведені переваги, об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування можуть спричиняти зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення.

Конструюючи ст.217 КПК України, законодавець ключову роль у питанні об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування відвів прокурору, надавши йому відповідні дискреційні повноваження. Словосполучення «у разі необхідності» й «можуть бути» вказують на варіативність процесуальної поведінки сторони обвинувачення щодо доцільності прийняття відповідного процесуального рішення, яка загалом обмежена недопущенням «негативного впливу на повноту досудового розслідування та судового розгляду» [30].

Як свідчить правозастосовна практика, доволі часто вказані процесуальні дії мають негативний вплив на оперативність та об'єктивність досудового розслідування, що серед іншого призводить до виправдувальних вироків. Серед способів зловживань за результатами об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування особливо виділяється невмотивоване неврахування чи вибіркове представлення відомостей/доказів, значимих для кримінального провадження відносно конкретного підозрюваного, а також втрата таких відомостей/доказів чи визнання судом останніх недопустимими. Так, згідно з рішенням Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Окружної прокуратури міста

Миколаєва Миколаївської області Надольну Т.В.» від 22.02.2023 № 34дп-23, «судом визнано, що в основу обвинувачення покладено докази, здобуті в результаті проведення слідчих дій у кримінальному провадженні № (конфіденційна інформація). Натомість зі змісту постанови прокурора від 05.06.2018 про виділення матеріалів досудового розслідування вбачається, що останньою із вказаних матеріалів кримінального провадження виділено у кримінальне провадження № (конфіденційна інформація) лише вилучені під час обшуку 21.01.2018 та особистого обшуку того ж дня під час затримання ОСОБА 1 речі та предмети, що зберігаються окремо від матеріалів справи. Судом констатовано, що базовий доказ (протокол обшуку) отримано в результаті проведення слідчих дій в іншому кримінальному провадженні, з нього не виділено, що унеможливило подальше його використання у кримінальному провадженні № (конфіденційна інформація) та є безумовною підставою для визнання такого доказу недопустимим» [86].

Ще одним способом зловживання процесуальними повноваженнями за результатами об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування є здійснення кримінальних проваджень неуповноваженими особами. Так, Верховним Судом у постанові від 05.02.2020 у справі № 676/5972/17 встановлено факт здійснення досудового розслідування та процесуального керівництва в об'єднаному кримінальному провадженні слідчим та прокурором, які не мали повноважень у попередніх провадженнях [60].

Здійснення досудового розслідування не уповноваженими на те суб'єктами є істотним порушенням прав людини й основоположних свобод, що надалі спричиняє визнання отриманих доказів недопустимими. Так, у постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24.05.2021 у справі № 640/5023/19 «сформовано відповідну правову позицію та зазначено, зокрема, що докази мають бути отримані тільки уповноваженими на це особами (органами). Здійснення досудового розслідування не уповноваженими на те особами (органами) визнається істотним порушенням

прав людини й основоположних свобод та призводить до визнання отриманих доказів недопустимими» [63].

У цьому контексті тривалий час у правозастосовній практиці також триває дискусія щодо того, чи є зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі відсутність у матеріалах справи постанови про призначення групи прокурорів у певному кримінальному провадженні у разі об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування. Зокрема, одна група правозастосувачів стверджує, що у такому випадку наявне вчинення процесуальних дій / рішень у кримінальному провадженні особами, які не мали повноважень на здійснення таких дій / рішень у розумінні ст.37 КПК України, а тому усі надані стороною обвинувачення докази є недопустимими, оскільки були зібрані неуповноваженими особами. Натомість інші вважають, що об'єднання (виділення) кримінальних проваджень за відсутності нової постанови про визначення групи прокурорів або слідчих, ті прокурори та слідчі, які були повноважними в межах окремих (загального) проваджень, вважаються такими, що й надалі мають повноваження в межах об'єднаного (виділеного) кримінального провадження.

Відзначимо, що Верховий Суд у своїх постановках від 10.11.2022 у справі № 206/4419/17, від 17.11.2022 у справі № 564/2082/16-к, від 27.03.2023 у справі № 146/1683/18, від 10.04.2024 у справі № 344/12022/18 [61] послідовно підтримує саме другу точку зору, наголошуючи на тому, що прокурор (слідчий), який брав участь в окремому (об'єднаному) кримінальному провадженні має повноваження щодо здійснення об'єднаного (виділеного) кримінального провадження навіть за відсутності нової постанови про визначення групи прокурорів або слідчих. Зокрема, Верховним Судом зауважено, що положення КПК України, у тому числі ст.217, не передбачають необхідності повторно призначати слідчого або прокурора у кримінальному провадженні, яке виділено або об'єднано з іншим, якщо після початку досудового розслідування їх уже було визначено.

Також під час здійснення об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування та формування таким чином оновленої групи дізнавачів, слідчих, прокурорів, варто враховувати та вживати превентивні заходи щодо недопущення конфлікту інтересів внаслідок таких трансформацій, оскільки в такому випадку можуть з'явитись нові передумови для зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. Зокрема, як вбачається із рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на начальника Рокитнівського відділу Сарненської окружної прокуратури Рівненської області Шеремет О.М.» від 03.08.2022 у справі № 111 дп-22, «Шеремет О.М. з часу призначення старшим групи прокурорів у кримінальному провадженні за фактом нанесення ОСОБА_2 тілесних ушкоджень ОСОБА_3, тобто з 06.08.2021, попри наявність суперечності між своїм приватним інтересом та службовими повноваженнями, що впливало на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень, не вжила будь-яких заходів, спрямованих на усунення обставин, що зумовили виникнення у неї реального конфлікту інтересів, безпосереднього керівника про виникнення такого конфлікту в установленому порядку не повідомила, обов'язку щодо самовідводу не виконала» [87].

Серед інших процесуальних дій під час здійснення досудового розслідування, під час яких можуть вчинятись зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, слід звернути увагу на розгляд клопотань стороною обвинувачення.

Заявлення офіційних письмових або усних звернень щодо здійснення уповноваженими особами певних процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень (клопотань) є одним з найбільш дієвих засобів, який дозволяє потерпілому, стороні захисту та іншим учасникам кримінального провадження реалізовувати свої права та обов'язки під час досудового розслідування. За допомогою клопотань, як вірно підмітила І.М. Одінцова, суб'єкт звернення «доводить до відома слідчого, прокурора свою думку про

доведеність обвинувачення, обґрунтованість кваліфікації, доцільність прийняття конкретних процесуальних рішень, сприяє збиранню, перевірці та оцінці доказів» [50, с.181].

Статтею 220 КПК України закріплено «обов'язок слідчого, дізнавача та прокурора розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування про виконання будь-яких процесуальних дій та у випадках, установлених КПК України, задовольнити таке клопотання за наявності відповідних підстав. Результати розгляду клопотання обов'язково мають бути повідомлені особі, яка його подала, а у разі повної або часткової відмови у його задоволенні – має бути вручена копія відповідної постанови» [30].

Зазначена стаття не передбачає жодних обмежень щодо кола питань, які порушуються у відповідних клопотаннях та підлягають вирішенню. Тому можна зробити висновку, що при розгляді такого клопотання дізнавач, слідчий та прокурор повинні ухвалити рішення в межах своїх повноважень відповідно до ст.ст.36-41 КПК України. Якщо вирішення питань, порушених у клопотанні, виходить за межі повноважень вказаних суб'єктів, у задоволенні заяви відмовляється, а відповідна інформація передається компетентним органам у встановленому законом порядку для прийняття рішення.

Дослідження правозастосовної практики свідчить про різноманітність клопотань стороні обвинуваченого, серед яких можна виділити чотири ключові напрямки:

- 1) щодо проведення слідчих (розшукових) дій (проведення допиту, огляду місця події, обшуку, вилучення доказів, проведення слідчого експерименту);
- 2) щодо надання інформації про хід та результати здійснення досудового розслідування;
- 3) щодо прийняття процесуальних рішень (залучення до кримінального провадження в якості потерпілого, закриття провадження);

4) щодо організаційних аспектів здійснення кримінального провадження (ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, надання письмового дозволу на розголошення залученим стороною захисту експертам певних відомостей досудового розслідування, відібрання зразків для експертизи, участь у проведенні слідчого експерименту).

Попри законодавчо встановлений обов'язок дізнавача, слідчого, прокурора протягом трьох днів розглянути подане клопотання та за наявності підстав – задовольнити його, правозастосовна практика свідчить про те, що саме щодо заявлених клопотань уповноважені особи найчастіше зловживають процесуальними повноваженнями. Наведені зловживання здійснюються шляхом необґрунтованої відмови у задоволенні клопотання. У якості прикладу наведемо ухвалу Роздільнянського районного суду Одеської області від 26.01.2023 у справі № 511/1217/22, згідно якої адвокат оскаржив постанову про відмову у задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження, а суд задовольнив подану скаргу, оскільки встановив, що прокурор не зазначив мотиви прийняття постанови та не аргументував прийняте рішення [149].

Механізм попередження та запобігання вищенаведеним зловживанням зазначений у п.1 ч.1 ст.303 КПК України, згідно якого «на досудовому провадженні може бути оскаржена бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у нездійсненні процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, – заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна» [30].

Основним інструментом пізнавальної діяльності під час досудового розслідування є слідчі (розшукові) дії, які сприяють встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні та формуванню доказової бази. Як справедливо з цього приводу відзначає А.П. Лазарев, «на підставі проведення слідчих (розшукових) дій дізнавач, слідчий та прокурор повинні визначити межі предмета доказування з урахуванням норм матеріального права, встановити факт кримінального правопорушення, фактичні дані, відомості про факти та

процесуально закріплені докази, що вказують на вину підозрюваного. Також вони повинні встановити обставини кримінального правопорушення, ступінь тяжкості його вчинення та/або підстави для звільнення від кримінальної відповідальності» [38, с. 10].

Кожна слідча (розшукова) дія детально регламентується у КПК України як вид процесуальних дій із встановленим кримінальним процесуальним законодавством підставами та порядком їхнього проведення. Також у ст.223 цього Кодексу встановлено загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій.

Так, ч.2 ст.223 КПК України закріплено підстави для проведення слідчих (розшукових) дій – «наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети» [30], тобто свідчать про те, що їхнє проведення може призвести до отримання нової інформації, необхідної для розкриття кримінального правопорушення, встановлення обставин справи або виявлення винних осіб.

Надавши представникам сторони обвинувачення дискреційні повноваження щодо проведення слідчих (розшукових) дій, законодавець надав змогу останнім зловживати своїми процесуальними повноваженнями за допомогою інтерпретації змісту оціночного поняття, виходячи з власного переконання та рівня правосвідомості. Відповідні зловживання мають два способи: 1) непризначення / непроведення слідчих (розшукових) дій, які є необхідними для встановлення істини та формування доказової бази; 2) призначення / проведення слідчих (розшукових) дій, які завідомо не призведуть до отримання нової інформації, значимої для кримінального провадження.

Приклад першого способу зловживання встановлено судом в ухвалі Малинського районного суду Житомирської області від 23.05.2023 у справі № 283/1267/23. Згідно останньої. судом розглядалося клопотання прокурора про арешт майна, вилученого при огляді автомобіля, та в ході цього зроблено висновок, що «у матеріалах клопотання відсутні будь-які дані, які б вказували на

те, що слідча володіла інформацією про вчинення кримінального правопорушення, яка зафіксована у певній процесуальній формі і стала підставою для проведення огляду автомобіля» [144]. Приклад другого способу вбачається з рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора другого відділу процесуального керівництва управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях слідчих територіального управління Державного бюро розслідувань Дніпропетровської обласної прокуратури Сакоренка І.О.» від 12.10.2022 № 173дп-22, згідно якого «за процесуального керівництва прокурором Сакоренком І.О. у кримінальному провадженні № (конфіденційна інформація) упродовж понад 8 місяців досудового розслідування, незважаючи не неодноразові клопотання потерпілого про проведення слідчих та процесуальних дій слідчим чи прокурором, не проведено жодної слідчої дії, не допитано як потерпілого та не вжито всіх необхідних заходів для проведення належного досудового розслідування» [94].

Ще однією вимогою щодо проведення слідчих (розшукових) дій, дотримання якої залежить від розсуду уповноважених осіб, є часові обмеження. Частиною 4 ст.233 КПК України встановлено заборону щодо проведення вказаних процесуальних дій у нічний час, тобто з 22 по 6 годину, за винятком невідкладних випадків (затримка може спричинити втрату слідів кримінального правопорушення або втечу підозрюваної особи) та в разі дії правового режиму воєнного стану. Знову ж таки з аналізу судової практики вбачається, що дискреційність повноважень сторони обвинувачення щодо наявності невідкладного випадку спричиняє досліджувані зловживання. Прикладом цього є ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 26.06.2016 у справі № 753/11023/13-к, згідно якої «визнано неприпустимим доказом протокол обшуку особи та всі додатки до нього, оскільки судом встановлено проведення обшуку адвоката ОСОБА_1 в нічний час без достатніх для цього підстав (підозрюваний перебував під постійним наглядом працівників СБУ, які обмежили його у вільному пересуванні)» [137].

Частиною 7 ст.223 КПК України встановлено обов'язок сторони обвинувачення залучити не менше двох понятих під час проведення таких слідчих (розшукових) дій як пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідкування особи. Однак, якщо при проведенні останніх здійснюється безперервний відеозапис, поняті можуть не залучатись. Вказаний виняток не поширюється на обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, а також обшук особи, які передбачають обов'язкову участь двох незаінтересованих осіб, незалежно від відеофіксації.

Остання вимога не застосовується в ході проведення досудового розслідування під час дії правового режиму воєнного стану у випадках, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. На нашу думку, «об'єктивна неможливість проведення обшуку чи огляду житла за участі понятих, виконання слідчим суддею певних повноважень, подальшого проведення та закінчення досудового розслідування та інших процесуальних дій передбачає собою оточення та окупацію ворожими силами, проведення бойових дій на відповідній місцевості, оголошення повітряної тривоги, руйнування приміщень суду та правоохоронних органів, місць проведення обшуку чи огляду житла внаслідок потрапляння в них снарядів, уламків тощо» [110, с.231].

Попри значимість цієї новели для збереження життя та здоров'я уповноважених осіб, а також інших осіб, які залучались би для проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, на жаль, остання спричиняє зловживання процесуальними повноваженнями, що особливо вбачається в регіонах, в яких бойові дії не відбуваються.

Слід відмітити, що моніторинг судової практики свідчить й про неодноразові зловживання процесуальними повноваженнями представниками сторони обвинувачення шляхом проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи без участі понятих, залучення в якості останніх курсантів (практикантів), розбіжність кількості понятих, вказаних у протоколі та

зафіксованих на відеозаписі. У якості прикладу наведемо постанову Верховного Суду від 27.08.2019 у справі № 489/795715, в якій суд констатував: «...колегія суддів апеляційного суду надала відповіді на доводи прокурора, викладені в його апеляційній скарзі, вказавши, що ряд свідків зважили на відсутність понятого під час проведення обшуку, при цьому, навіть тимчасова відсутність одного з понятих, вказує на неконтрольованість проведення слідчої дії, а тому здобуті докази під час такої слідчої дії, яка проводилась з порушенням норм КПК, є недопустимими» [59].

Окрім загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій, нормами КПК України встановлено й спеціальні вимоги, які стосуються санкціонування та практичного порядку їхнього здійснення, та які, на жаль, також можуть використовуватись уповноваженими особами для зловживань процесуальними повноваженнями.

Серед слідчих (розшукових) дій, під час яких доволі часто представники сторони обвинувачення зловживають своїми процесуальними повноваженнями, виділяється обшук, який є одним із найважливіших способів отримання доказової бази інформації у кримінальному процесі.

Згідно приписів ч.2 ст.234 КПК України проведення обшуку санкціонується слідчим суддею. Однак, п.2 ч.1 ст.615 КПК України визначив виняток із цієї вимоги на період дії воєнного стану, дозволивши виконувати повноваження слідчого судді щодо надання дозволу на проведення цієї слідчої (розшукової) дії керівнику відповідного органу прокуратури. Підставою для виконання таких повноважень є відсутність об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень.

Як вже відзначалось вище, категорія «об'єктивна неможливість» є оціночною і залежить від розсуду представників сторони обвинувачення, який не завжди спрямовується на реалізацію інтересів кримінального провадження. Яскравий приклад цього вбачається із рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокуратури «Про накладення дисциплінарного стягнення на заступника керівника Подільської окружної прокуратури міста Києва Кутового Д.В. та

закриття дисциплінарного провадження стосовно прокурорів цієї ж прокуратури Горобинського В.М. та Годуєва В.О.» від 09.12.2024 № 202дп-22. Згідно останнього, «Горобинський В.М., достовірно знаючи про те, що Подільський районний суд м. Києва не припиняв свою роботу з 24.02.2022, а відтак, про відсутність підстав для застосування положень п.2 ч.1 ст.615 КПК України, адресував вищевказані клопотання керівнику Подільської окружної прокуратури м. Києва ОСОБА_2, який їх задовольнив та виніс постанови про надання дозволу на проведення обшуків. В аналогічний спосіб Кутовим Д.В. організовано проведення 20 та 21 травня 2022 року обшуків у містах Тернополі, Львові та Києві на підприємствах, які не мали відношення до предмету досудового розслідування у вищезгаданому кримінальному провадженні» [83].

Досліджуючи проблематику зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час проведення слідчих (розшукових) дій, слід звернути увагу й на наступне.

Керуючись ч.7 ст.236 КПК України для посилення позиції сторони обвинувачення, уповноважені особи доволі часто вилучають майно, на яке прямо не надано дозвіл в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку, яке не стосується предметів, що вилучені законом з обігу, а також відносно якого відсутні підстави вважати, що воно містить інформацію про факти підготовки, координування спланованих дій та вчинення кримінального правопорушення.

Безпідставність тимчасового вилучення майна є однією із доволі поширених практик зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Про наведене, зокрема, свідчить ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13.02.2024 у справі № 495/1221/24, згідно якої слідчий суддя відмовив у накладенні арешту на тимчасово вилучене під час огляду майно, оскільки орган досудового розслідування не надав достатніх і належних доказів тих обставин, на які послався у клопотанні, в тому числі щодо необхідності збереження речового доказу, а також не надав оцінку правовим підставам арешту майна, не врахував ймовірний розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [150].

Аналізуючи проблематику зловживань процесуальними повноваженнями, варто відзначити, що досить часто слідчі та прокурори не подають клопотання про накладення арешту на тимчасово вилучене майно, безпідставно вважаючи, що вилучене майно містить інформацію про факти підготовки, координування спланованих дій та вчинення кримінального правопорушення. Як приклад можна навести ухвалу слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 27.11.2023 у справі № 760/22239/23, згідно якої слідчим не подано клопотання про накладення арешту на тимчасово вилучене майно [153].

Відповідні зловживання ставлять під сумнів професійність уповноважених осіб щодо розуміння особливостей досудового розслідування певного кримінального правопорушення, а також можуть завдавати різного роду шкоду для осіб, особливо тих, які не мають жодного стосунку до кримінального провадження (наприклад, зупинення підприємницької діяльності чи моральні страждання), яка є неспівмірною з інтересами кримінального провадження.

Фактичне позбавлення підозрюваного або іншої особи права користуватися, володіти чи розпоряджатися майном накладає на слідчого, прокурора, іншу уповноважену службову особу низку повноважень щодо забезпечення пропорційності втручання в право на мирне володіння майном з дотримання «справедливого балансу» («fair balance») між вимогами загального інтересу суспільства та захисту основоположних прав і свобод особи. Серед них складення протоколу з повним та детальним описом всіх вилучених речей, документів та іншого майна, забезпечення схоронності, а також вчинення дій щодо накладення арешту на таке майно чи повернення останнього.

Окреслені зловживання мають наслідком утримання органом досудового розслідування тимчасово вилученого майна без належної на те правової підстави, а відтак право власності володільців є порушеним і підлягає поновленню. Тому у разі безпідставного вилучення майна, відмови слідчого судді або суду у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна, тимчасово вилучене майно повертається. Механізм забезпечення

конституційного права власності передбачає винесення відповідних постанов прокурора чи ухвали слідчого судді/суду.

Процесуальним механізмом протидії зазначеним зловживанням є судовий контроль, в ході якого слідчий суддя перевіряє обґрунтованість тимчасово вилученого майна, розглядає скарги на бездіяльність уповноважених осіб щодо повернення майна у разі неподання не пізніше наступного робочого дня після вилучення клопотання про накладення на нього арешту, а також питання щодо можливості зняття накладеного арешту. Крім того, КПК України передбачає можливість оскарження відповідних ухвал слідчого судді в апеляційному порядку.

Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі вчиняються й в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, під час яких уповноважені особи мають необмежений доступ до приватної інформації, що порушує ст.32 Конституції України [26] та ст.8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [24].

Процесуальна природа проведення негласних слідчих (розшукових) дій передбачає збирання великого інформаційного масиву, який серед іншого включає конфіденційні відомості, що не мають значення для кримінального провадження, однак їхнє використання може трактуватися як вторгнення у межі суб'єктивних інтересів особи. Приклад такого вторгнення відображений в ухвалі Галицького районного суду м. Львова від 28.06.2023 у справі № 461/673/18, якою суд визнав недопустимими електронні докази, здобуті за результатами проведення аудіоконтролю особи, оскільки вони містять запис розмов обвинуваченого із захисником [158].

Критерієм для встановлення добросовісності використання процесуальних повноважень під час роботи з електронними доказами, які містять приватну інформацію та здобуті негласним шляхом, є необхідність такого втручання у демократичному суспільстві для досягнення легітимної мети.

Європейський суд з прав людини у справі «Класс та інші проти Німеччини» (Klass and Others v. Germany) від 06.09.1978 [183] дійшов висновку,

що «таємне стеження за громадянами, характерне для поліцейської держави, може бути допустимим згідно з Конвенцією про захист прав людини та основних свобод, тільки якщо воно є суворо необхідним для забезпечення функціонування демократичних інститутів. Так, демократичні суспільства наразі перебувають під загрозою вельми витончених форм шпигунства й тероризму, внаслідок чого держава повинна бути в змозі ефективно протидіяти таким загрозам, здійснювати таємне стеження за підливними елементами, що діють на її території. Суд вважає, що наявність законодавства, яке надає легітимність таємному стеженню за електронними скриньками, поштою і телекомунікаціями є, за виняткових обставин, необхідним для забезпечення національних інтересів та безпеки та/або для запобігання заворушенням чи злочинам».

Поділяючи думку ЄСПЛ, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду у постанові від 21.03.2018 по справі № 751/7177/14 наголошує на доцільності застосування ще одного критерію: «наявність адекватних і достатніх гарантій проти зловживань, зокрема чіткого та передбачуваного порядку санкціонування, здійснення відповідних оперативно-слідчих заходів та контролю за ними» [62].

Важливим механізмом запобігання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення є заборона використання інформації, отриманої в результаті проведення таких дій в іншому кримінальному провадженні. За ст.257 КПК України винятком є наявність дозволу слідчого судді та підтвердження факту передання особисто прокурором такої інформації [208, с.7].

Важливою умовою результативності стадії досудового розслідування є виконання уповноваженими особами вимог кримінального процесуального закону та дотримання засади всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження. Остання, згідно ч.2 ст.9 КПК України, передбачає обов'язок прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування «виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що

пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [30].

Вимоги всебічності, повноти та об'єктивності взаємопов'язані, але не взаємозамінні. Вони характеризують обставини справи та спосіб дослідження доказів, але кожна з них має своє власне унікальне значення. Всебічність дослідження передбачає з'ясування з усіх боків юридично значущих обставин і доказів з усіма властивими їм якостями і ознаками, їх зв'язків, відносин і залежностей. Всебічності дослідження сприяють своєчасне висування та ретельна перевірка всіх об'єктивно можливих версій. Ця перевірка версій може знайти напрямок підтверджуючої діяльності, запобігти однобічності та суб'єктивізму, а також забезпечити правильний хід підтвердження. Повнота дослідження полягає у з'ясуванні всіх обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у справі, та у залученні такої сукупності доказів, що дозволяє виконати це завдання. Об'єктивність визначає такий підхід до дослідження, який однаково враховує всі обставини, які говорять як «за», так і «проти» підозрюваного, і висловлює відповідне ставлення до перевірки та оцінки доказів [22].

Нехтуючи даним принципом та зловживаючи своїми процесуальними повноваженнями, уповноважені особи доволі часто проводять досудове розслідування за загальними версіями, залишаючи поза своєю увагою окремі, які можуть сприяти виявленню істинних обставин, значимих для кримінального провадження.

Така однобокість надалі може призвести до притягнення до відповідальності невинної особи або, навпаки, безкарності винного у вчиненому кримінальному правопорушенні. Яскравим прикладом цьому є ситуація, коли підозрюваний спочатку визнає свою вину в інкримінованому кримінальному правопорушенні, що обумовлює поверхневе проведення досудового розслідування, яке здебільшого націлене на оформлення винуватості такої особи, а потім під час судового розгляду відмовляється від своїх показань, однак

об'єктивну істину встановити вже складно або ж навіть й не можливо, адже відповідні докази могли зникнути.

Також непоодинокими є випадки, коли уповноважені особи не ставляться критично до отриманої інформації, що підтверджує чи заперечує певну версію, а також «підтягують» ті чи інші дані до версії, яка видається найбільш правдоподібною. При цьому, інші версії чи відомості, які їй суперечать, до уваги не приймаються, перевірочні (уточнюючі) слідчі (розшукові) дії не проводяться. Наведене може призвести до виявлення не всіх епізодів злочинної діяльності і лише деяких учасників кримінального правопорушення, а також до протиправних «угод» з обвинуваченим, коли в обмін на визнання провини його не звинувачують у скоєнні інших злочинів.

З огляду на вказане, вважаємо, що, здійснюючи досудове розслідування, представники сторони обвинувачення повинні спрямовувати свої повноваження на всебічне, повне та об'єктивне встановлення обставин кримінального провадження, уникаючи при цьому дискреційної вибірковості щодо певних версій та способів їхньої перевірки. Особливо наведене є важливими у випадку відсутності процесуальної активності зі сторони захисту чи/та потерпілого, що створює підвищену загрозу односторонності розслідування, оскільки останні зазвичай впливають на дізнавача та слідчого, вказуючи на окремі обставини кримінального правопорушення, які потребують перевірки, ініціюють чи оскаржують проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій [114, с.366].

Незважаючи на значимість досудового розслідування для кримінального провадження, забезпечення ефективного й своєчасного захисту потерпілої особи, суспільства та/або держави, їх порушених прав, а також прав підозрюваної особи, прямо залежить не лише від всебічності, повноти та об'єктивності досудового розслідування, а й від швидкості завершення інших стадій кримінального процесу. Саме тому законодавцем закріплено кримінально-процесуальні норми, які встановлюють часові межі щодо провадження тих чи інших процесуальних дій або прийняття процесуальних

рішень, які спрямовані на дотримання одного із ключових новел-принципів КПК України 2012 року – розумні строки.

Згідно ст.28 КПК України, «розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень» [30].

На відміну від інших оціночних понять, які відображені в КПК України, даний термін має законодавчо визначені критерії, а саме: «1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень».

Видається, що окреслені критерії надають стороні обвинувачення дискреційні повноваження щодо самотійного визначення строку, зокрема, здійснення досудового розслідування, базуючись на останніх. Разом з тим, враховуючи значимість оперативного відновлення суспільних відносин та правопорядку, який існував до моменту вчинення кримінального правопорушення, у ст.219 КПК України закріплено часові межі здійснення досудового розслідування. Згідно з останньою, «досудове розслідування має бути завершене з дня повідомлення особі про підозру: протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок; протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вини або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім; протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо

особою заявлено клопотання про проведення експертизи у разі незгоди з результатами медичного освідчування або висновком спеціаліста; протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину» [30].

З метою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин у складному кримінальному провадженні законодавцем у ст.294 КПК України надано можливість продовження прокурором вищого рівня або слідчим суддею строку досудового розслідування, який загалом не може перевищувати: «одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку; шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні нетяжкого злочину; дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину» [30].

Вивчення ст.ст.295 та 295-1 КПК України дозволяє дійти висновку, що підставами для продовження терміну досудового розслідування можуть слугувати обґрунтовані переконання уповноваженої особи в необхідності додаткового часу для збору доказів та проведення (завершення) експертизи, якщо ці дії не могли бути виконані або завершені раніше з об'єктивних причин.

Поряд з цим, аналіз правозастосовної практики свідчить, що порушення строків завершення досудового розслідування, як наслідок зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, є однією із найпоширеніших підстав для притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності. Так, користуючись дискреційними повноваженнями щодо визначення обґрунтованості продовження строку досудового розслідування, а також щодо об'єктивної неможливості проведення певних процесуальних дій завчасно, прокурори можуть зловживати процесуальними повноваженнями й безпідставно продовжувати строк досудового розслідування, зокрема, щоб виявити (сфабрикувати) нові обвинувальні докази відносно підозрюваної особи.

З наведеного приходимо висновку, що процесуальні строки мають бути достатніми для вчинення відповідних процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень, але не повинні порушувати права учасників кримінального провадження, зокрема, не повинні перешкоджати реалізації права

на захист. Наведене є гарантією забезпечення фундаментального права людини на розгляд її справи упродовж розумного строку, закріпленого в п.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також передбаченого ст.7 та ч.1 ст.21 КПК України.

Обов'язок щодо забезпечення розумності строків на стадії досудового розслідування покладено на прокурора, який згідно ст.294 КПК України має не пізніше п'яти днів до спливу строку досудового розслідування подати до слідчого судді клопотання про продовження строку досудового розслідування.

Однак, не зважаючи на таке детальне формулювання строків досудового розслідування, їхнє недотримання є доволі типовим для вітчизняної правової системи та відбувається як з суб'єктивних (складність кримінального провадження, відсутність належної координації, зловживання процесуальними повноваженнями), так і з об'єктивних (недостатня кількість дізнавачів, слідчих, недостатнє фінансування діяльності уповноважених суб'єктів, політична ситуація, соціальні конфлікти, інші зовнішні обставини) причин.

Н.М. Сенченко та К.Л. Стеченко з цього приводу зауважують, що «статистика свідчить, що найчастіше ЄСПЛ визнає за Україною порушення засади розумності строків розгляду справи судом в аспекті права на справедливий суд (ч.1 ст.6 Конвенції) і становить 30% від загальної кількості прийнятих Судом рішень проти України» [101, с.350]. Так, «у рішенні ЄСПЛ по справі «Мельников проти України» від 22.01.2021 заявник, якого затримано за обвинуваченням в незаконному позбавленні волі людини з метою викупу, вчиненому у 2000 році, теж скаржився на надмірну тривалість кримінального провадження щодо нього. У цій справі кримінальне провадження щодо заявника тривало з 26.06.2002 по 23.04.2013 у двох інстанціях, тобто протягом 10 років і майже 10 місяців за відсутності будь-яких затримок з вини заявника (§ 38). Провадження щодо заявника стосувалося декількох епізодів, тому могло бути визнане складним. Але, зважаючи на відсутність «особливої ретельності» від органів державної влади, що є свідченням неефективного способу здійснення

слідчим, прокурором і судом своїх повноважень, Суд констатував надмірну тривалість провадження та невідповідність вимозі «розумного строку» [189].

Слід відмітити, що недотримання розумних строків проведення досудового розслідування є не лише наслідком раніше вчинених зловживань, а й доволі часто є самостійною метою для зловживання процесуальними повноваженнями, яке вчиняється із сторони представників сторони обвинувачення для недопущення закриття провадження, з підстав, що можуть негативно вплинути на їхню кар'єру, а також для попередження винесення судом виправдувального вироку, що також може свідчити про їхню непрофесійність та підтримки обвинувачення відносно невинної особи та є підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, як вбачається із рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Салтівської окружної прокуратури міста Харкова Харківської області Шкоркіну І.О.» від 21.02.2024 № 31дп-24, «усвідомлюючи відсутність іншої, аніж його закриття судом на підставі п.10 ч.1 ст.284 КПК України, судової перспективи кримінального провадження (конфіденційна інформація), прокурор упродовж тривалого часу вчиняла процесуальні дії, які завідомо не могли забезпечити виконання завдань кримінального провадження, що позбавляло ці її дії процесуального змісту й за своєю суттю було невинуватою тяганиною, безцільним витрачанням власних організаційних ресурсів та ресурсів органів прокуратури й суду» [88].

Механізм запобігання та протидії такому зловживанню на стадії досудового розслідування закріплено у ст.308 КПК України, згідно якої «підозрюваний, обвинувачений, потерпілий наділені правом оскарження прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Відповідна скарга має бути розглянута протягом трьох днів; у разі наявності підстав для її задоволення, прокурор вищого рівня надає відповідному прокурору обов'язкові для виконання вказівки щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних

рішень та може ініціювати процес притягнення винної службової особи до дисциплінарної відповідальності» [30].

Відповідальність щодо забезпечення недопущення зловживання процесуальними повноваженнями слідчим та дізнавачем насамперед покладається на процесуального керівника – прокурора, який має гарантувати законність досудового розслідування, зокрема, шляхом надання вказівок щодо проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій для встановлення об’єктивної істини.

КПК України уповноважує прокурора під час досудового розслідування здійснювати нагляд за низкою суб’єктів. Однак, як свідчить практика, ключовим є саме слідчий. Як справедливо підкреслює Ю.П. Аленін, «слідчий є процесуальною самотійною фігурою, яка наділена достатніми повноваженнями для прийняття процесуальних рішень у справі, визначення напрямку слідства, вибору різноманітних процесуальних засобів для встановлення істини у кримінальній справі. Водночас слідчий несе повну персональну відповідальність за законність, обґрунтованість та своєчасність своїх дій та рішень» [1, с.150].

Прокурор як процесуальний керівник може впливати на процесуальну діяльність слідчого не лише для забезпечення швидкості, повноти і неупередженості досудового розслідування, а й для недопущення зловживання ним процесуальними повноваженнями. Способи такого впливу є доволі різними. Насамперед у контексті дослідження прокурорського нагляду як засобу забезпечення належного виконання процесуальних повноважень слідчого, варто звернути увагу на перевірку законності та доцільності проведення ним певних процесуальних дій. Як вбачається із ч.2 ст.36 КПК України, з цією метою прокурор уповноважений перевіряти наявність достатніх відомостей для погодження клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, а також самотійно подавати слідчому судді такі клопотання у випадку неналежного виконання процесуальних повноважень слідчим.

У відповідності до положень наведеної статті та ст.276 КПК України прокурор з метою недопущення зловживання слідчим процесуальними повноваженнями під час повідомлення про підозру перевіряє факти затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, та/або обрання до неї запобіжного заходу, та/або наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. За результатами перевірки прокурор приймає рішення про погодження або відмову у погодженні повідомлення про підозру чи самостійно складає такі повідомлення у випадку неналежного виконання процесуальних повноважень слідчим. Аналогічно прокурором вирішується питання про затвердження або відмову у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Перевірка належного виконання процесуальних повноважень слідчим може носити не лише поточний, а й ретроспективний характер. Зокрема, відповідно до положень ч.6 ст.284 КПК України «прокурор, встановивши незаконність чи необґрунтованість постанови слідчого про закриття кримінального провадження, може її скасувати як за власною ініціативою, так і за скаргою заявника чи потерпілого» [30].

Наступним способом впливу прокурора на слідчого з метою забезпечення належного виконання процесуальних повноважень і недопущення відповідних зловживань є надання йому доручень щодо проведення у встановлений строк слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій. Також прокурор може давати вказівки щодо їх проведення, які у відповідності до ч.2 ст.25 Закону України «Про прокуратуру» є обов'язковими для слідчого і підлягають негайному виконанню [76].

Відмітимо, що чинним законодавством не визначено обов'язкові випадки надання вказівок та їх періодичність. Видається, що це питання є оціночним і в кожному окремому випадку має вирішуватись прокурором з огляду на складність кримінального провадження, тактики досудового розслідування, а також наявності належної кваліфікації слідчого та її добросовісного

застосування. Для забезпечення ефективності та законності досудового розслідування прокурор уповноважений брати участь у таких діях, а в необхідних випадках, зокрема, наявності зловживань процесуальними повноваженнями слідчим, особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, встановленому КПК України [118, с.245]. Слід відмітити й те, що відповідно до пункту 3 Розділу IV наказу Генеральної прокуратури України від 28.04.2019 № 51 [47], прокурор зобов'язаний контролювати виконання доручень і вказівок, наданих слідчому. Порухення вказівок та загалом здійснення слідчим неефективного досудового розслідування, в тому числі через зловживання процесуальними повноваженнями, активують ще один інструмент впливу прокурорського нагляду. Відповідно до ч.2 ст.36 КПК України «прокурор уповноважений ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого» [30].

Згідно вітчизняного законодавства прокурор не лише наділяється повноваженнями щодо здійснення кримінального провадження, а й несе відповідальність у разі зловживань останніми. В трудовому контексті діяльності прокурора вищенаведене являє собою невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, вчинення дій/бездіяльності, а також прийняття процесуальних рішень, які знеславлюють звання прокурора та викликають сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури, а також порушення правил прокурорської етики.

Для вирішення таких ситуацій та вжиття відповідних заходів Законом України «Про прокуратуру» [76] передбачено процедуру притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Згідно з положеннями розділу VI цього нормативно-правового акту кожна особа, яка знає про вчинення прокурором дисциплінарного проступку, має право звернутися до відповідного органу, що займається дисциплінарним

провадженням щодо прокурорів, з дисциплінарною скаргою. Як свідчить аналіз рішень Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів за 2022-2024 роки, найчастіше скаржниками є керівники прокуратури та особи, які мали процесуальний статус потерпілих у певних кримінальних провадженнях [51].

У разі прийнятності скарги, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів, відкриває дисциплінарне провадження, а її член проводить перевірку зазначених у скарзі обставин та складає відповідний висновок. Останній повинен містити інформацію про наявність чи відсутність дисциплінарного проступку прокурора та виклад обставин, якими це підтверджується. Якщо під час перевірки виявляються інші обставини, які можуть бути підставою для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності, то ця інформація також включається до заключного висновку. У разі встановлення підстав для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності, у висновку також повинна міститись інформація про характер порушення, його наслідки, інформацію про прокурора, ступінь його вини, інші фактори, які важливі для прийняття рішення про накладення дисциплінарного стягнення, а також пропозицію щодо конкретного виду стягнення [30].

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів розглядає висновок про наявність або відсутність порушення дисципліни прокурором на своєму засіданні. На це засідання запрошуються особа, яка подала скаргу, прокурор, проти якого ведеться провадження, їхні представники та інші особи за необхідності. Здійснивши розгляд висновку на засадах змагальності, відповідний орган, що здійснює дисциплінарне провадження, більшістю голосів від свого загального складу приймає рішення. У випадку притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності, на прокурора накладається одне із таких стягнень як догана, заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, звільнення [30]. Як свідчить аналіз правозастосовної практики, при виборі стягнення за вчинення дисциплінарного проступку, пов'язаного із зловживанням процесуальними

повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, серед ключових факторів є наслідки для кримінального провадження та його учасників, спричиненні такими діями/бездіяльністю, а також для авторитету органів прокуратури. Найчастіше такими стягненнями є догана та заборона переведення до прокуратури вищого рівня [113, с.367].

Ще одним механізмом запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями на досудовому розслідуванні є судовий контроль.

З трактування п.18 ч.1 ст.3 КПК України вбачається, що за своєю сутністю вказаний механізм передбачає контроль слідчого судді за законністю та обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності дізнавача, слідчого та прокурора, застосування обмежень конституційних прав та свобод людини і громадянина під час проведення досудового розслідування за допомогою заходів забезпечення кримінального провадження, а також проведення певних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій.

Сам факт існування судового контролю під час досудового розслідування справляє позитивний вплив на діяльність уповноважених осіб сторони обвинувачення, оскільки створює додаткову відповідальність та підзвітність. Нагромаджений досвід у цій сфері демонструє подвійний ефект цього інституту. По-перше, суд, визнавши факт порушення прав людини, забезпечує їхнє відновлення, що сприяє справедливості та посиляє чіткий сигнал про те, що подібна практика є забороненою та обумовить негативні наслідки для винних осіб. По-друге, судовий контроль підвищує рівень якості роботи дізнавачів, слідчих та прокурорів під час здійснення досудового розслідування: коли ці особи достеменно знають, що їхні процесуальні рішення, дії /бездіяльність можуть бути перевірені судом, вони стають більш уважними до дотримання прав людини, дотримуються законності та етики у своїй роботі.

Детальне вивчення положень КПК України надає змогу виділити наступні групи повноважень слідчого судді щодо здійснення судового контролю за здійсненням досудового розслідування, які відображені в КПК України, а саме:

повноваження під час застосування заходів процесуального примусу; повноваження щодо розгляду скарг на процесуальні дії/бездіяльність та рішення дізнавача, слідчого чи прокурора; повноваження щодо проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права людини та громадянина; повноваження щодо загального захисту прав осіб, які тримаються під вартою; повноваження щодо забезпечення доказів у кримінальному провадженні.

З метою реалізації механізму захисту прав, порушених внаслідок зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування, учасник кримінального провадження в порядку ст.306 КПК України має подати скаргу на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора до місцевого суду або до Вищого антикорупційного суду при розслідуванні корупційних правопорушень. Ця скарга має бути розглянута протягом сімдесяти двох годин з моменту надходження, а якщо остання стосується закриття кримінального провадження, то протягом п'яти днів [30].

Розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність, що мали місце під час досудового розслідування, відбувається за обов'язкової присутності особи, яка подала скаргу, або її захисника, представника, а також слідчого, дізнавача чи прокурора, дії яких оскаржуються. З метою недопущення вчинення із сторони представників сторони обвинувачення будь-яких перешкод, законодавцем у ч.3 ст.306 КПК України дозволено здійснювати розгляд такої скарги без зазначених суб'єктів.

Як й більшість інститутів кримінального процесу, досліджуваний інститут зазнав певних змін та доповнень. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 № 2201-IX внесено зміни та доповнення до ст.615 КПК України, якими закріплено, що у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволу на проведення певних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, продовження строків кримінального провадження та

здійснення загальних обов'язків щодо захисту прав людини, їх може виконувати керівник органу прокуратури [70].

При цьому скарги на рішення, дії чи бездіяльність самого керівника органу прокуратури щодо реалізації вищенаведених повноважень, у відповідності до ч.4 ст.615 КПК України, мають бути розглянуті слідчим суддею суду, в межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування. Однак, у випадку об'єктивної неможливості провадження правосуддя таким судом, вказані скарги мають бути розглянуті найбільш територіально наближеним судом, який може реалізовувати цю функцію, чи іншим судом, визначеним в порядку, регламентованому законом [119, с.471]. Зокрема, після початку воєнного стану Головою Верховного Суду через активні бойові дії на певній території, окупацію чи оточення її ворожими силами, знищення приміщень суду та інші обставини видано розпорядження про зміну територіальної підсудності судових справ у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Харківській, Херсонській, Чернігівській та інших областях [127].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що стадія досудового розслідування є першою та однією з основних стадій кримінального процесу, адже саме за її результатами вирішується питання щодо здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції та на інших стадіях. Однак, саме й на цій стадії стороною обвинувачення найчастіше вчиняються зловживання процесуальними повноваженнями, що обумовлено як законодавчими недоліками й прогалинами, так і широким колом дискреційних повноважень дізнавача, слідчого, прокурора.

Досліджене різноманіття способів зловживання процесуальним повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування надає змогу згрупувати останні наступним чином:

- зловживання щодо реєстрації кримінального правопорушення та загальноорганізаційних засад здійснення кримінального провадження: невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та відмова у їх внесенні, невжиття заходів щодо спрямування кримінального провадження до

належного органу досудового розслідування, об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування, що має негативний вплив на повноту досудового розслідування та судового розгляду, здійснення кримінального провадження неуповноваженими особами після об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування;

- зловживання щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження: непризначення / непроведення слідчих (розшукових) дій, які є необхідними для встановлення істини та формування доказової бази, призначення / проведення слідчих (розшукових) дій, які завідомо не призведуть до отримання нової інформації, значимої для кримінального провадження, проведення досудового розслідування за загальними версіями / інформацією, без врахування інших версій / відомостей, які можуть сприяти виявленню істинних обставин, значимих для кримінального провадження; фальсифікація доказів;

- зловживання щодо реалізації законодавчо-визначених вимог здійснення певних процесуальних дій: проведення слідчих (розшукових) дій з порушенням законодавчих вимог щодо часових обмежень та їхніх учасників, насамперед понятих при наявності у представників сторони обвинувачення дискреційних повноважень; необґрунтована відмова у їх задоволенні уповноваженою особою клопотання інших учасників; безпідставне продовження терміну досудового розслідування; неподання клопотання про накладення арешту на тимчасово вилучене майно;

- зловживання, що посягають на процесуальний статус особи, базові права людини: збирання великого інформаційного масиву, який серед іншого включає конфіденційні відомості, що не мають значення для кримінального провадження, бездіяльність щодо розгляду заяви особи про визнання її потерпілою та вручення їй пам'ятки про процесуальні права та обов'язки, безпідставна відмова у визнанні особи потерпілою, безпідставне тимчасове вилучення майна.

Для запобігання й протидії окресленим способам зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі українським

законодавством закріплено відповідні механізми, які за своєю сутністю являють собою сукупність нормативно-визначених засобів (санкцій), які застосовуються уповноваженими суб'єктами для припинення зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, подолання їхніх наслідків, а також запобігання останнім в майбутньому.

Останні поділяються на дві групи: процесуальні та позапроцесуальні. При цьому процесуальні механізми включають:

- нормативні обмеження, що закріплені в КПК України й спрямовані на законну та добросовісну реалізацію процесуальних повноважень без порушень прав людини (наприклад, заборона використання інформації, отриманої в результаті проведення таких дій в іншому кримінальному провадженні);

- прокурорський нагляд, що передбачає діяльність прокурора щодо контролю за законністю й добросовісністю реалізації процесуальних повноважень органами досудового слідства, оперативно-розшукової юрисдикції та органами, які проваджують дізнання, для забезпечення прав людини та верховенства права (наприклад, надання доручень й вказівок щодо проведення у встановлений строк слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій);

- відомчий контроль, який, як правило, проявляється у можливості керівника органу дізнання та досудового розслідування мати повний доступ до матеріалів досудового розслідування та можливості видавати вказівки та доручення;

- судовий контроль, який являє собою діяльність слідчого судді, спрямовану на захист прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, які порушено або можуть бути порушені через зловживання процесуальними повноваженнями (наприклад, розгляд скарг на процесуальні дії / бездіяльність та рішення уповноважених посадових осіб).

Позапроцесуальний механізм попередження й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі передбачає дисциплінарну відповідальність шляхом накладення в

установленому законом порядку різних дисциплінарних стягнень у випадку таких зловживань.

Отже, здійснюючи досудове розслідування, представники сторони обвинувачення повинні постійно враховувати питому вагу та значення всіх обставин справи для доказування та співвідношення між собою та діяти законно й в інтересах кримінального провадження задля встановлення об'єктивної істини в ньому, інакше можуть бути застосовані процесуальні й позапроцесуальні санкції.

2.2. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції

Дотримання прав і свобод людини та громадянина має особливе значення у процесі становлення України як демократичної, правової держави. З огляду на вказане, в ст.ст.55, 62 та 124 Конституції України [26] закріплено ключові засади притягнення особи до кримінальної відповідальності, а саме: лише правомірно створений суд може здійснювати правосуддя у кримінальних провадженнях та, за результатом судового розгляду, визнавати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, застосовувати до неї покарання, звільняти від нього чи від його відбування, а також виправдати обвинувачену особу.

Основний закон України чітко визначає, що діяльність сторони обвинувачення є невід'ємною частиною кримінального процесу, особливо на стадіях судового розгляду. При цьому саме розгляд кримінального провадження у суді першої інстанції (підготовче судове засідання та судовий розгляд) справедливо визначається вченими як центральна частина кримінального процесу, під час якої встановлюється об'єктивна істина.

Судовий розгляд в суді першої інстанції включає в себе складну сукупність процесуальних дій та рішень, реалізація яких потребує неухильного дотримання всіма учасниками правил, встановлених КПК України. У такий спосіб

створюється особливий правовий режим під час судового розгляду, який сприяє ефективному вирішенню завдань кримінального провадження.

В доктрині та правозастосовній практиці неодноразово констатувалась підвищена значущість діяльності сторони обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції, що особливо актуалізується в ході реформаційних процесів та дії воєнного стану. Наведене обумовлено тим, що представники останньої неодноразово зловживали процесуальними повноваженнями на цій стадії кримінального процесу, що унеможливлювало реалізацію завдань кримінального провадження, визначених у ст.2 КПК України. З урахуванням вищенаведеного, а також мети цього дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне більш детально розглянути найпоширеніші способи таких зловживань та встановити механізми їхнього запобігання й протидії.

Розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції розпочинається з моменту надходження обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності до суду. Згідно ст.314 КПК України після отримання вказаних процесуальних документів суд протягом п'яти днів призначає підготовче судове засідання та здійснює виклик учасників судового провадження. Частиною 3 цієї статті визначено, що за результатами підготовчого судового засідання суд має право прийняти рішення, які впливають на подальший хід провадження в суді першої інстанції, а саме: «1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст.468-475 КПК України; 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених п.5-8, 10 ч.2, 3 ст.284 КПК України; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення

непідсудності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь» [30].

В контексті цього дисертаційного дослідження особливу увагу привертають питання, що стосуються затвердження угод та визначення підсудності.

За ст.368 КПК України під час здійснення кримінального провадження можуть укладатися лише два види угод: угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим та угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Кожний із видів має власну специфіку ініціювання та укладення. Зокрема, згідно ст.369 КПК України, ініціатором угоди про примирення може бути потерпілий, підозрюваний чи обвинувачений. Домовленості стосовно угоди можуть проводитися вказаними особами безпосередньо або за участі захисників/представників/інших суб'єктів. При цьому, з огляду на приватний характер угоди про примирення, слідчий, прокурор та суддя не мають права прямо чи опосередковано брати участь у будь-яких домовленостях щодо такої угоди. Враховуючи сутність та значення угод про примирення, КПК України містить обмеження відносно кримінальних правопорушень, за якими така угода підлягає застосуванню, а саме тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення, а також будь-які кримінальні правопорушення за обвинуваченням юридичної особи [30].

На відміну від угоди про примирення, ініціатором угоди про визнання винуватості може бути виключно прокурор, підозрюваний або обвинувачений, а спектр кримінальних правопорушень для укладання таких угод є дещо ширшим. Серед них: кримінальні проступки, нетяжкі злочини, тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини, що перебувають у підслідності НАБУ, особливо тяжкі злочини, вчинені за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою [30].

Спільним для наведених угод є те, що їхнє ініціювання може відбуватись в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. При цьому, у разі недосягнення згоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості [30].

Вагому роль у нормативному та організаційному забезпеченні здійснення кримінального провадження на підставі угод відіграє прокурор. Беручи участь у цьому особливому порядку здійснення кримінального провадження, прокурор діє з метою захисту інтересів держави та суспільства, що фактично робить його представником державної волі та захисником прав та свобод окремих осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Аналіз приписів глави 35 КПК України надає змогу всю сукупність повноважень прокурора під час здійснення кримінального провадження на підставі угод звести до чотирьох основних напрямків: 1) перевірка відсутності будь-якого впливу на підозрюваного/обвинуваченого або потерпілого зі сторони органів досудового розслідування або інших суб'єктів (тобто добровільності угоди); 2) роз'яснення підозрюваному/обвинуваченому сутності безпосередньо обвинувачення та наслідки укладення угод; 3) забезпечення дотримання норм КПК України та відповідності суспільним інтересам під час укладення угоди та підготовки обвинувального акту; 4) підтримання необхідності затвердження угоди в ході судового розгляду [112, с.57].

З цього приводу поділяємо думку Ю.М. Дьоміна, який зазначає, що «інститут угод значно розширив шляхи реалізації принципу диспозитивності, згідно з яким сторони кримінального провадження наділені повноваженнями вільно, у межах закону, самостійно обирати способи здійснення своїх матеріальних і процесуальних прав, а також використовувати на власний розсуд передбачені законом публічні засоби їх захисту, активно впливаючи на хід і результати кримінального провадження» [16, с.11]. Наведене серед іншого стало

однією із передумов для зловживання процесуальними повноваженнями під час здійснення кримінального провадження на підставі угод.

Зауважимо, що дане зловживання може мати триваючий характер та поширюватись на декілька стадій кримінального процесу – досудове розслідування, підготовче судове засідання та судовий розгляд. Враховуючи, що саме під час провадження в суді першої інстанції судом вирішується питання про затвердження або відмову у затвердженні такої угоди, вважаємо за доцільне способи зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час кримінального провадження на підставі угод та механізми їхнього попередження й протидії розглядати саме в цьому підрозділі дисертаційної роботи.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що найпоширенішим способом зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час здійснення цього особливого порядку кримінального провадження є застосування закону України про кримінальну відповідальність з метою пом'якшення санкції, яка підлягає застосуванню за певне кримінальне правопорушення, а також задля подальшого звільнення підозрюваного / обвинуваченого від призначеного покарання.

Найчастіше зловживання процесуальними повноваженнями у такий спосіб відбувається шляхом спотворення фактичних обставин кримінального правопорушення (безпідставного неврахування певних значимих обставин, надання останнім позитивного тлумачення тощо), що забезпечує можливість укладання угод попри законодавчі обмеження (корупційні правопорушення та правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту), недотримання правил кваліфікації кримінального правопорушення, передбачених розділом XI КК України, зокрема, в частині застосування загальної норми при конкуренції кримінально-правових норм, а також непризначення реальної міри покарання відповідно до санкції статей КК України та з урахуванням попередніх обвинувальних вироків. Як приклад, наведемо ухвалу Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 08.04.2024 у справі

№ 383/96/24, якою «відмовлено у затвердженні угоди про примирення з огляду на те, що особа обвинувачувалась у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.286-1 КК України, відносно якого встановлені законодавчі обмеження щодо здійснення кримінального провадження на підставі угод» [136]. Також ухвалою Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 02.02.2022 у справі № 686/32551/19 «відмовлено в затвердженні угоди про примирення, оскільки не враховано вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області, за яким особу засуджено за ч.1 ст.185 КК України до громадських робіт тривалістю 90 годин та не визначено остаточну міру покарання відповідно до ст.71 КК України» [156].

Наступним способом зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження на підставі угод є суперечність умов угоди інтересам суспільства. Узгодження суспільних інтересів в ході цього особливого порядку є важливим елементом справедливого та ефективного відновного правосуддя. Тому угоди про визнання винуватості та про примирення повинні бути спрямовані на захист громадської безпеки та запобігання злочинності, а також враховувати інтереси усіх сторін й не порушувати суспільну справедливість. Всупереч цьому, дослідження судової практики свідчить про значну кількість угод, які не відповідають інтересам суспільства. Для прикладу зазначимо ухвалу Держинського районного суду м. Харкова від 13.12.2023 у справі № 638/12759/23. Згідно останньої, «суд відмовив у затвердженні угоди про визнання винуватості та вказав, що обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення злочин, який є злочином у сфері службової діяльності, пов'язаної з наданням дозволу на перевезення палива, під час режиму воєнного стану в Україні, що є наразі суспільно резонансним злочином, антисоціальним вчинком, що посягає на відносини, що склалися у суспільстві, і становлять небезпеку суспільству, тому умова призначення покарання у вигляді штрафу в даному випадку, як умова угоди, не відповідає ч.2 ст.65 КК України, не є необхідним й достатнім для виправлення особи та попередження нових злочинів, що обмежує суд в ухваленні законного та обґрунтованого вироку за

наслідками угоди. Затвердження вказаної угоди, з визначенням такого покарання для обвинуваченого повністю суперечить нульовій толерантності у суспільстві до корупційних проявів» [139].

Ще одним способом зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження на підставі угод є укладення та підтримання прокурором угод, які порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб. Здійснення кримінального провадження за своєю сутністю апріорі означає протиріччя сторін, тому при укладенні угоди про визнання винуватості та про примирення варто враховувати, що її положення не повинні порушувати права, свободи чи інтереси протилежної сторони. Всупереч цьому, ЄДРСР вказує на значну кількість угод, укладених з такими порушенням. Зокрема, як вбачається із ухвали Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 05.03.2024 у справі № 333/9/23, «суд відмовив у затвердженні угоди про визнання винуватості, оскільки встановив, що потерпілий заперечував проти такої угоди через те, що обвинувачений не компенсував збитки, завдані внаслідок кримінального правопорушення; представником потерпілого заявлено цивільний позов в рамках кримінального провадження; представник потерпілого не надав письмової згоди прокурору на укладання зазначеної угоди, що суперечить положенням ч.4 ст.454 КПК України» [143]. Крім того, положення угоди не повинні посягати й на права, свободи та інтереси інших осіб, в тому числі тих, які не є учасниками цього кримінального провадження. Аналіз правозастосовних актів свідчить, що не поодиноким є практика закріплення в угоді про визнання винуватості положень про викриття співучасників, які на момент укладення такої не відомі уповноваженим особам, а також надання інформації про їхню роль у вчиненні кримінального правопорушення. Укладення та підтримання таких угод суперечить принципам верховенства права, законності, справедливості та змагальності, порушує презумпцію невинуватості та створює преюдицію щодо винуватості вказаних в угоді осіб, що протирічить межам судового розгляду та вільної оцінки доказів. Прикладом цьому є ухвала Богодухівського районного

суду Харківської області від 13.12.2021 у справі № 613/1608/21. Згідно останньої, «суд відмовив у затвердженні угоди про визнання винуватості, оскільки в ній при відображенні змісту пред'явленого особі обвинувачення зазначено декількох інших осіб, при цьому одного з них ідентифіковано зазначено його прізвище, ім'я та по-батькові, детально викладено обставини, які складають об'єктивну сторону вчиненого злочину та роль цієї особи. Таким чином, такі посилання на інших осіб в угоді про визнання винуватості неоднозначно вказують на вчинення указаними особами дій, які підпадають під ознаки діянь, передбачених законом про кримінальну відповідальність, що по суті є констатацією винуватості цих осіб у їх вчиненні, хоча стосовно них судовий розгляд не проводився» [133].

Серед способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час кримінального провадження на підставі угод особливе місце займає укладення та підтримання прокурором угод, укладених без добровільної згоди на укладення такої угоди, в тому числі й без добровільного визнання особою своєї вини, або фактичного примирення сторін. Добровільне визнання особи винуватою у вчиненому кримінальному правопорушенні, а також щире примирення підозрюваного/обвинуваченого із потерпілим є обов'язковим елементом відновного правосуддя. Відсутність добровільного та самостійного бажання сторін, а також будь-який тиск є недопустимим і може призвести до недійсності угоди. Разом з тим, у правозастосовній практиці відомі випадки, коли такі угоди укладено та надалі підтримано прокурором. Зокрема, в ухвалі Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 04.12.2023 у справі № 210/5893/23 судом встановлено, що «попри те, що угода підтримана прокурором, обвинувачений заперечує щодо укладання угоди про визнання винуватості, тому за таких обставин угода суперечить вимогам закону, зокрема в частині відсутності згоди обвинуваченого на укладання угоди про визнання винуватості» [138].

В цьому контексті варто наголосити, що відмова підозрюваного/обвинуваченого від добровільного визнання своєї вини під час підготовчого судового засідання не є беззаперечним свідченням зловживань

прокурором своїми процесуальними повноваженнями щодо примушування особи до її укладення, оскільки сама особа може змінити своє ставлення до такої угоди. Також слід наголосити, що ініціювання прокурором угоди про визнання винуватості згідно з положеннями ч.2 ст.369 КПК України не є примусовим спонуканням до укладання угоди у кримінальному провадженні за відсутності належних доказів на підтвердження фактів використання прокурором фізичної сили, психологічного тиску, економічних чинників або інших незаконних методів.

Наступним способом зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час кримінального провадження на підставі угод є укладення та підтримання прокурором угод про визнання винуватості/примирення за наявності положень, які свідчать про очевидну неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань. Здійснення відновного правосуддя передбачає не лише добровільність вказаних угод, а й реальність виконання покладених зобов'язань. Неможливість практичної реалізації визначених обов'язків суперечить меті та призначенню таких угод та перешкоджає врегулюванню кримінально-правового конфлікту. Приклад окресленої ситуації вбачається із ухвали Олександрівського районного суду Донецької області від 14.06.2020 у справі № 240/517/19, в якій «суд дійшов висновку, що умови угоди про визнання винуватості щодо зобов'язання обвинуваченого, який перебуває під вартою, відшкодувати шкоду до 01.09.2020, порушують права обвинуваченого, позбавленого можливості самостійно виконати умови угоди та ставить виконання угоди в залежність від третіх осіб, які не є стороною угоди» [135].

До зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час кримінального провадження на підставі угод також належить й укладення та підтримання прокурором угод за відсутності фактичних підстав для визнання винуватості. Варто зазначити, що підозрюваний/обвинувачений, укладаючи таку угоду, зобов'язується беззастережно визнати свою вину і погоджується на призначення певного виду

покарання. Таким чином, особа відмовляється від свого права на судовий розгляд його справи, під час якого прокурор має довести її винуватість, а її добровільні показання замінюють характер «істини» у цьому провадженні та доцільність використання інших засобів для її встановлення. З огляду на вказане, такі угоди мають укладатись та підтримуватись прокурором лише за наявності фактичних підстав для визнання винуватості підозрюваного. Це правило спрямоване на недопущення прийняття обвинувального вироку судом на підставі угоди у разі обмови чи самообмови підозрюваного/обвинуваченого, а також за відсутності доказів винуватості. Попри вказане, в ухвалі Кременчуцького районного суду Полтавської області від 18.01.2023 у справі № 536/1551/22 зазначено, що «під час підготовчого судового засідання обвинувачений стверджував, що дійсно він приймав участь у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення, але не одноособово, як про це зазначено в обвинувальному акті, а спільно з іншою особою, при цьому зазначена особа усвідомлювала, що вони спільно вчиняють крадіжку та їх дії були об'єднані спільним умислом. На підставі наведеного суд відмовив у затвердженні угоди про визнання винуватості» [134].

Система окреслених способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час кримінального провадження на підставі угод не є вичерпною. Однак, усі вони мають наслідком створення перешкод для здійснення відновного правосуддя, оскільки в ч.8 ст.474 КПК України надано лише одноразову можливість усунення недоліків у разі незатвердження угоди; у випадку повторної відмови – наступне звернення не допускається.

КПК України передбачено два основних механізми попередження та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод.

Першим з них є перевірка судом угоди про визнання винуватості/примирення сторін на предмет відповідності останніх вимог КПК України та/або інших актів. Згідно ч.7 ст.474 КПК України суд відмовляє в

затвердженні угоди, якщо: «1) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким, ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди; 2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства; 3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб; 4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; 5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; 6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості» [30]. У разі встановлення окреслених порушень суд виносить ухвалу про продовження досудового розслідування або судового провадження у загальному порядку.

Наступним механізмом є притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод. Прикладом практичного застосування цього механізму є рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 09.02.2022 № 21дп-22, яким прокурора за зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод притягнуто до дисциплінарної відповідальності та накладено дисциплінарне стягнення у виді догани. Як вбачається із даного рішення, комісією встановлено, що «прокурор, маючи значний досвід роботи в органах прокуратури, мав би утриматися від укладання угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні за фактами корупційного правопорушення, а під час розгляду угоди про визнання винуватості судом мав інформувати суд про наявність обставин, які, без сумніву, вказують на те, що укладення угоди прокурора з обвинуваченим не відповідає вимогам закону та інтересам суспільства. Такі дії призвели до негативних наслідків, а саме невиконання завдань кримінального провадження» [81].

Наступне зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції пов'язане із умовами результативності та оперативності цих стадій шляхом належного виконання

представниками органів прокуратури покладеної на них функції підтримання публічного обвинувачення.

Частиною 3 ст.36 КПК України закріплено обов'язковість участі прокурора у кримінальному провадженні, що передбачає підтримку публічного обвинувачення. Винятком з цього правила є ситуації, коли прокурор відмовляється від підтримання обвинувачення, а потерпілий або його представник беруть на себе цю функцію.

Задля цього, згідно приписів ч.2 ст.318 та ст.324 КПК України, прокурор повинен бути присутнім на кожному судовому засіданні, щоб сприяти суду в дотриманні розумних строків провадження. Проте, якщо прокурор має поважні причини, які заважають його явці до суду, він може не з'явитися. Такі причини визначаються прокурором самостійно за допомогою суб'єктивної оцінки трудової зайнятості, стану здоров'я, сімейних обставин тощо. У разі наявності таких причин прокурор зобов'язаний завчасно повідомити суд у письмовій формі та запропонувати відкласти засідання.

На практиці, однак, часто виникають ситуації, коли прокурори систематично не з'являються на судові засідання, і причини їхньої відсутності судом визнаються неповажними. Доволі яскравий приклад реалізації цього способу зловживання, який отримав значний суспільний резонанс, стосується справи колишнього очільника міста Харків – Геннадія Кернеса та його охоронців, звинувачуваних у викраденні, побитті й погрозі вбити двох учасників Євромайдану. Так, «10.08.2018 Київський районний суд міста Полтави закрити відповідне кримінальне провадження у зв'язку з неявкою прокурорів, постраждалих та їх представників на сім останніх засідань суду поспіль без обґрунтованих причин. Суд трактував факт систематичної неявки сторони обвинувачення як відмову від обвинувачення, вказавши на брак доказів вини підсудних. При цьому, дану справу вела група із 19 прокурорів, які за повідомленням тогочасного Генерального прокурора – Юрія Луценка, не з'являлись через хворобу. Докази на підтвердження одночасного тривалого лікування всіх прокурорів групи до суду на надавались» [42].

Подібна процесуальна поведінка прокурорів, які систематично безпідставно не являються до суду або подають клопотання про відкладення із зазначенням причин, які завідомо для прокурорів є неповажними, призводить до зриву судових засідань. Вказане є ігноруванням законних вимог суду, зневажливим ставленням до виконання прокурором своїх службових обов'язків та процесуальних повноважень, а також до інших учасників судового процесу, що унеможлиблює судовий розгляд справи у розумні строки та тягне за собою нераціональне використання робочого часу судом, працівниками суду, потерпілим, обвинуваченим та захисником, а також додаткові фінансові витрати, пов'язані з відправленням кореспонденції.

Наслідком цього способу зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є відкладення судом судового розгляду з визначенням дати, часу та місця проведення нового засідання.

Серед механізмів протидії такому зловживанню у ст.324 КПК України зазначено заміну представника сторони обвинувачення на іншого прокурора в порядку ст.37 КПК України, а також ініціювання судом питання про притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності у разі визнання неповажною причини неявки. У якості прикладу доречно навести рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Дніпровської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Східного регіону Дрозач К.О.» від 27.03.2024 № 47дп-24, згідно як «прокурор Дрозач К.О. 16 та 25 жовтня, 06 та 25 грудня 2023 року, 08 січня 2024 року без поважних причин не з'явилася у судові засідання, у зв'язку з чим ухвалою від 08 січня 2024 року постановлено порушити перед Комісією питання про її відповідальність за неявку до суду з неповажних причин» [89].

Встановлення істини у кримінальному провадженні можливо шляхом оцінки доказів, зібраних на стадії досудового розслідування, на предмет їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності. Саме на основі фактичних даних, які свідчать про наявність або відсутність фактів та обставин,

значимих для кримінального провадження, суд приймає рішення про наявність / відсутність вини особи у вчиненні певного кримінального правопорушення.

Подання доказів до суду є складним і багатогранним процесом, який виходить за межі простого механічного перенесення матеріалів досудового розслідування до судового засідання. Це не лише формальність, а важливий етап судового розгляду, в якому кожна зі сторін має можливість продемонструвати свої докази, обґрунтувати їхню вагомість і переконливість, а також довести їхню допустимість у контексті чинного законодавства.

Сторони кримінального провадження, представляючи свої докази, повинні враховувати не лише їхню юридичну силу, але й фактичну значущість для справи. Важливо, щоб кожен доказ був не лише представленим, а й належним чином обґрунтованим. Це означає, що сторона, яка подає доказ, повинна чітко пояснити, чому цей доказ є важливим для підтвердження її позиції, а також як він співвідноситься з іншими елементами кримінального провадження.

З урахуванням наведеного, як справедливо наголошує Ю.М. Мирошниченко, «до суду надаються лише письмові та речові докази, а не всі матеріали кримінального провадження. Прокурор має право самостійно визначати обсяг доказів, що надаються суду на підтвердження вини обвинуваченого у вчиненні інкримінованих йому злочинів» [44, с.90].

Вказане свідчить про можливість прокурора самостійно оцінювати, які докази є найбільш релевантними та переконливими для доведення вини особи. Також прокурор повинен мати стратегічний підхід до побудови обвинувачення, вирішуючи, які свідчення, експертизи чи інші матеріали будуть найбільш ефективними для доведення вини обвинуваченого, а також які з них можуть бути відкинуті як непотрібні або недостатньо переконливі. Разом з тим прокурор має враховувати не лише кількість, а й якість доказів, їхню допустимість та значущість у контексті конкретного кримінального провадження.

Окреслена дискреційність є передумовою для такого способу зловживання процесуальними повноваженнями як подання прокурором доказів (лише частини доказів, свідоме ігнорування важливих доказів), сукупність яких є недостатньою

для відповідних процесуальних рішень, задля уникнення винною особою притягнення до кримінальної відповідальності. Прикладом таких дій є рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Чернобаївського відділу Золотоніської окружної прокуратури Черкаської області Походенка В.В.» від 28.06.2023 №127дп-23. Як вбачається з останнього, «вироком Драбівського районного суду Черкаської області від 19.07.2021 у справі № 709/2176/18 ОСОБА_1 виправдано через недоведення, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.185 КК України. Судом констатовано, що докази не доводять, що в діях обвинуваченого ОСОБА_1 наявний склад кримінального правопорушення, а саме відсутні докази суб'єктивної сторони – прямий умисел, та відсутні елементи об'єктивної сторони – предмет крадіжки, його вартість, час вчинення злочину» [93].

В питанні про момент подання стороною обвинувачення доказів у провадженні в суді першої інстанції І.В. Гловюк справедливо акцентує увагу на суперечливість положень КПК України з цього приводу. Зокрема, у ст.317 КПК України передбачено, що «документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності і є матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою). Після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання» [8, с.29].

К.В. Легких наполягає, що «ця стаття міститься у Главі 27 – «Підготовче провадження», а відповідна стадія кримінального провадження, крім випадків розгляду угод та клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, взагалі з'ясування обставин кримінального провадження та перевірку їх

доказами не передбачає. І власне кримінальна справа може почати формуватися, однак лише у контексті долучення судових рішень, оскільки у підготовчому провадженні суд лише розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; витребування певних речей чи документів; а вирішення питання про обсяг і порядок дослідження доказів віднесено КПК до стадії судового розгляду» [39, с.96].

Отже, ані ст.317 КПК України, ані будь-яка інша стаття не містять обов'язку прокурора долучати до обвинувального акту матеріали кримінального провадження. Більше того, ч.5 ст.291 КПК України встановлено заборону до початку судового розгляду надавати суду інші документи, окрім тих, які визначені цією статтею.

Разом з тим, як вказує І.В. Гловюк, «неформальна практика склалася таким чином, що на підготовчому засіданні прокурори передають суддям усі томи справи, що дозволяє наперед формувати у суддів обвинувальний підхід до оцінки доказів, або взагалі ці матеріали витребовуються судом. Аргументом для таких дій є положення ч.2 ст.317 КПК України, згідно з якими суддя повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження після призначення справи до судового розгляду. Порушення засад неупередженості судового розгляду, що виражаються в переданні на етапі підготовчого засідання матеріалів кримінального провадження (справи) разом з обвинувальним актом, є непоодинокими» [8, с.29].

Завчасне надання доказів, що спричиняє вивчення матеріалів досудового розслідування судом першої інстанції до початку судового розгляду, ставить сторони у неоднакове становище та порушує один із найважливіх принципів судочинства – неупередженість та безсторонність суду щодо всіх учасників процесу у наданні ними доказів, для надання їм судом належної правової оцінки за правилами ч.1 ст.94 КПК України, та забезпечення прийняття законного і неупередженого рішення.

Протидіючи наведеному способу зловживання процесуальними повноваженнями, суди визнають такі дії істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та повертають обвинувальні акти прокурорам. Показовою з цього приводу є ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 06.10.2014 у справі № 734/2741/14, якою повернуто обвинувальний акт прокурору через порушення вимог ч.4 ст.291 КПК України [170, с.46].

Завершуючи дослідження зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції, на нашу думку, доречно звернути увагу на ще один контекст цієї проблематики – зміна обвинувачення під час судового розгляду.

За загальним правилом, прокурор підтримує обвинувачення у тому обсязі, у якому воно було офіційно висунуто під час досудового розслідування. Однак у суді першої інстанції можуть виникати ситуації, коли фактичні обставини кримінального правопорушення змінюються порівняно із встановленими раніше, що має наслідком зміну їхньої юридичної оцінки кримінально-правової кваліфікації як у бік погіршення, так і у бік поліпшення становища обвинуваченого. В такому разі прокурор повинен прийняти рішення про зміну раніше пред'явленого обвинувачення.

Згідно п.13 ч.1 ст.3 КПК України, «обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом». Процесуальним рішенням, яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування, відповідно до положень ч.4 ст.110 КПК України є обвинувальний акт, який повинен відповідати вимогам, передбаченим у ст.291 КПК України [30].

Формулювання обвинувачення має містити дані щодо події кримінального правопорушення із зазначенням часу, місця, форми вини і мотивів, способу вчинення, наслідків та інших даних, на підставі яких відповідно до диспозиції

певної статті КК України можна встановити в діянні обвинуваченого склад кримінального правопорушення.

Зміна обвинувачення є важливим аспектом кримінального процесу, який може суттєво вплинути на справедливість судового розгляду та права обвинуваченого. У багатьох випадках зміна обвинувачення може бути використана як інструмент тиску на підсудного, що, в свою чергу, може призвести до зловживання процесуальними повноваженнями.

Важливо зазначити, що зміна обвинувачення повинна відбуватися в межах закону і з дотриманням принципів справедливого судочинства. Суд має забезпечити, щоб обвинувачений мав можливість адекватно підготуватися до нових обвинувачень, а також реалізувати своє право на захист. У випадках, коли зміна обвинувачення відбувається без належного обґрунтування або в останній момент, це може викликати обґрунтовані сумніви щодо об'єктивності та неупередженості судового процесу.

Аналіз ст.338 КПК України дає підстави дійти висновку, що зміна обвинувачення полягає в тому, що відбувається зміна обвинувачення у зв'язку з встановленням нових фактичних обставин кримінального правопорушення, але виключно в межах обсягу раніше висунутого обвинувачення.

Згідно ч.2 цієї статті «дійшовши до переконання, що обвинувачення потрібно змінити, прокурор після погодження із прокурором вищого рівня складає обвинувальний акт, в якому формулює змінене обвинувачення та викладає обґрунтування прийнятого рішення. Копії обвинувального акта надаються обвинуваченому, його захиснику, потерпілому, його представнику та законним представникам, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Обвинувальний акт долучається до матеріалів кримінального провадження» [30].

Серед способів зловживання процесуальними повноваженнями під час зміни обвинувачення в ході судового розгляду насамперед варто вказати про безпідставність такої зміни, тобто здійснення останньої за відсутності нових фактичних обставин кримінального правопорушення, а також вихід за межі

обсягу раніше висунутого обвинувачення. Наведене може свідчити про бажання об'єктивності кримінально-процесуальне становище обвинуваченого й домогтись більш м'якого покарання або навпаки – про намір маніпулювати судовим процесом, що, в свою чергу, ставить під сумнів законність і об'єктивність судового рішення, а також позбавляє обвинуваченого можливості адекватно підготуватися до захисту від нових обвинувачень, які не були раніше заявлені, що порушує засаду рівності кримінального провадження. Подібна ситуація прослідковується в рішенні Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Черкаської місцевої прокуратури Черкаської області Олизька В.В.» від 16.01.2019 № 9дп-19. Відповідно до цього рішення, комісією встановлено, що під час судового розгляду кримінального провадження щодо ОСОБА_4 в порушення вимог ч.1 ст.338 КПК України, за відсутності нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа, безпідставно за погодженням з керівником Черкаської місцевої прокуратури ОСОБА_5, змінив обвинувачення з особливо тяжкого кримінального правопорушення на менш тяжке з ч.3 ст.307 КК України на ч.3 ст.309 КК України, ініціювавши таким чином питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення» [90].

Ще один спосіб зловживання процесуальними повноваженнями – зміна обвинувачення без попереднього погодження із прокурором вищого рівня. Так, ст.338 КПК України передбачено контроль зі сторони прокурора вищого рівня під час зміни обвинувачення під час судового розгляду з метою недопущення прокурорами нижчого рівня використання своїх повноважень для досягнення особистих цілей або задоволення тиску з боку третіх осіб. Приклад таких зловживань відображено в рішенні Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від 03.12.2020 № 293дп-20, згідно якого «прокурор ОСОБА_1, будучи публічним обвинувачем у кримінальному провадженні № (конфіденційна інформація), у порушення вимог ч.1 ст.341 КПК України, п.5

ч.2 ст.291 КПК України, п.5 розділу V «Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні», затвердженого наказом Генеральної прокуратури України від 28.03.2019 № 51, п.п.1.12., 8.2 Тимчасової Інструкції з діловодства в органах прокуратури України, затвердженої наказом Генеральної прокуратури України від 12.02.2019 № 27, безпідставно 10.12.2019 змінив обвинувачення у вказаному вище кримінальному провадженні, не погодивши вказане рішення з прокурором вищого рівня» [82].

Також до досліджуваних зловживань варто віднести завчасну зміну обвинувачення, що може свідчити про неналежну підготовку кримінального провадження або про намагання змінити суть обвинувачення без достатніх підстав. У якості прикладу наведемо ухвалу Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 10.11.2023 у справі № 308/8617/14-к, згідно якої судом повернуто змінений обвинувальний акт. Судом встановлено, що «в обґрунтування зміни обвинувачення ОСОБА_3 з ч.2 ст.191 КК України на ч.5 ст.191 КК України та ч.2 ст.366 КК України, яке міститься в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням, прокурор посилається зокрема на покази свідків ОСОБА_11, ОСОБА_13, ОСОБА_14, ОСОБА_15, ОСОБА_16, ОСОБА_17, ОСОБА_18, ОСОБА_12 та ОСОБА_19 та на наявні у справі докази на підставі яких зробив висновок про необхідність зміни обвинувачення. Водночас слід зазначити, що вказані свідки не були допитані в ході даного судового розгляду, а також жодні докази не були досліджені судом, судовий розгляд кримінального провадження у даному складі суду ще не розпочинався» [155].

Також відзначимо, що зловживання процесуальними повноваженнями у досліджуваному контексті може відбуватись шляхом бездіяльності прокурора та умисній незміні обвинувачення при встановленні під час судового розгляду нових фактичних обставин кримінального правопорушення в межах первинного обвинувачення. Окреслене може негативно відобразитись як на правах обвинуваченого, так і потерпілого, а також ускладнити встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Положеннями ч.3 ст.337 КПК передбачено, що «з метою ухвалення справедливого рішення та захисту прав людини та її основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження» [30]. Разом з тим, як зазначено у постанові Верховного Суду від 13.01.2021 у справі № 243/1573/17, «ці положення не вказують на те, що в разі не підтвердження за результатом судового розгляду висунутого особі обвинувачення сторона обвинувачення може очікувати, що суд самостійно віднайде в діях цієї особи бодай якийсь інший злочин і ухвалить обвинувальний вирок, оскільки саме доведення перед судом винуватості особи в скоєнні злочину є прямим обов'язком сторони обвинувачення» [66].

Отже, підсумовуючи всі вищенаведені положення, відзначимо, що попри те, що під час провадження в суді першої інстанції, сторона обвинувачення не має великої кількості повноважень, аналіз правозастосовної практики свідчить про доволі широке коло способів зловживань останніми на стадіях підготовчого судового засідання та судового розгляду, які можна згрупувати за наступними напрямками:

- зловживання щодо забезпечення загально-організаційних аспектів здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції: систематична неявка прокурора в судові засідання, подання прокурором клопотань про відкладення судового засідання із посиланням на завідомо неповажні причини, завчасне надання доказів, що спричиняє вивчення матеріалів досудового розслідування судом першої інстанції до початку судового розгляду;

- зловживання щодо безпосередньої реалізації функції публічного обвинувачення в суді: зміна обвинувачення за відсутності нових фактичних обставин кримінального правопорушення, бездіяльність щодо зміни обвинувачення при встановленні під час судового розгляду нових фактичних обставин кримінального правопорушення в межах первинного обвинувачення, зміна обвинувачення без попереднього погодження із прокурором вищого рівня,

завчасна зміна обвинувачення, що може свідчити про неналежну підготовку кримінального або про намагання змінити суть обвинувачення без достатніх підстав;

- зловживання щодо укладення та підтримання угод про примирення та про визнання винуватості: спотворення фактичних обставин кримінального правопорушення для забезпечення можливості укладання угоди попри законодавчі обмеження, укладення та підтримання прокурором угод, умови яких суперечать інтересам суспільства, укладення та підтримання прокурором угод без добровільної згоди; укладення та підтримання прокурором угод, які порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб, укладення та підтримання прокурором угод за наявності положень, які свідчать про очевидну неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань, укладення та підтримання прокурором угод за відсутності фактичних підстав для визнання винуватості.

Різноманітність способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції також обумовила існування певних механізмів для їхнього запобігання й протидії, яким притаманні специфічні засоби. Серед них процесуальні механізми, що включають:

- дії / рішення прокурорів вищого рівня, спрямовані на забезпечення належної реалізації функції підтримання публічного обвинувачення в суді, серед них контроль за дотриманням законності, зміна прокурора, скасування незаконних рішень;

- кінцева оцінка судом процесуальних дій / рішень прокурора в судовому акті, який ухвалюється за результатами розгляду на предмет їх законності, обґрунтованості та відповідності вимогам процесуального законодавства.

Також, як і при стадії досудового розслідування, за вчинення зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції до прокурорів може бути застосований й позапроцесуальний механізм у виді дисциплінарної відповідальності прокурора, порядок реалізації якого є аналогічним.

2.3. Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на інших стадіях кримінального процесу

Кримінальний процес за своєю сутністю є складною системою правовідносин, які виникають, існують та припиняються через вчинення кримінального правопорушення, та являють собою нормативно-врегульовану діяльність суду й протилежних сторін з метою встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, а також захисту прав і свобод людини та інтересів держави. Складна внутрішня будова сприяла виділенню спочатку на теоретичному, а згодом і на емпіричному рівні послідовних, взаємозалежних стадій. Однак, оскільки кожне кримінальне правопорушення є неповторним, система стадій кримінального процесу для кожного із них є різною.

Приписами п.8 ч.2 ст.129 Конституції України серед ключових засад судочинства передбачено «право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» [26]. Конституційні положення отримали свою деталізацію в ст.14 Закону України «Про судоустрій і статус судів», якою проголошено, що «учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» [78].

Конституційне підґрунтя окресленої засади судочинства демонструє її фундаментальний характер, як необхідної умови реалізації справедливого судочинства в Україні, оскільки право на апеляцію та касацію є важливим механізмом захисту прав і законних інтересів громадян, що дозволяє забезпечити контроль за законністю та обґрунтованістю судових рішень. Право на апеляційне та касаційне оскарження має важливе значення як для забезпечення прав і свобод людини, інтересів держави, так і для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, оскільки дозволяє виправляти помилки, допущені судами попередніх інстанцій, що сприяє підвищенню якості судових рішень. Крім того, апеляційне та касаційне оскарження сприяє уніфікації

правозастосування, що є важливим фактором для забезпечення правової визначеності та стабільності та підвищує довіру громадян.

У теорії кримінального процесу право на апеляційне / касаційне оскарження розглядається як закріплене в КПК України суб'єктивне право кожного учасника кримінального провадження ініціювати процесуальну діяльність суду апеляційної/касаційної інстанції, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості судового рішення, ухваленого судом попередньої інстанції, шляхом подання апеляційної/касаційної скарги.

Незважаючи на те, що конституційні норми закладають основу для реалізації права на апеляційне/касаційне оскарження учасниками кримінального провадження, саме кримінальне процесуальне законодавство надає відповідні практичні інструменти.

Частиною 2 ст.24 КПК України гарантовано «право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому цим Кодексом, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді» [30]. Механізм реалізації цих прав у кримінальному процесі визначено в главах 31 та 32 Розділу V КПК України. Останні регулюють порядок подання апеляційних та касаційних скарг, а також процедури їхнього розгляду, зокрема, строки подання скарг, вимоги до їхнього змісту, а також правила проведення апеляційних і касаційних засідань.

Статтями 392-394 КПК України закріплено право прокурора подавати апеляційні скарги на вирoki (за винятком тих, що ухвалені в порядку ч.3 ст.349, ст.ст.381, 382 КПК України), ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру, а також на інші ухвали, визначені в КПК України. Аналогічні аспекти касаційного оскарження визначено в ст.424-426 КПК України, згідно яких предмет касаційного оскарження є дещо вузьким, оскільки передбачає можливість оскарження лише вироків та кінцевих ухвал судів попередніх інстанцій.

Дослідження правозастосовної практики свідчить, що одним із найпоширеніших способів зловживання процесуальними повноваженнями

стороною обвинувачення на стадіях апеляційного та касаційного оскарження є безпідставне подання прокурором апеляційних та касаційних скарг, що може негативно впливати на справедливість судового процесу та довіру громадян до правоохоронних органів. Апеляційні та касаційні скарги призначені для забезпечення перевірки рішень судів нижчих інстанцій, проте їхнє неналежне використання може призвести до затягування процесу, додаткових витрат для сторін та навіть до неправомірного впливу на суддів.

Згідно положень глав 31 та 32 Розділу V КПК України підставою для апеляційного та касаційного оскарження прокурором рішення суду попередньої інстанції є: неповнота судового розгляду; невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого» [30].

Оцінюючи наведене, вважаємо, що під безпідставним поданням апеляційної / касаційної скарги слід розміти ситуацію, коли прокурор за власною ініціативою або вказівкою керівництва оскаржує рішення суду, не маючи на те достатніх юридичних підстав або аргументів, що підтверджують необхідність перегляду або доказів, що могли б змінити рішення суду.

Безпідставне подання прокурором апеляційної чи касаційної скарги може мати кілька цілей, хоча сама по собі така дія може свідчити про зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. По-перше, прокурор може намагатися затягнути розгляд справи, що може бути вигідно в контексті певних політичних або особистих інтересів. Затягування процесу може створити додатковий тиск на сторону захисту або на суд, що може вплинути на результати справи. По-друге, подання безпідставної скарги може бути спробою продемонструвати активність прокурора або його «професіоналізм» у виконанні службових обов'язків, що може бути особливо актуально в умовах, коли прокурор прагне підвищити свій статус або зарекомендувати себе в очах

керівництва. По-третє, така дія може бути частиною стратегії залякування або тиску на свідків, потерпілих або інших учасників процесу, адже створення атмосфери невизначеності та страху може вплинути на їхню готовність співпрацювати або давати свідчення. Нарешті, по-четверте, безпідставне подання апеляційної чи касаційної скарги може свідчити про недостатню кваліфікацію або професійну недбалість прокурора, що може призвести до негативних наслідків для правосуддя в цілому.

Приклад таких зловживань вбачається із рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Малинського відділу Коростенської окружної прокуратури Житомирської області Хоменка Т.П.» від 22.11.2023 № 221дп-23. Згідно останнього, «ухвалою Малинського районного суду Житомирської області від 30.05.2022 кримінальне провадження закрито на підставі п.10 ч.1 ст.284 КПК України у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування. Подану прокурором Хоменком Т.П. апеляційну скаргу на вищевказане рішення суду ухвалою Житомирського апеляційного суду від 17.11.2022 залишено без задоволення, а ухвалу Малинського районного суду – без змін. На вказані рішення суду першої та апеляційної інстанцій прокурором Хоменком Т.П. 15.02.2023 подано касаційну скаргу, водночас зважаючи на очевидні порушення вимог ст.219 КПК України, він відмовився від касаційної скарги та постановою Верхового Суду від 02.05.2023 касаційне провадження закрито» [84].

Діаметрально протилежним зловживанням процесуальними повноваженнями на цих стадіях кримінального процесу є відмова прокурора від подання апеляційної / касаційної скарги щодо суперечливих, незаконних або явно несправедливих судових рішень попередніх інстанцій, або формальна її підготовка без реальної мети перегляду таких рішень.

На стадії апеляційного або касаційного оскарження прокурор має важливу роль у забезпеченні законності та обґрунтованості судових рішень. Відмова від оскарження може свідчити про нехтування цими обов'язками, що, в свою чергу,

може призвести до порушення прав потерпілих, обвинувачених та інших учасників процесу.

Важливо зазначити, що відмова від подання скарги або формальна її підготовка без реальної мети перегляду не лише підриває довіру до органів прокуратури, але й може мати негативні наслідки для правозастосування в цілому. Тому прокурор зобов'язаний діяти в інтересах кримінального провадження, оскаржуючи такі рішення, оскільки лише таким чином можна забезпечити належний контроль за діяльністю судів і захистити права всіх учасників кримінального процесу. Показовим у цьому плані є притягнення керівника Деснянської спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері Центрального регіону до дисциплінарної відповідальності через формальну підготовку апеляційної скарги. Комісією встановлено, що «24.12.2020 Козелецький районний суд Чернігівської області виправдав громадянина, оскільки суд визнав, що докази винуватості особи під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій були зібрані з порушеннями. У січні 2021 року Олексій Л. оскаржив рішення суду першої інстанції, вказавши на невідповідність висновків суду, викладених у вирокі, фактичним обставинам кримінального провадження та істотне порушення вимог кримінального процесуального закону. Втім, як виявилось, апеляційна скарга, подана прокурором на рішення суду першої інстанції, не містила необхідності повторного дослідження доказів. Крім того, Олексій Л. не підготував суттєвих змін та доповнень до апеляційної скарги, а лише попросив суд направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції, фактично не обґрунтувавши відповідне клопотання. У підсумку 21.07.2021 такі дії прокурора призвели до залишення Чернігівським апеляційним судом виправдувального вироку в силі. При цьому апеляційний суд вказав у своєму рішенні, що Олексій Л. фактично неналежно виконував свої обов'язки» [79].

Серед способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження в апеляційній / касаційній інстанції слід звернути увагу на недотримання темпоральних вимог

щодо подання апеляційних та касаційних скарг при відсутності поважних підстав для поновлення строку.

Кожен учасник кримінального провадження має право на своєчасний і ефективний захист своїх інтересів, а також на можливість оскаржити рішення суду, яке вважає несправедливим. Задля чіткої регламентації строків подання апеляційних та касаційних скарг, законодавцем в КПК України визначено конкретні терміни, в межах яких учасники процесу, зокрема прокурори, повинні подавати свої скарги на рішення судів. Дотримання цих строків є критично важливим, оскільки їх порушення може призвести до недопустимості розгляду скарги. Недопустимість розгляду скарги, в свою чергу, ставить під загрозу реалізацію права на захист та справедливий судовий розгляд. Якщо прокурор не дотримується встановлених строків, це може призвести до ситуації, коли особа, яка постраждала від кримінального правопорушення, залишиться без можливості оскаржити рішення, що може мати серйозні наслідки для її прав і свобод.

При цьому прокурору не варто легковажно сподіватись на поновлення такого строку, адже причини пропуску звернення до суду з апеляційною / касаційною скаргою доволі часто судами апеляційної та касаційної інстанцій визнаються неповажними. Наведене стосується й прокурорів вищого рівня, яким згідно з ч.4 ст.36 КПК України надано право подання апеляційної / касаційної скарги незалежно від їх участі в судовому провадженні. Проте в КПК України не встановлено особливого порядку та строків оскарження прокурорами вищого рівня судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку. З огляду на вказане, Верховний Суд у своїй постанові від 25.09.2018 у справі № 222/466/17 дійшов висновку про визнання неповажними причини пропуску строку щодо апеляційної скарги заступника прокурора Донецької області. «Мотивуючи поважність причин для поновлення строку, прокурор вищого рівня зазначив, що участі у судовому розгляді не брав, про ухвалу місцевого суду від 21.11.2017 йому стало відомо лише 28.11.2017 з довідки з копією судового рішення, тобто поза межами строку на апеляційне оскарження, а також зазначив, що ухвала

місцевого суду оприлюднена у Єдиному державному реєстрі судових рішень лише 27.11.2017 – за день до закінчення строку на апеляційне оскарження». Верховний Суд вказав, що «прокурор, який брав участь у розгляді справи в суді першої інстанції, був присутній під час оголошення ухвали місцевого суду, йому було роз'яснено порядок і строки апеляційного оскарження, копію ухвали він отримав 23.11.2017, а останнім днем подання апеляційного скарги було 28.11.2017. Тобто прокурори за умови належної організації внутрішнього документообігу мали достатньо часу для апеляційного оскарження згаданої ухвали в межах встановленого ч.2 ст.395 КПК України строку. Викладені у касаційній скарзі причини пропуску строку апеляційного оскарження не є об'єктивно непереборними, а тому колегія суддів не вважає їх поважними» [64].

Ще однією судовою стадією кримінального процесу, на якій за законодавчим задумом мають перевірятись рішення судів будь-яких інстанцій з урахуванням певних обставин, які не були відомі на момент їхнього здійснення, є стадія провадження за нововиявленими та виключними обставинами.

Стадія перегляду рішення за нововиявленими або виключними обставинами є невід'ємною частиною правової системи, що забезпечує справедливість, гнучкість, захист прав людини, правову визначеність і вдосконалення судової практики. Це важливий механізм, який дозволяє підтримувати баланс між стабільністю правосуддя та необхідністю корекції помилок.

Перелік обставин, які можуть стати підставою для перегляду судового рішення, має чітку нормативну регламентацію у ст.459 КПК України. При цьому, система таких обставин є вичерпною.

За загальним правилом, заява на перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами подається до суду тієї інстанції, яка першою вчинила помилку через незнання про ці обставини. Однак, існують і винятки: якщо міжнародною судовою установою встановлено порушення нашою державою зобов'язань, що покладені на неї міжнародними договорами, відповідна заява розглядається Великою Палатою Верховного Суду.

Подібно до інших стадій кримінального процесу, участь сторони обвинувачення в останній супроводжується наділенням прокурора низкою процесуальних повноважень. Однак їхня система, як і способи зловживань процесуальними повноваженнями, механізми запобігання та протидії є подібними до тих стадій, на яких й здійснюється перегляд.

На відміну від вищенаведених стадій кримінального процесу, стадія виконання судового рішення є притаманною для більшості кримінальних проваджень, оскільки обов'язковість судового рішення є однією із конституційних засад правосуддя, який знайшов своє відображення в положеннях КПК України. Зокрема, у ч.2 ст.21 КПК України закріплено, що «вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному цим Кодексом, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території країни» [30].

Обов'язковість виконання судового рішення кримінально-процесуальний закон пов'язує з набранням ним законної сили. Набрання судовим рішенням законної сили відбувається у строки і за умов, визначених кримінальним процесуальним законом, для прикладу, за ч.1 ст.532 КПК України вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено, набирають законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого, якщо таку скаргу не було подано.

Отже, як вказує М.А. Погорецький, «з набранням законної сили судові рішення набуває ознак обов'язковості, яка також дістає прояв у таких властивостях судового рішення, що набрало законної сили, як виключність, незаперечність, незмінність та преюдиційність» [18, с. 56]. Наведене, зокрема, передбачає, що рішення є обов'язковим для виконання на всій території країни не лише судом, який його виніс, але й для сторін та інших учасників кримінального процесу, а також для всіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх представників. Крім того, принцип обов'язковості судових рішень у кримінальному провадженні має правозастосовний аспект, що вимагає врахування висновків щодо застосування

норм права, викладених у рішеннях Верховного Суду та інших судах, при їхньому застосуванні. Також ці висновки є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які використовують у своїй діяльності нормативно-правові акти, що містять відповідні норми права.

Виконання судового рішення є стадією, яка забезпечує реалізацію правосуддя, вирішує соціально-правовий конфлікт, що виник через вчинення кримінального правопорушення, та сприяє захисту прав потерпілих і обвинувачених. З огляду на тривалість цієї стадії, що визначається строком, на який особа засуджена, доволі часто виникають питання, які потребують судового розгляду й надають прокурорам певні процесуальні повноваження, що є предметом досліджуваних зловживань. Перелік останніх визначено у ч.1 ст.537 КПК України, що налічує сімнадцять питань, які до того ж невичерпні, оскільки у ч.2 цієї статті надано право вирішувати питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку [30].

В контексті цього дисертаційного дослідження особливу увагу привертають питання, що стосуються звільнення від відбування покарання з різних підстав, передбачених КПК України, та про заміну невідбутої частини покарання або покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким.

Статтею 50 КК України покарання визначено як «захід примусу, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Метою покарання є не тільки кара, а й виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами» [28].

Разом з тим, покарання не передбачає завдання фізичних страждань або приниження людської гідності. Тому в українському законодавстві передбачено можливість звільнення від відбування покарання за наявності для цього певних підстав, а також про заміни невідбутої частини покарання або покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким. Наведене обумовлено значними змінами одного із ключових принципів кримінального права – невідворотності

кримінальної відповідальності та покарання, з урахуванням змін сучасних умов розвитку кримінально-правової доктрини та законодавства. Це зумовлено прагненням українського законодавця узгодити національне законодавство з європейським, основною метою якого є вирішення кримінально-правових конфліктів за допомогою альтернативних покаранню заходів. Однією з таких альтернатив є інститути звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання або покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким та їх реалізація, що дозволяє впроваджувати інші принципи кримінального права – гуманізацію та економію кримінально-правових репресій.

Важливо зазначити, що звільнення від відбування покарання та заміна його більш м'яким не є автоматичним процесом і вимагає ретельного розгляду кожного конкретного випадку. Однією з основних причин для звільнення від відбування покарання та заміни його більш м'яким є позитивна характеристика засудженого, що свідчить про його виправлення та бажання змінити своє життя. Також важливими факторами можуть бути вік засудженого, стан здоров'я, наявність неповнолітніх дітей або інших обставин, що потребують особливої уваги. Детальне встановлення наведених обставин, їхня співмірність із вчиненим правопорушенням, справедливість щодо прав і свобод потерпілого, а також доцільність й законність по відношенню до призначеного у вирокі покарання, здійснюється за участю прокурора як суб'єкта, який уповноважений державою сприяти всебічному об'єктивному та справедливому розгляду відповідних клопотань.

Аналіз правозастосовної практики свідчить, що думка прокурора та відсутність його заперечення щодо можливості задоволення клопотання засудженого про звільнення від відбування покарання або заміну його більш м'яким, є важливим фактором, який враховується судом при задоволенні / чи відмові у задоволенні такого клопотання. Це пояснюється кількома ключовими аспектами. По-перше, прокурор у кримінальному процесі виконує роль представника держави, що забезпечує дотримання законності та правопорядку. Його позиція щодо клопотання засудженого може свідчити про оцінку ризиків,

пов'язаних із звільненням або пом'якшенням покарання. Якщо прокурор не заперечує проти такого клопотання, це може свідчити про те, що він вважає, що засуджений продемонстрував позитивні зміни у своїй поведінці, або що обставини справи змінилися, що робить можливим застосування більш м'якого покарання. По-друге, суд, як орган, що приймає рішення, має враховувати не лише законодавчі норми, але й практичні аспекти реалізації правосуддя. Позиція прокурора може слугувати індикатором суспільної думки та очікувань щодо справедливості покарання. Суд може вважати, що підтримка прокурора є свідченням того, що рішення про звільнення або пом'якшення покарання буде справедливим і обґрунтованим. По-третє, відсутність заперечення з боку прокурора може зменшити ризик апеляційних скарг на рішення суду. Якщо прокурор підтримує клопотання, це може свідчити про те, що рішення суду буде більш прийнятним для всіх учасників процесу, що, в свою чергу, підвищує стабільність правозастосовної практики.

Доволі часто прокурори в судових засіданнях вказують на відсутність підстав для задоволення клопотання, посиляючись на свою суб'єктивну оцінку щодо досягнення засудженими необхідного рівня виправлення. Прикладом цьому є ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 25.01.2022 у справі № 545/83/22, згідно якої «прокурор у судовому засіданні заперечив проти умовно-дострокового звільнення засудженого, так як на даний час засуджений не досяг відповідного рівня виправлення, просив відмовити в задоволенні клопотання» [147].

Тому дискреційність повноважень прокурора щодо наявності/відсутності підстав для звільнення від відбування покарання та заміна його більш м'яким є передумовою для зловживань та підставою для притягнення цього представника сторони обвинувачення до дисциплінарної відповідальності. Способом зловживання у такому випадку є позитивна позиція з приводу можливості задоволення вказаних клопотань всупереч фактичним обставинам справи та вимогам КК України. Показовим у цьому контексті є рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення

на прокурора відділу нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру прокуратури Волинської області Шумика Б.О.» від 24.07.2018 № 324дп-18. Згідно останнього, «Шумик Б.О. в середині грудня 2017 року під час зустрічі з ОСОБА_1 висловив вимогу про передачу йому коштів у сумі 2000 доларів США за сприяння у позитивному розгляді судом клопотання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі ОСОБА_2, який утримувався в державній установі «Маневицька виправна колонія № 42»» [91].

З метою уникнення таких зловживань позиція прокурора щодо можливості задоволення клопотання засудженого про звільнення від відбування покарання або заміну його більш м'яким завчасно має бути узгоджена із керівництвом органу прокуратури. Останнє має спрямовуватись на досягнення мети покарання, яка включає не лише кару правопорушника, а й його виправлення та ресоціалізацію. Вважаємо, що задля цього уповноваженим посадовим особам доцільно повторно ознайомитись із матеріалами кримінального провадження, проаналізувати наслідки кримінального правопорушення для потерпілого або держави, встановити наявність попередніх судимостей, а також поведінку й особистісні характеристики засудженого в місцях позбавлення волі, зокрема, щодо участі у соціально-виховній роботі, підтримці соціальних зв'язків із рідними та близькими особами, розкаяння у вчиненому кримінальному правопорушенні та прагнення до подальшого законослухняного життя.

Зловживаючи своїми процесуальними повноваженнями, прокурор може й не узгодити свою позицію. Для прикладу, Кваліфікаційно-дисциплінарною комісією прокурорів у рішенні від 16.09.2020 № 224дп-20 встановлено, що «в порушення вимог ст.81 КК України прокурор ОСОБА_1 в ході судового засідання 27.11.2019 висловив позицію, яка суперечила фактичним обставинам справи та вимогам кримінального Закону, оскільки, достовірно знаючи, що засуджений ОСОБА_6 до праці не залучався і характеризується посередньо, підтримав клопотання адвоката та вважав за можливе звільнити засудженого умовно-достроково від відбування покарання. Прокурор ОСОБА_1 свою

позицію у справі з керівництвом місцевої прокуратури не узгодив, про ухвалу суду від 27.11.2019 про задоволення клопотання адвоката ОСОБА_5 та умовно-дострокове звільнення засудженого ОСОБА_6 від відбування подальшого покарання не доповів, апеляцію не вніс» [92].

Також вважаємо за доцільне зазначити, що подібні способи зловживання процесуальними повноваженнями здійснюються прокурорами й під час вирішення питання про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком, в яких представник сторони обвинувачення також надає свою суб'єктивну оцінку щодо доцільності таких процесуальних рішень.

Визначаючи механізми попередження та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на вищевказаних стадіях кримінального процесу, відзначимо, що приписи КПК України не містять чіткої вказівки на такі механізми. Однак, з тлумачення його положень та аналізу правозастосовної практики, можна дійти висновку, що ними є позапроцесуальний механізм – дисциплінарна відповідальність прокурора, а також процесуальні механізми у вигляді діяльності прокурорів вищого рівня щодо погодження необхідності та аргументів подання апеляційної / касаційної скарги, заяв про перегляд судового рішення за нововиявленими / виключними обставинами, або щодо окремих питань, які виникають в процесі виконання судового рішення, та діяльність суду щодо перевірки поданих скарг, заперечень, в цілому аргументованості, доведеності позиції прокурора, відповідності останньої фактичним обставинам справи, а також щодо прийняття обґрунтованого, законного та справедливого рішення.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення охоплює різні стадії кримінального процесу, що обумовлено системою повноважень, які має сторона обвинувачення. Під час здійснення кримінального провадження на досліджуваних у цьому підрозділі стадіях, способи зловживань охоплюють два напрями:

- зловживання щодо реалізації права на апеляційне / касаційне оскарження, перегляд рішення за нововиявленими та виключними обставинами: безпідставне подання прокурором апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд рішення за нововиявленими та виключними обставинами; відмова прокурора від подання апеляційної / касаційної скарги щодо суперечливих, незаконних або явно несправедливих судових рішень попередніх інстанцій, або формальна її підготовка без реальної мети перегляду таких рішень; бездіяльність щодо подання заяви про перегляд рішення за наявності нововиявлених та виключних обставин; подання апеляційної / касаційної скарги, заяви про перегляд рішення за нововиявленими та виключними обставинами з темпоральними та змістовними порушеннями;

- зловживання щодо пом'якшення / обтяження процесу виконання судового рішення: підтримка прокурором клопотання засудженого про звільнення від відбування покарання, заміну його більш м'яким або про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком, без наявності відповідних підстав, бездіяльність щодо підтримки вказаних клопотань за наявності встановлених законом підстав, формування та представлення позиції прокурором у питаннях, що стосуються виконання рішення суду без попереднього погодження із прокурором вищого рівня.

При цьому, механізми їхнього попередження та протидії є подібними до механізмів, які використовуються під час провадження в суді першої інстанції.

На жаль, не завжди окреслені в КПК України та інших нормативно-правових актах процесуальні та позапроцесуальні механізми можуть повною мірою попередити та протидіяти досліджуваним зловживанням на різних стадіях кримінального процесу. Тому існує необхідність модернізації вітчизняного кримінально-процесуального законодавства для вирішення цих проблем, що буде детально досліджено в наступних частинах цієї дисертаційної роботи.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Досвід зарубіжних країн щодо побудови механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі

Запобігання та протидія зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є не лише умовою належного виконання завдань кримінального провадження, а й важливою складовою процесу формування демократичної правової держави, в якій дотримано баланс інтересів уряду та громадян. На сучасному етапі розвитку українська правова система характеризується, з одного боку, як самодостатня, а з іншого – як така, що зазнає певних впливів з боку низки зарубіжних правових систем. Кримінальне процесуальне законодавство України, як і кримінальне процесуальне законодавство будь-якої іншої держави, містить в собі поєднання національного самобутнього правового регулювання з елементами запозиченої практики. Наведене обумовлює необхідність провести компаративістське науково-теоретичне дослідження механізму запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі з використанням досвіду держав різних правової системи, що надасть змогу визначити переваги й недоліки вітчизняного правового регулювання [116, с.128-129].

Під час вивчення іноземного досвіду запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, на нашу думку, важливо дослідити його особливості в двох найпоширеніших правових системах, а саме: в англосаксонській та романо-германській.

Англосаксонська (англо-американська) правова система має понад тисячолітню історію, що розпочалась на Британських островах. Тривала й потужна колонізаторська політика Британської імперії та надалі м'яка, однак наполеглива політика Британської Співдружності Націй сприяла поширенню та закріпленню цієї системи майже на третину населення планети. В основі англосаксонської правової системи закладено принципи загального права (common law) Англії з акцентом на домінування судового прецеденту як основного джерела права. Поряд з цим, у кожній з держав, у якій сформована така правова система, наявні свої особливості побудови механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, які потребують ретельного наукового дослідження. Тому доцільно дослідити досвід провідних держав такої системи, а саме: Сполучених Штатів Америки, Канади та Великої Британії.

Правова система США є досить складною і своєрідною. Федеральна правова система і правові системи штатів співіснують майже на «рівних» (так званий «правовий дуалізм»). Федеральне кримінально-процесуальне законодавство, як і інше законодавство США, є поєднанням кодифікованого та некодифікованого права. Той факт, що кожен штат має власне кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, ускладнює застосування будь-яких норм і правил у США. У зв'язку із цим існує суттєва різниця між правовим регулюванням федерального кримінального процесу та кримінальної процедури штатів [163, с.329].

Окреслені відмінності сформували в США унікальну дворівневу систему правоохоронних органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування на місцевому та федеральному рівнях: поліція, федеральне бюро розслідування та органи атторнейської служби. Також паралельно з ними свою діяльність здійснюють приватні детективні агентства, які на оплатній основі виконують розшукову діяльність на користь замовника. Між окресленими суб'єктами існує система розподілу повноважень: місцеві правоохоронні інституції відповідають за розслідування злочинів, що вчиняються на території певного штату або

округу, натомість федеральні відомства здійснюють розслідування злочинів, які мають транскордонний характер чи становлять загрозу для національної безпеки США.

Відзначимо, що поліція та федеральне бюро розслідування уповноважені проводити так зване «поліцейське розслідування», яке має на меті виключно виконання обвинувальних функцій шляхом збору обвинувальних доказів та застосування запобіжних заходів. Звуженість ролі наведених суб'єктів у процесі здійснення досудового розслідування серед іншого пов'язана з виконанням ними додаткових функцій держави.

Зокрема, діяльність поліцейських також передбачає вирішення соціальних проблем поза системою кримінального правосуддя (наприклад, боротьба з алкогольною чи наркотичною залежністю, бідністю і психічними порушеннями населення тощо). Наведене відволікає поліцію від складної та трудомісткої справи розкриття злочинів й призводить до втрати кваліфікації працівників. Непоодинокі випадки свідчать про те, що коли громадськість, засоби масової інформації та політики висловлюють запит на швидке розкриття злочину, поліція часто використовує недосконалі, але легкі докази, та не проводить ретельне розслідування. Якщо розслідування не є ретельним або не точним, можливі три наслідки: 1) злочин залишається нерозкритим; 2) поліція збирає лише достатньо доказів, щоб заарештувати правильного злочинця, але не збирає достатньо доказів, щоб успішно порушити справу, і обвинувачення зазнає невдачі; 3) поліція заарештовує не ту особу, яка цілком може бути неправильно притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена. Кожен результат лише посилює шкоду жертвам і громадам, які постраждали та продовжують страждати від кримінальних правопорушень.

Також зловживання процесуальними повноваженнями серед поліцейських може відбуватись й іншими способами, серед яких: застосування надмірної сили; взяття громадянина під незаконний арешт; несанкціоновані обшуки або арешти; порушення прав громадянина; участь у фальсифікації чи підтасовуванні доказів тощо [196]. Запобігання та протидія наведеним зловживанням здійснюється

шляхом підвищення кваліфікації поліцейських, адже уряд вважає, що добре підготовлені та забезпечені ресурсами детективи, озброєні найсучаснішими методами розкриття злочинів, знаннями найкращих практик пошуку доказів і за підтримки агентств і політичних організацій, які цінують точність над цифрами, надають важливу послугу для всієї спільноти.

Для прикладу, з цією метою, починаючи з 2016 року, Департамент поліції Нового Орлеана співпрацює з проєктом «Невинність Новий Орлеан», щоб надати унікальну програму навчання детективів новим і досвідченим поліцейським: навчання, спрямоване на використання уроків минулих невдач розслідувань для підвищення точності майбутніх розслідувань. Проєкт виступає за політику, яка перенаправляє ресурси поліції від надмірного контролю над бідними та маргіналізованими спільнотами, а натомість спрямовує їх на навчання та підтримку чудових слідчих підрозділів у правоохоронних органах [201].

Зловживання процесуальними повноваженнями працівниками федерального бюро розслідування має прихований, однак більш масовий характер, що зумовлено реалізацію розділу 702 Закону про нагляд за зовнішньою розвідкою – законодавчого інструменту, який дозволяє несанкціоноване стеження за населенням для захисту від загроз національній безпеці. Цей суперечливий закон прийнято після теракту 11.09.2001 в Нью-Йорку, та спочатку мав на меті полегшити стеження за іноземними терористами шляхом доступу до приватної інформації без дозволу суду. Хоча це стеження націлене на іноземців, воно неминуче зачіпає приватні телефонні дзвінки, електронні листи та текстові повідомлення громадян. Після збору федеральні агенти мають змогу оглядати цю інформацію, навіть якщо вони спеціально шукають повідомлення іноземних терористів. Щороку спецслужби проводять понад 200 000 таких несанкціонованих «чорних» пошуків приватних повідомлень американців, порушуючи їхні особисті права в широкому масштабі [224].

Після закінчення розслідування справи відповідні матеріали передаються поліцейськими та працівниками федерального бюро розслідування до органів атторнейської служби, які діють на місцевому та федеральному рівнях. Атторнеї

вивчають надані матеріали та вирішують питання щодо закриття справи або подальшого її направлення до суду з обвинувальним актом.

Американські прокурори користуються широкими повноваженнями на власний розсуд, що дозволяє їм застосовувати більше влади та контролю у кримінальному процесі, ніж будь-які інші посадові особи кримінального правосуддя. Тому зловживання процесуальними повноваженнями атторнеїв цілком справедливо вважаються найгострішою проблемою в американському кримінальному правосудді. Таке переконання випливає з того факту, що рішення, які вони приймають, особливо на стадіях процесу висунення звинувачень і угоди про визнання вини, часто визначають результат кримінальних справ і мають величезні наслідки як для обвинувачених, так і для жертв злочинів. Випадковий і довільний характер прийняття прокурорських рішень та відсутність суттєвих перевірок прокурорських повноважень часто призводять до неоднакового ставлення до людей, що перебувають у подібному становищі. Таке різне поводження, хоча й ненавмисно, сприяє расовій і класовій нерівності, характерній для американської системи кримінального правосуддя. Наприклад, якщо особу заарештовано через те, що вона мала певну кількість наркотичних засобів, у прокурора є багато варіантів подальших дій. Атторней може закрити справу, навіть якщо є достатні докази, щоб підтвердити справу поза розумним сумнівом (ані суддя, ані будь-хто з членів громади не матиме права оскаржити це рішення). Навіть якщо прокурор вирішить пред'явити офіційне обвинувачення особі, він має широкі повноваження щодо визначення того, яке звинувачення пред'явити: придбання кокаїну, зберігання з метою та без мети розповсюдження кокаїну залежно від обставин справи. Значення цього рішення неможливо переоцінити. У більшості штатів придбання кокаїну є злочином із максимальним покаранням у вигляді одного року позбавлення волі, тоді як зберігання з метою розповсюдження є кримінальними злочином з обов'язковим ув'язненням.

Незважаючи на широкі повноваження, американський прокурор підлягає значно меншій відповідальності, ніж інші посадові особи. Найважливіші функції

прокурор виконує приватно і він не має жодних зобов'язань щодо підтвердження підстав для прийняття того чи іншого рішення. Більшість офісів атторнейської служби навіть не мають єдиних стандартів, які б керували цими рішеннями, у зв'язку з чим вони приймаються за особливих обставин.

Іншим аспектом прокурорського розсуду є «судове покарання»: прокурор вимагає значно суворішого покарання під час судового розгляду після того, як підсудний відхилив попередню пропозицію про визнання вини, яка містила м'якше покарання, лише через те, що підсудний наполягає на реалізації свого права на судовий розгляд і не позбавив прокуратуру незручностей і необхідності судового розгляду.

Також серед способів зловживання прокурорами процесуальними повноваженнями є висловлювання неналежних аргументів для обвинувачення та ненадання виправдувальних доказів. У справі «Брейді проти Меріленда» (1963) Верховний суд постановив, що приховування доказів на користь підсудного порушує положення про належну правову процедуру Чотирнадцятої поправки. У даній справі Верховний суд вимагав від прокурорів поділитися з адвокатом будь-якими доказами, які є «потенційно виправдувальними» та «суттєвими» для доведення вини чи невинуватості підсудного [171].

Яскравим прикладом окреслених зловживань є справа Стенлі Мозі та Денніса Аллена, яких у 2019 році виправдали в Далласі після того, як вони провели понад 15 років у в'язниці за вбивство, якого не вчиняли. Їхнє спільне виправдання ґрунтувалося на документах, розміщених у справах прокурора Ріка Джексона, які свідчать про те, що він свідомо надав неправдиві свідчення кількох інформаторів із в'язниці та приховав ключові докази від очевидців, які б рішуче підтверджували позицію про невинуватість [226].

Загалом, проблема неконтрольованого прокурорського розсуду дуже тривожно вплинула на функціонування системи кримінального правосуддя та обумовила формування механізмів запобігання та протидії відповідним зловживанням процесуальними повноваженнями.

Як вбачається із звіту Центру громадської доброчесності, у Сполучених Штатах з 1970 року виявлено 2012 випадків, в яких суддя скасував обвинувальний вирок, пом'якшив вирок або зняв звинувачення принаймні частково через неправомірну поведінку прокурора [225]. Окреслені зловживання процесуальними повноваженнями з боку прокурорів не тільки перешкоджають судовому процесу та підривають довіру до системи кримінального правосуддя, але й завдають непоправної шкоди жертвам злочинів. Саме тому в американському законодавстві наявні механізми запобігання та протидії таким досліджуваним зловживанням.

Одним із процесуальних механізмів захисту від зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі є надання дозволу на постійне перебування – «grant a stay of criminal prosecution». Такий документ є остаточною постановою про закриття кримінального провадження та по суті діє як тривалий імунітет від судового переслідування. Вказаний механізм може бути надано судом будь-якої інстанції лише у «крайньому випадку», коли є фундаментальні недоліки і жодні дії судді під час проведення судового розгляду не можуть усунути наслідки наявної несправедливості.

Позапроцесуальними механізмами запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями є притягнення прокурорів до відповідальності на виборах шляхом непереобрання, оскільки, як правило, прокурор представляє громадян юрисдикції. За винятком трьох штатів (Нью-Джерсі, Коннектикут і Аляска, а також округу Колумбія), окружні прокурори обираються. Разом з тим, на практиці прокурори майже ніколи не втрачають своїх місць, а в Міссісіпі, як і в багатьох інших штатах, їх не можна відкликати на референдумі. Дослідження Університету Вейк-Форест у 10 штатах у 2009 році показало, що 85 відсотків чинних окружних прокурорів балотувалися без жодних конкурентів, а в кількох округах, де була реальна боротьба, чинні прокурори вигравали майже у 70 відсотках випадків [225].

Також до механізмів протидії варто віднести й притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за зловживання. Однак, як вбачається із звіту

Центру громадської доброчесності у Сполучених Штатах з 1970 року виявлено 2012 випадків, лише 44 випадки проступків призвели до будь-якого виду дисциплінарного перегляду прокурора [206].

Досліджуючи досвід запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, варто відмітити активну позицію громадськості та юридичної спільноти, які, не зважаючи на труднощі з притягненням винних осіб до відповідальності за неправомірну поведінку, здійснюють активну діяльність щодо зміни законодавства. В даному контексті варто звернути увагу на проєкт «Невинність», який працює над звільненням невинних, запобіганням незаконним засудженням і створенню справедливих систем правосуддя для всіх. Учасники цього проєкту здійснюють роботу щодо притягнення прокурорів до відповідальності за серйозні неправомірні дії, коли вони мають місце, щоб запобігти майбутнім неправомірним діям, зокрема, засудженням. Ця робота варіюється від подання офіційних скарг на цих прокурорів у штатах, де вони мають ліцензію на юридичну практику, що може призвести до призупинення їхньої практики або навіть позбавлення, до серйозного позову щодо цивільних прав, який подається від імені виправданого. Також проєктом створюються законодавчі ініціативи як-от створення комісії з поведінки прокурорів [226].

Попри загальну приналежність Канади до ангlosаксонської правової системи, правова система цієї держави є унікальною: дві офіційні мови (англійська та французька) і дві правові традиції (загальне право та цивільне право) співіснують у правовій системі, яка управляється організованою системою законів. У Канаді існує три рівні влади: федеральний уряд, уряди провінцій і територій, а також муніципальні адміністрації. Відповідний державний устрій сформував виняткову систему органів, які проводять досудове розслідування: Королівська канадська кінна поліція, федеральні слідчі органи, а також сили провінційної та муніципальної поліції. Такий розподіл обумовлений складом населення Канади, який серед іншого обумовлює і специфіку зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі.

Так, протягом останнього десятиліття широке занепокоєння з боку національних і міжнародних правозахисних органів викликає високий рівень насильства щодо жінок і дівчат з числа корінного населення. Неспроможність правоохоронних органів ефективно впоратися з проблемою зниклих безвісти та вбитих жінок і дівчат корінного населення Канади є лише одним із елементів дисфункційних відносин між канадською поліцією та корінними громадами, невід'ємною складовою яких є зловживання процесуальними повноваженнями. Останнє проявляється у різних формах, зокрема, застосування надмірної сили; взяття під незаконний арешт; несанкціоновані обшуки або арешти; застосування сексуального насильства з боку працівників поліції, незаконне вбивство [174]. Так звані «акти колоніального насильства» проти корінного та темношкірого населення широко представлені в Канаді та становлять понад третину всіх зловживань [204].

У 2021 році, після представлення звіту Верховного комісара про расову справедливість і рівність, який представляє програму з чотирьох пунктів, спрямовану на припинення системного расизму та порушень прав людини з боку правоохоронних органів щодо африканців та осіб африканського походження, Рада з прав людини заснувала Міжнародний незалежний експертний механізм для просування расової справедливості та рівності в контексті правоохоронної діяльності. Звіт експертного механізму зосереджується на переосмисленні поліцейської діяльності та досліджує шляхи впровадження альтернативних і додаткових методів поліцейської діяльності, які можуть сприяти значному дефіциту довіри з боку громад, які обслуговуються [193].

Попри проведення слідчих дій та вжиття заходів примусового характеру, поліцейські відіграють другорядну роль у розслідуванні. Визначення відповідності реального впливу поведінки поліцейського, її належності та достовірності відведено Службі публічного обвинувачення Канади (далі – Служба) – незалежному національному органу, основною метою якого є переслідування федеральних правопорушень і надання юридичних консультацій та допомоги правоохоронним органам. Служба не має повноважень керувати

розслідуваннями та лише відповідає на запити слідчих про консультації, пов'язані з обвинуваченням. Перевага консультації прокурора полягає в тому, що вона зменшує ризик того, що рішення щодо розслідування, наприклад ті, що стосуються методів отримання доказів, згубно вплинуть на конституційні права канадців або допустимість доказів у суді [221].

Окреслені субординаційні відносини поліції та прокуратури нерідко обумовлюють зловживання процесуальними повноваженнями серед останніх, у зв'язку з чим поліцейські ініціювали перед Верховним Судом розгляд питання про можливість подання до суду на прокурорів за неналежне виконання службових обов'язків. Однак, у рішенні Верховного Суду Канади у справі «Ontario (Attorney General) v. Clark» («Онтаріо (Генеральний прокурор) проти Кларка») від 30.04.2021 зроблено правовий висновок, що дозвіл поліцейським подавати до суду на коронних прокурорів за порушення службових повноважень за рішення, які вони ухвалюють під час кримінального провадження, створить серйозні ризики для прав обвинувачених, а також для незалежності та об'єктивності прокуратури. Тому відповідні пропозиції відхилено [216].

Загалом понад 250 федеральних законів містять правопорушення, які підпадають під юрисдикцію цього органу, приблизно 40 із яких регулярно розслідуються Службою публічного обвинувачення. Найбільший відсоток від загальної кількості справ складають випадки кримінального переслідування наркотиків, які відповідно до Закону про контрольовані наркотики та речовини підлягають переслідуванню Службою, незалежно від того, федеральне, провінційне чи муніципальне поліцейське агентство висуває звинувачення, за винятком Квебеку та Нью-Брансвіка. У цих двох провінціях Служба переслідує лише злочини, пов'язані з наркотиками, які розслідує Королівська канадська кінна поліція [221].

Як і у США, Канадське законодавство передбачає процесуальні та позапроцесуальні механізми запобігання зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення.

Одним із процесуальних є призупинення провадження через зловживання процесом, яке має два різновиди.

Перший – передбачає призупинення провадження прокурором на максимальний термін до одного року через різні підстави. Такі підстави можуть включати ситуації, коли немає достатніх доказів для підтримки розумної перспективи засудження, або випадки, коли продовження судового переслідування не буде служити суспільним інтересам [210].

Другий різновид вважається найвищим засобом правового захисту у виняткових обставинах. Останній передбачає призупинення провадження за рішенням суду у разі встановлення обставин, за яких примус обвинуваченого постати перед судом порушить фундаментальні принципи справедливості, що лежать в основі почуття чесності та порядності в суспільстві, а також для запобігання зловживань судовим процесом через гнобліві або знущальні провадження.

Повноваження суддів першої інстанції виносити таке призупинення впливають із розділу 24(1) Канадської хартії прав і свобод. Цей розділ передбачає, що якщо права чи свободи особи, гарантовані Хартією, були порушені або позбавлені права, вони мають право вимагати належних і справедливих засобів правового захисту в суді за обставин, що склалися. Клопотання про призупинення провадження через зловживання процесом мають величезне значення для обвинуваченого та громадськості: вони часто передбачають серйозні звинувачення в грубих порушеннях державою та завжди вимагають серйозних наслідків, а саме повного припинення переслідування. Прикладом використання такого механізму є рішення Верховного Суду Канади у справі «R. v. Brunelle» («Р. проти. Брунель») від 26.01.2024, в якому судом визнано зловживання процесуальними повноваженнями серед представників поліції щодо несвоєчасного залучення захисників, що порушило конституційні права обвинувачених на захист [217].

Відносно новим процесуальним механізмом в Канаді, який сформовано внаслідок впливу прецедентної практики та який має на меті забезпечити право

особи на розгляд справи в розумний строк, є судова перевірка поважності причин тривалого розгляду справи.

Розділом 11 Канадської хартії прав і свобод людини закріплено право особи на розгляд справи в розумний строк, яке в кримінальному процесуальному контексті не лише спрямовано на захист обвинуваченого (його прав на особисту безпеку, свободу та справедливий судовий розгляд), а й насамперед на забезпечення суспільних інтересів щодо гуманного та справедливого поводження з обвинуваченими особами та щодо виконання законів, у тому числі шляхом своєчасного засудження їх порушників [219].

Тривалий час в Канаді для вирішення питання щодо дотримання строків судового розгляду кримінальної справи використовувалась концепція Морена. Остання вимагала особистісного підходу судді до кожного окремого випадку затримки судового розгляду, яка передбачала оцінку невід'ємних часових вимог справи, дій обвинуваченого, дій Корони (прокурорів) обмеженість інституційних ресурсів (системна затримка) та інших причин.

Однак, у рішенні «R. v. Jordan» («Р. проти Йорданії») Верховний суд Канади запровадив нову аналітичну структуру для визначення того, чи судили обвинуваченого протягом розумного строку, як того вимагає розділ 11. Згідно останньої, для оцінювання необґрунтованості затримки судового розгляду кримінальної справи судді мають застосовувати кількісні межі, після подолання яких існує ймовірність порушення розумних строків: 18 місяців для справ, які розглядаються у провінційному суді, і 30 місяців для справ, які розглядаються у вищому суді, або справ, які розглядаються у провінційному суді після попереднього розслідування, або у разі повторного обрання обвинуваченою особою судового розгляду у провінційному суді після попереднього розслідування. Якщо загальна затримка від пред'явлення обвинувачення до фактичного або очікуваного завершення судового розгляду (за вирахуванням затримки захисту) перевищує максимальну межу, тоді затримка є імовірно необґрунтованою. Щоб спростувати цю презумпцію, сторона обвинувачення

повинна встановити наявність виняткових обставин, інакше судовий розгляд буде припинено [218].

Характеризуючи позапроцесуальні механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі Канади, варто зазначити, що канадські поліцейські та прокурори піддаються ризику трудових, професійних і юридичних санкцій, якщо вони порушують свої повноваження. Відзначимо, що, на відміну від США, окреслений механізм є доволі дієвим. Згідно зі Звітом про розкриття кримінальних справ від Керівного комітету з питань ефективності правосуддя та доступу до правосуддя, у провідній канадській справі про неправомірну поведінку прокурора «Krieger v. Law Society of Alberta» («Крігер проти Юридичного товариства Альберта») від 10.10.2002 прокурор у справі про вбивство зволікав з розголошенням захисту наукових досліджень, які вказували на невинність обвинуваченого, за що отримав догану і був відсторонений від справи [215].

Досліджуючи механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи, слід звернути увагу й на досвід Великої Британії.

Географічне та історичне формування держави обумовило існування у Сполученому Королівстві трьох окремих правових систем, які є подібними між собою: Англії та Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. Попри окремі розбіжності, основним органом попереднього розслідування у Великій Британії є поліція, яка, «виконуючи обов'язки щодо підтримання громадського порядку, розслідує також злочини, діючи за власною ініціативою, скаргою потерпілого, в порядку судового наказу. Поліція проводить первинні слідчі (розшукові) дії, затримання і допит підозрюваних, потерпілих, свідків, обшуки, збір обвинувальних доказів» [126, с.22].

Поліцію більше, ніж будь-яку іншу організацію у Великобританії, постійно звинувачують у вчиненні зловживань під час попереднього розслідування на

грунті расизму та расової дискримінації. Дані Міністерства внутрішніх справ цієї держави свідчать про випадки неправомірної поведінки, які мали місце в поліції, призвели до 393 висновків про те, що офіцери були винними у грубих порушеннях протягом року, і ще 435 висновків про порушення. Сорок два відсотки цих випадків призвели до звільнення офіцера зі служби або призвели б до його звільнення, якби він все ще служив [200].

Перевірка правильності проведення попереднього розслідування поліцією та підтримання державного обвинувачення в суді покладається на Королівську прокуратуру, яка є незалежним органом публічної влади. До повноважень останньої також віднесено визначення звинувачення у складних справах, консультування поліції на ранніх стадіях розслідування, надання інформації, допомоги та підтримки потерпілим і свідкам обвинувачення [220].

На відміну від США та Канади, відкриті інформаційні джерела вказують на порівняно незначну кількість зловживань процесуальними повноваженнями з боку прокурорів у Великій Британії, які в переважній більшості стосуються порушення розумних строків попереднього переслідування. Важливу роль у забезпеченні добросовісного виконання прокурорами своїх процесуальних повноважень відіграє Кодекс для коронних прокурорів, який містить загальні принципи, якими мають керуватися прокурори під час прийняття рішення про доцільність процесу притягнення особи до кримінальної відповідальності. Він визначає двоетапну перевірку для прийняття процесуальних рішень та містить вказівки щодо висунення обвинувачення, позасудового вирішення справи, режиму судового розгляду, визнання провини та перегляду будь-якого рішення про притягнення до відповідальності.

Останніми роками Кодекс доповнено численними програмними документами, які містять вказівки з широкого кола питань. Існують правила щодо конкретних тем (домашнє насильство, гомофобні та трансфобні злочини на ґрунті ненависті, зґвалтування, расистські та релігійні злочини та навмисне чи необережне перенесення інфекції), а також правові рекомендації щодо конкретних правопорушень (вбивства, злочини проти інтелектуальної власності,

відмивання грошей тощо), доказові питання (негативні висновки, докази алібі, докази поганого характеру, зізнання, ДНК, чутки, ідентифікація підозрюваних тощо) та процесуальні правила [209, с.425].

Як і в попередньо аналізованих країнах, у Великій Британії є процесуальні та позапроцесуальні механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі. Серед процесуальних провідну роль також відіграє призупинення провадження.

Призупинення провадження у Великій Британії, як і в США та Канаді, є винятковим випадком, однак, на відміну від вказаних держав, у Сполученому Королівстві прецедентною практикою сформовано дві взаємозалежні підстави для застосування даного механізму. Так, у рішеннях Палати Лордів у справі «*Connelly v DPP*» («Коннеллі проти Директора державного обвинувачення») від 21.04.1964 [177] та «*DPP v Humphrys*» («Директор державного обвинувачення проти Хамфріса») від 19.05.1976 [191] встановлено, що призупинення провадження можливе у випадку, якщо його продовження унеможливить справедливий суд для підсудного («право на справедливий суд») та порушить цілісність системи кримінального правосуддя («чесність системи правосуддя»). Однак, інтереси суспільства в остаточному визначенні необхідності продовження кримінального обвинувачення вимагають, щоб таке звинувачення не було призупинено або відхилено, якщо будь-який менший засіб правового захисту буде справедливим і пропорційним за всіх обставин. В рішенні Палати Лордів у справі «*DPP v Gowing*» («Директор державного обвинувачення проти Гоунга») від 11.12.2013 [190] наголошено, що суди не повинні використовувати властиві їм повноваження зупиняти провадження лише для того, щоб притягнути обвинувачення до дисциплінарної відповідальності або тому, що суд сформував думку, що переслідування було нерозумним. Винятковий характер засобу правового захисту у вигляді призупинення провадження означає, що його не слід використовувати, якщо справедливий судовий розгляд залишається можливим.

Серед позапроцесуальних механізмів запобігання та протидії окресленим зловживанням, які існують у Великій Британії, варто відзначити роботу позавідомчого державного органу – Незалежний офіс поведінки поліції. До сфери відання останнього віднесено проведення незалежних розслідувань серйозних звинувачень у неправомірній поведінці або кримінальних правопорушеннях з боку офіцерів поліції та інших правоохоронних органів. Обов'язковим випадком звернення до цього офісу є застосування поліцією надмірної сили, що призвело до загибелі чи серйозного травмування особи. Зібрані матеріали та докази стають підставою для притягнення винних осіб до відповідальності [116, с.133].

Особливості побудови механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі також мають місце серед держав, у яких домінує романо-германська (континентальна) правова система. Витоки цієї правової системи сягають часів давньоримського права, яке еволюціонувало й поширилось серед країн континентальної Європи, увібравши в себе приписи канонічного права та місцевих звичаїв. Попри відмінності національних умов розвитку, романо-германська правова система наділена характерними ознаками, серед яких: виділення нормативно-правового акта, як основного джерела права, поділ права на приватне й публічне, а також одноманітне розуміння природи норми права як правила поведінки загального характеру.

Охоплюючи більшість населення нашої планети, романо-германська правова система поширилась на всі континенти. Поряд з тим, на нашу думку, особливу увагу щодо побудови механізмів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі варто приділити найбільш «класичним» державам-представникам цієї системи, серед яких: Франція та Австрія.

Характеризуючи специфіку досліджуваних механізмів у Франції, відзначимо, що всі кримінальні процесуальні норми, які стосуються здійснення кримінального провадження, відображено у кодифікованому нормативно-

правовому акті – Кримінальному процесуальному кодексі Франції (1959), який є чинним понад 60 років.

Ключовими суб'єктами, на яких французьким законодавцем покладено обов'язок з'ясування об'єктивної істини у кримінальному провадженні є представники судової поліції, до якої входять національна жандармерія, національна поліція, митниця, мери та їхні заступники, муніципальна поліція, а також інші органи публічної влади, які мають спеціальну компетенцію (інспектори праці, екологічні інспектори, інспектори з питань конкуренції, споживачів та запобігання шахрайству, агенти податкової служби, сільські охоронці, присяжні приватні охоронці тощо).

Представники судової поліції працюють під керівництвом Міністерства внутрішніх справ та відіграють вирішальну роль у розслідуваннях кримінальних правопорушень, дозволяючи суддям спиратися на конкретні елементи для визначення рішень, які мають бути прийняті щодо обвинувачених. Система повноважень останніх є чітко регламентованою в положеннях КПК Франції, до якої, зокрема, відведено: збір доказів і розшук винних до початку розслідування; розслідування наявними в його розпорядженні засобами; проведення попереднього розслідування; виконання доручень слідчого судді після відкриття розслідування; прийняття повідомлень та скарг від фізичних осіб; затримання підозрюваних осіб; проведення реквізицій, обшуків та виїмки. Крім того, представники судової поліції можуть мати доступ до конфіденційних документів і не обмежуються професійною таємницею допитаних осіб. Процесуальна діяльність представників судової поліції здійснюється під керівництвом прокурора з урахуванням доручень, які можуть надходити від слідчого судді [207].

Ще одним не менш важливим суб'єктом кримінального провадження, якого французьким законодавцем наділено наглядовими повноваженнями щодо здійснення кримінального провадження на досудових та судових стадіях є прокурор.

Прокурор реалізує кримінальну політику, визначену загальними інструкціями Міністра юстиції, уточненими та, у разі необхідності, адаптованими Генеральним прокурором. У рамках своїх обов'язків щодо альтернативи кримінальному переслідуванню, ініціювання та здійснення публічних дій, управління судовою поліцією, перевірки особи та виконання вироків, прокурор забезпечує попередження правопорушень проти кримінального права. З цією метою він керує та координує в межах юрисдикції суду політику запобігання злочинності в її судовому компоненті відповідно до національних керівних принципів цієї політики, визначених державою [176].

У французькому законодавстві існує кілька форм розслідувань, які можуть бути використані представниками судової поліції за певних умов, а саме: «галасливе» розслідування, попереднє розслідування та спеціальні режими для розслідувань, що передбачені для встановлення причин смерті чи поранень, а також для розслідувань тривожних зникнень. При виборі форми розслідування уповноважені особи керуються часом, що минув від моменту виникнення фактів до звернення. Це означає, що якщо судова поліція повідомлена про вчинення проступку / злочину протягом 48 годин або якщо вона мала змогу спостерігати за ним, чи в момент, дуже близький до дії, людину переслідує «громадський галас», то їй дозволяється здійснювати численні примусові дії навіть без дозволу магістрата (обшуки, виїмки, поміщення під варту тощо). Однак «галасливе» розслідування виключається щодо доносу, який ґрунтується на простій анонімній інформації та не підтверджується точними та послідовними доказами.

Тривалість розслідування за такої форми становить не більше 8 днів із безперервністю проведення слідчих дій. Прокурор може прийняти рішення про продовження його ще на 8 днів для злочинів, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 5 років, але за умови якщо розслідування не можна відкласти.

Якщо відомості про вчинення проступків або злочинів негайно не доводяться до відома працівників судової поліції, справа порушується в порядку попереднього розслідування. Складність цієї форми полягає в повільності

розслідування, що в свою чергу порушує принцип розумності строків та подекуди свідчить про зловживання процесуальними повноваженнями. Наведене обумовило існування та активний сучасний розвиток механізмів запобігання таким зловживанням. Зокрема, передбачено, що у разі проведення розслідування понад 6 місяців, працівники судової поліції зобов'язані звітувати прокурору про хід розслідування. На жаль, французьким законодавцем не закріплено прямі процесуальні способи впливу прокурора на тривалість розслідування, яке може тривати кілька років [202].

Слід відмітити, що протягом останніх років кримінальне процесуальне законодавство Франції доповнюється приписами, які передбачають чіткі часові межі проведення різних форм розслідування, що в свою чергу ускладнює протиправне затягування попереднього розслідування, зокрема, задля зникнення / знищення доказів, тиску на підозрюваного чи свідків тощо. Однак, за свідченням французьких правозахисників, такі зміни мають низку прогалин, що нівелює їхню результативність.

Тривалий строк досудового розслідування є не єдиним зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, яке допускається уповноваженими особами у Франції. За дослідженням правозахисної міжнародної організації Amnesty International, у Франції існує модель фактичної безкарності щодо посадових осіб правоохоронних органів. У доповіді визначено низку факторів, що сприяють цій безкарності, включаючи прогалини або вади в законодавстві; небажання або неспроможність поліції, прокуратури та судів ретельно розслідувати та переслідувати порушення прав людини за участю посадових осіб правоохоронних органів; та покарання, невідповідні тяжкості злочину [175]. Також існують випадки катування та приниження заарештованих осіб за національною ознакою [203].

Вагомим процесуальним механізмом запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у Франції є прокурорський нагляд, який включає в себе перевірку необхідності та пропорційності вчинення працівниками слідчої поліції тих чи інших слідчих

(розшукових) дій, а також захист прав, визнаних законом, особи, яка перебуває під вартою. Зокрема, прокурор може в будь-який час розпорядитися, щоб особа, яка перебуває під вартою, була доставлена до нього або звільнена. Також прокурор до завершення розслідування може надавати стороні захисту матеріали справи для подання зауважень щодо регулярності процедури, можливої недостатності розслідування, необхідності проведення нових дій, які були б потрібні для встановлення істини. Крім того, приписи КПК Франції передбачають можливість тимчасового відсторонення працівників судової поліції за неналежне виконання покладених на них повноважень [176].

Як і в державах англосаксонської правової системи, у Франції наявні і позапроцесуальні механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, які являють собою поєднання заохочувальних та каральних аспектів.

В цьому контексті, для прикладу відзначимо, що Кодексом етики Національної поліції (1986) передбачено, що національна поліція, яка структурно входить до складу судової поліції, сприяє на всій території Франції гарантуванню свобод і захисту інститутів Республіки, підтримці миру та громадського порядку та захисту людей і майна. Вказане вимагає від офіцера поліції бути лояльним до республіканських інституцій, чесним, неупередженим, підкорятися ієрархії та втручатися, щоб надати допомогу навіть у неробочий час. Він також передбачає зобов'язання щодо конфіденційності та дотримання професійної таємниці. Будь-яке порушення наражає офіцера на дисциплінарні санкції, які можуть призвести до кримінального переслідування у разі доведеного порушення. Натомість поліцейські та їхні сім'ї можуть скористатися правовим захистом від дій, жертвами яких вони стали під час виконання своїх обов'язків [197].

На особливий інтерес заслуговує такий позапроцесуальний механізм як рейтинг уповноваженого працівника судової поліції, який враховується при прийнятті рішення про підвищення. В прокуратурі кожного апеляційного суду постійно зберігається особиста справа щодо діяльності судового поліцейського.

Рейтинг встановлюється Генеральним прокурором після консультацій, якщо це доцільно, з іншими зацікавленими прокурорами в межах його юрисдикції, головами слідчої палати, палати у справах неповнолітніх, апеляційної палати у виправних установах і судів присяжних. Якщо служба або підрозділ, до якого призначений офіцер судової поліції, виходить за межі юрисдикції апеляційного суду або якщо офіцер судової поліції був призначений менш ніж на один рік у межах юрисдикції апеляційного суду, прокурор може також запитати думку інших зацікавлених прокурорів.

Рейтингові пропозиції містять детальну загальну оцінку, а також числову оцінку від 0 до 10 і оцінку кожного з наступних елементів, якщо вони спостерігалися: 1. професійні відносини з судовою владою; 2. якість координації діяльності служби або підрозділу судової поліції; 3. якість процедур і складання звітів і протоколів; 4. якість висновків і технічних досліджень; 5. цінність інформації, наданої обвинуваченню; 6. професійна відданість; 7. вміння проводити розслідування; 8. ступінь наданої довіри.

Рейтинг, встановлений прокурором, доводиться безпосередньо до відома офіцера судової поліції, який може подати письмові зауваження протягом п'ятнадцяти днів, після чого остаточний рейтинг повідомляється органу, відповідальному за встановлення пропозицій щодо просування відповідної особи [176]. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що рейтингова система є тим засобом, який дисциплінує та заохочує суб'єктів владних повноважень чітко дотримуватись положень КПК Франції та встановлених етичних норм. Тому низька рейтингова оцінка нерідко є предметом оскарження в судах. Зокрема, згідно рішення у справі «М.А. проти Хранителя печаток, міністра юстиції від 14.12.2022 р.» (запит № 443208) рішенням прокурора Апеляційного суду Ренна бригадиру поліції було присуджено середній бал 3,85/10 за 2011 та 2012 роки через процесуальні недоліки попереднього розслідування [194].

Отже, належне та добросовісне виконання процесуальних повноважень сприяє кар'єрному зростанню працівників судової поліції, а в протилежному – є підставою для дисциплінарної відповідальності.

Чіткі нормативні засади розслідування кримінального правопорушення знайшли своє відображення у ще одній державі романо-германської правової системи – Австрії.

Основою для кримінального провадження в цій країні є Кримінально-процесуальний кодекс Австрії, який попри те, що створений у 1975 році, з певними змінами та доповненнями, й досі регулює кримінальні процесуальні відносини на австрійських землях.

Подібно до французького досвіду, основними суб'єктами кримінального провадження є кримінальна поліція та прокуратура.

Австрійська кримінальна поліція відіграє центральну роль у правовій системі країни, виконуючи подвійну функцію. З одного боку, відповідно до Закону «Про поліцію безпеки» – має запобігати або припиняти кримінальні правопорушення, а з іншого боку, відповідно до КПК Австрії також відповідає за розслідування кримінальних правопорушень. Цей сектор характеризується глибокою відданістю та досвідом у боротьбі зі злочинністю, а спектр його діяльності доволі широкий: від шахрайства до тяжких злочинів. До обов'язків кримінальної поліції входять обшуки та вилучення речей, а також велика робота на місці злочину [195].

Прокурорами у кримінальному провадженні є: прокурори за місцем знаходження обласних судів, вищі прокурори за місцем розташування вищих регіональних судів, а також прокурори Центральної прокуратури з переслідування економічних злочинів і корупції. Розслідування проводить прокурор; лише він вирішує питання про висунення обвинувачення конкретній особі, про відмову від кримінального переслідування чи про закриття провадження. Розслідування, розпорядження та інші процесуальні дії у справах про кримінальні правопорушення, щодо яких окружний суд мав би юрисдикцію в основному провадженні, а також представництво обвинувачення в окружних судах можуть бути доручені окружним прокурорам, які перебувають під наглядом і керівництвом прокурорів відповідно до Закону «Про прокуратуру». Прокуратура також відповідає за розгляд запитів про взаємну правову допомогу

від національних та іноземних судових органів, якщо інше не передбачено детально [214].

На жаль, як і в інших державах, прокурори та представники кримінальної поліції можуть зловживати процесуальними повноваженнями під час здійснення кримінального провадження в Австрії. Способи цих зловживань є різноманітними. З одного боку, це включає незаконне фізичне насильство, вбивства, тортури чи невибіркове використання сльозогінного чи перцевого газу під час демонстрацій. З іншого боку, насильство з боку поліції також може порушувати право не бути дискримінованим, право на свободу та недоторканість, а також право на рівний захист закону [205].

Серед процесуальних механізмів запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженням стороною обвинувачення КПК Австрії виділяє: здійснення примусу та повноважень, які спричиняють втручання в права, у виправданих випадках, прокурорський нагляд за діяльністю поліції (у разі необхідності з юридичних чи фактичних причин він може в будь-який час розпорядитися про подальше розслідування та застосування сили кримінальною поліцією), судовий контроль (суд приймає рішення щодо клопотань про обрання та продовження попереднього ув'язнення та про санкціонування деяких інших заходів примусу).

В контексті даного дисертаційного дослідження особливу увагу привертають положення ст.106 та ст.107 КПК Австрії, згідно якої будь-яка особа, яка стверджує, що її суб'єктивне право порушено прокурором під час процедури розслідування, має право звернутися до суду. Підставою для цього є відмова прокурора у реалізації права особи, передбаченого КПК Австрії, а також призначення або проведення примусового заходу з порушенням процедури, встановленої цим актом. Скарга має бути подана протягом шести тижнів після того, як особі стало відомо про можливе порушення її суб'єктивного права. Якщо обставини передбачуваного порушення можуть бути з'ясовані лише шляхом безпосереднього збору доказів, суд може з власної ініціативи призначити усне слухання та прийняти рішення щодо скарги на цьому слуханні. Останнє не є

відкритим, але суд у будь-якому випадку повинен надати скаржнику, прокурору та представнику кримінальної поліції можливість бути присутніми та коментувати. У випадку задоволення судом скарги, уповноважені суб'єкти мають усунути порушення, використовуючи засоби, які вони мають [212].

На нашу думку, відповідний механізм є доволі результативним, адже він не лише захищає права особи від наслідків зловживань процесуальними повноваженнями прокурором та офіцером кримінальної поліції, а й спрямований на їхнє усунення до закінчення кримінального провадження

Що стосується позапроцесуальних механізмів запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженням стороною обвинувачення у кримінальному процесі, то серед них вагоме місце займає дисциплінарна відповідальність. Підстави та порядок притягнення прокурорів та офіцерів кримінальної поліції до дисциплінарної відповідальності регламентовано Державним дисциплінарним законом (2001). Слід відмітити, що норми останнього поширюються й на колишніх співробітників, у разі якщо буде виявлено, що під час служби вчинено такою особою дисциплінарний проступок, зокрема, через зловживання процесуальними повноваженнями. Прикладом застосування такого механізму є заборона на здійснення офіційної діяльності, застосована відносно колишнього прокурора за хабарництво під час кримінального провадження [222].

Крім того, в Австрії діє закон «Про відповідальність офіційних осіб», який регулює відповідальність за збитки третім особам, завдані незаконно та через недбалість правоохоронних органів або посадовою особою під час виконання закону. За приписами останнього, у разі навмисного травмування поліцейським затриманого, витрати останнього на медичні послуги та відшкодування моральної шкоди спочатку здійснює держава, а згодом в порядку регресу – стягує ці кошти з поліцейського [172].

Протягом тривалого часу правозахисна міжнародна організація Amnesty International наголошувала на сумнівній результативності такого механізму, адже при його реалізації доволі часто був наявний конфлікт інтересів, що не сприяло

справедливості та настанню негативних наслідків для поліцейських, які вчиняли такі зловживання.

Тому після багатьох років очікування в Австрії в січні 2024 року створено Управління розслідування та розгляду скарг щодо зловживань. Діяльність останнього спрямована на розгляд звернень осіб, які постраждали від поліцейського зловживання, задля того, щоб подбати про те, щоб незаконне поліцейське насильство в Австрії більше не залишалося без наслідків для кривдників. Слідчий орган розташований у Федеральному відомстві із запобігання та боротьби з корупцією і підпорядкований міністру внутрішніх справ. Попри побоювання щодо незалежності новоствореного органу, останній розслідував понад 500 випадків досліджуваних зловживань [192].

Також, досліджуючи питання побудови механізмів запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення в австрійському кримінальному процесі, не можливо оминати увагою інститути активного громадянського суспільства. Тут, насамперед, спадають на думку «групи самопомогі» кінця 1970-х – початку 1980-х. Передусім «Червона допомога» часів нині легендарного «покоління 68». Їхні листівки та брошури того часу, як-от основна праця «Як утримати нерви від поліції та системи правосуддя», не лише стали основою для багатьох наступних брошур із самопомогі тюремними групами, фельдшерськими групами тощо, але навіть були опубліковані у м'якій обкладинці Rotbuchverlag (№ 107). Варто згадати також групу «Громадяни спостерігають за поліцією», авторами якої виступили переважно представники «Гуманістичного союзу», «Комітету основних прав», «Альтернативного списку», асоціацій адвокатів [223]. Ця ініціатива стала важливим кроком у забезпеченні прозорості та підзвітності дій поліції, а також у захисті прав громадян. Спостереження за діяльністю правоохоронних органів допомогло виявити численні випадки зловживань та сприяло формуванню суспільної свідомості щодо необхідності реформ у кримінальному процесі.

Проведений аналіз теоретичних та практичних особливостей кримінально-процесуальної діяльності в державах англосаксонської та романо-германської

правових систем свідчить про наявність розмаїття зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі різних держав. Каталізаторами останніх є політичні та соціокультурні чинники, які викликають суперечності серед населення в тій чи іншій країні, а також недоліки й прогалини нормативно-правового регулювання, низький рівень професійних та моральних якостей осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Найпоширенішими способами зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення в США, Канаді, Великій Британії, Франції та Австрії є застосування надмірної сили; взяття особи під незаконний арешт; несанкціоновані обшуки або арешти; порушення конституційних прав громадян; участь у фальсифікації чи підтасовуванні доказів; підтримка обвинувачення без наявності відповідних доказів та належних аргументів; приховування виправдувальних доказів; порушення розумних строків попереднього переслідування та судового розгляду тощо.

Для запобігання та протидії таким зловживанням у досліджуваних державах впроваджено ряд процесуальних та позапроцесуальних механізмів, система та порядок реалізації яких відрізняються в залежності від тієї чи іншої правової системи. В англосаксонській правовій системі основний акцент спрямовано на превентивний вплив позапроцесуальних механізмів, серед яких виділяють громадський контроль, підвищення кваліфікації уповноважених посадових осіб та дисциплінарна відповідальність останніх. Разом з тим, система процесуальних механізмів передбачає лише декілька її елементів (призупинення кримінального провадження, прокурорський нагляд, судова перевірка поважності причин тривалого розгляду справи), які переважно сформовані прецедентною практикою та мають доволі обмежене коло підстав для застосування, що не охоплює всі способи зловживання.

В державах романо-германської правової системи запобігання та протидія зловживанню процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення насамперед передбачає реалізацію нормативно-закріплених процесуальних механізмів, якими є нормативні вимоги щодо здійснення примусу та

повноважень, які спричиняють втручання в права людини, прокурорський нагляд за діяльністю поліції та судовий контроль. Позапроцесуальні механізми, зокрема, дисциплінарна відповідальність уповноважених посадових осіб, громадський контроль та рейтинг уповноваженого працівника, відіграють переважно допоміжну роль.

Визначаючи перспективи щодо імплементації англосаксонських механізмів у вітчизняну правову систему, вважаємо, що механізм призупинення провадження пропри свою поширеність та позитивні результати є недоречним в Україні, оскільки оцінка доказів, в тому числі щодо зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, відбувається під час прийняття кінцевого судового рішення та встановлення винуватості чи невинуватості особи.

Цілком слушним для вітчизняної правової системи видається канадський досвід щодо перевірки судом тривалості судового розгляду. На нашу думку, цей процесуальний механізм доцільно імплементувати в КПК України, зобов'язавши суд, який здійснює розгляд кримінального провадження по суті, перевірити наявність поважних причин для продовження судового розгляду у випадку тривалості останнього понад 30 місяців, та у разі встановлення зловживань процесуальними повноваженнями зі сторони обвинувачення, спрямованих на порушення розумних строків розгляду, вирішувати питання про закриття кримінального провадження без оцінки винуватості особи в інкримінованому їй кримінальному правопорушенні.

Процесуальні механізми запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення в романо-германській правовій системі є подібними до вітчизняних. На нашу думку, українське законодавство не лише не поступається французькому чи австрійському, а й є більш прогресивним й вже включає чимало норм, які спрямовані насамперед на попередження таких зловживань.

Враховуючи результати, відображені в попередніх частинах цієї дисертаційної роботи, а також факт тривалого перебування України в

антирейтингу ЄСПЛ щодо кількості звернень, можемо констатувати, що навіть досить розвинуте кримінальне процесуальне законодавство не є перешкодою для недобросовісних суб'єктів зловживати своїми процесуальними повноваженнями під час здійснення кримінального провадження.

Тому, на нашу думку, особливу увагу слід зосереджувати на розвитку позапроцесуальних механізмів. Цікавим є французький механізм щодо рейтингової оцінки поліцейських як способу заохочення останніх до належного та добросовісного використання своїх повноважень для подальшого кар'єрного зростання. Втім, вважаємо, що наразі цей механізм не варто впроваджувати в Україні, оскільки висока оцінка в рейтингу може лише стати новою метою для досліджуваних зловживань.

Доречним видається досвід держав англосаксонської та романо-германської правової системи щодо заохочення громадської активності щодо нетерпимості зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, в тому числі із подальшим створенням профільних незалежних організацій, та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Створення незалежних суб'єктів у даній сфері мінімізує зловживання процесуальними повноваженнями представників сторони обвинувачення під час здійснення кримінального провадження та зміцнить довіру до органів публічної влади.

Профільні громадські організації, експертні ради та інші структури можуть відігравати ключову роль у моніторингу дій правоохоронних та судових органів, забезпечуючи прозорість і підзвітність їхньої роботи та створюючи умови для відкритого діалогу між громадськістю та державними інститутами. При цьому відзначимо, що діяльність останніх не повинна спрямовуватись на здійснення неправомірного тиску на правоохоронні та судові органи, а передусім вести просвітницьку роботу серед населення.

3.2. Стандарти ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі

Процеси глобалізації, які активно відбуваються із середини ХХ ст., сприяли формуванню системи прав людини. Захист та дотримання останніх, особливо під час застосування обмежень, пов'язаних із здійсненням кримінального переслідування, а також правомірність дій уповноважених осіб під час такого процесу, в сучасному світі є ознакою демократичної, правової держави. Тому світовою спільною в численних міжнародних документах закріплено стандарти забезпечення прав людини, зокрема, під час здійснення кримінального провадження для запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. Задля комплексного розкриття проблематики цього дисертаційного дослідження окреслені стандарти потребують детального розкриття.

В словникових джерелах термін «стандарт» (від англ. standard) у буквальному розумінні означає норма, зразок, мірило, а в широкому – це зразок або еталон якості, через який держава здійснює наукове обґрунтоване управління якістю [32].

Складність сутнісного наповнення міжнародно-правового контексту поняття «стандарт» у вітчизняній юриспруденції обумовило дискусію серед науковців. Зокрема, П.М. Рабінович вважає, що стандартами є «закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані та функціонально універсальні принципи й норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем суспільного розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони та захисту й передбачають санкції політико-юридичного або політичного характеру за їх порушення» [80, с.24]. На думку Р.П. Савчука, «стандарти в міжнародному праві є універсально визнаними

нормами, які, з одного боку, є мінімально допустимим консенсусом, а з іншого – зразками для наслідування» [99, с.368]. В.П. Чорнописька вказує, що з правової точки зору «стандарт – це, по-перше, зразок, еталон, модель, що приймається за вихідне для зіставлення з іншими подібними об'єктами; по-друге, нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс нормативних правил і затверджений компетентним державним органом» [165, с.89].

Попри дискусію приходимо до висновку, що більшість поглядів сходиться щодо розуміння стандартів як нормативно-закріплених в міжнародних договорах та імплементованих у національне законодавство мінімальних вимог до певного об'єкта регулювання, що містять обов'язкові правила поведінки у певній сфері діяльності держави. З урахуванням наведеного, вважаємо, що стандарти кримінальної процесуальної діяльності можна розглядати як сукупність визначених у міжнародних документах та відображених у КПК України норм і критеріїв, спрямованих на забезпечення ефективності, прозорості та справедливості кримінального провадження, що охоплюють різні його аспекти, зокрема, рівність сторін та відкритість кримінального процесу, процесуальний статус учасників, доказування.

Дотримання стандартів є основою для захисту прав людини у кримінальному процесі, що допомагає уникнути зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, оптимізувати кримінальну процесуальну діяльність її представників, підвищити довіру до правоохоронних органів та системи правосуддя, а також свідчить про відповідальність держави перед міжнародним співтовариством. Таким чином, стандарти кримінальної процесуальної діяльності є невід'ємною частиною правової системи, що забезпечує баланс між інтересами суспільства, правами особи та ефективністю кримінального провадження.

Стандарти кримінальної процесуальної діяльності значною мірою знайшли своє відображення в положеннях низки міжнародно-правових документів, а також на практиці міжнародних судових інституцій. На європейському континенті ключові стандарти у цій сфері закріплено в Конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), яка містить низку революційних для того часу норм, зокрема, щодо контролю Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у випадках, коли ініціатором процесу є окрема особа, а не держава.

Конвенцією не визначено жодний конкретний шлях використання її норм, а тому обсяги введення останньої в дію через національне право істотно відрізняються. Наведене спричиняє різноманітні зловживання серед уповноважених державою суб'єктів. Особливе місце серед них займають зловживання процесуальними повноваженнями як особлива категорія кримінального процесуального права.

За аналітичними даними ЄСПЛ, протягом останніх років Україна належить до трійки держав, громадяни якої найчастіше звертаються до Суду з метою захисту своїх прав та свобод, в тому числі особами, уповноваженими на здійснення кримінального провадження [132]. Окреслена ситуація є недопустимою, особливо в умовах євроінтеграції – як конституційно визначеного курсу зовнішньої політики нашої держави. Наведене обумовлює необхідність дослідження положень Конвенції та практики ЄСПЛ як джерел формування стандартів запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі на європейському континенті для комплексного розуміння проблемних питань вітчизняного правозастосування у досліджуваній сфері.

Конвенція про захист прав і основоположних свобод визначила систему прав, які гарантують основоположні свободи кожної людини, незалежно від її національності, раси, статі чи релігії. Основні права, закріплені в ній, включають право на життя, заборону катування, право на свободу і особисту недоторканність, право на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя, а також свободу думки, совісті і релігії. Ці права є невід'ємними і повинні забезпечуватися державами-учасниками.

Хоча Конвенція визначає широкий спектр прав і свобод, вона також передбачає певні обмеження, які можуть бути застосовані в окремих випадках та

спрямовані на забезпечення балансу між індивідуальними правами та інтересами суспільства. З метою попередження застосування таких обмежень всупереч їхньому призначенню ст.17 Конвенції вказано, що «жодне її положення не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції» [24].

Таким чином, ст.17 Конвенції виступає як важливий механізм захисту прав людини, запобігаючи можливим зловживанням з боку держав або інших суб'єктів: вона підкреслює, що права і свободи, закріплені в Конвенції, є невід'ємними і не можуть бути скасовані або обмежені без належних підстав. Наведене забезпечує не лише захист індивідуальних прав, але й сприяє зміцненню правової держави та демократичних цінностей у суспільстві, оскільки, окрім несприятливих наслідків для реалізації конкретних правовідносин, такі зловживання порушують авторитет уповноважених органів та держави в цілому серед суспільства.

Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі вчиняється в рамках прав і обов'язків, якими уповноважена особа наділяється для здійснення кримінального провадження всупереч інтересам останнього. Останні неминуче порушують права людини, що визначені Конвенцією. Задля визначення стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії вказаним зловживанням, вважаємо за доцільне проаналізувати відповідні приписи Конвенції та специфіку їхньої реалізації / тлумачення Судом.

Статтею 29 Конституції України визначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [26]. Разом з тим, приписи ч.1 ст.208 КПК України містять ряд винятків, за яких особа може бути затримана без відповідного судового рішення: «застання особи під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; показання очевидця / потерпілого, чи сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події, які безпосередньо після

її вчинення вказують на конкретну особу; обґрунтовані підстави щодо можливої втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, а також особи, підозрюваної у співпраці із злочинною спільнотою або злочинною організацією» [30].

Загалом позитивно оцінюючи окреслені винятки в контексті забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження, відмітимо, що останні подеколи використовуються для зловживання процесуальними повноваженнями. Згідно рішення у справі «Грубник проти України» (*Grubnyk v. Ukraine*) від 17.09.2020 (заява № 58444/15) [180] заявника затримано без відповідної ухвали суду з огляду на «невідкладний характер ситуації», однак кримінальне правопорушення, в якому він підозрювався, вчинено за декілька тижнів до затримання. Крім цього, протокол затримання складено із затримкою та в ньому не зазначалися відомості, які надали б змогу ідентифікувати заявника як особу, яка щойно вчинила злочин. Констатуючи наявність порушення ст.5 Конвенції з огляду на значний часовий проміжок між вчиненням кримінального правопорушення й затриманням особи, а також відсутність будь-яких офіційних документів про затримання, Суд нагадав, що «обґрунтована підозра» у вчиненні злочину означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що зазначена особа могла вчинити правопорушення (рішення у справі «Влох проти Польщі» (*Wloch v. Poland*) від 19.10.2000 (заява № 27785/95) [188]. З огляду на відсутність цієї базової інформації, протокол затримання не надавав істотної гарантії того, що затримання заявника здійснено у зв'язку з обґрунтованою підозрою у вчиненні ним злочину (рішення у справі «Гриненко проти України» (*Grinenko v. Ukraine*) від 15.11.2012 (заява № 33627/06) [179].

З урахуванням наведеного, можна зробити висновок, що для того, щоб затримання особи не вважалось свавільним, сама лише відповідність вимогам національного закону є недостатньою, оскільки застосування такого заходу має

також бути необхідним за конкретних обставин. У протилежному випадку відбувається зловживання процесуальними повноваженнями, які спричиняють не лише порушення базового права людини на свободу та особисту недоторканність, а й стають підставою для обмеження процесуальних гарантій особи.

Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення можливі й відносно приписів ст.6 Конвенції, яка закріплює право на справедливий суд як основу правової системи, що не лише забезпечує захист прав і свобод особи, а й сприяє довірі до судової влади та зміцнює демократичні принципи в суспільстві. Змістовне наповнення цього права є доволі широким, однак, в Конвенції закріплено мінімальні права підозрюваного / обвинуваченого, які являють собою явно виражені гарантії справедливого судового розгляду. Серед них право повідомлення особи зрозумілою для неї мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї, право на захист, а також право брати активну участь у кримінальному провадженні щодо ініціювання та проведення допиту свідків.

Реалізуючи процесуальні повноваження щодо забезпечення реалізації вказаних прав, уповноважені особи можуть вдаватись до різних способів зловживань. Констатуючи порушення наведеної норми, ЄСПЛ у рішенні «Візгірда проти Словенії» (Vizgirda v. Slovenia) від 28.08.2018 (заява № 59868/08) [187] встановив, що «призначення перекладача російської мови для допомоги заявнику ґрунтувалися на припущенні, що останній розумів російську мову та був здатний брати участь в провадженні, використовуючи саме цю мову. Крім того, у матеріалах справи відсутні вказівки на те, що державні органи повідомили йому про його право на переклад на рідну мову або його базове право на переклад на мову, яку він розуміє. Разом з тим, національне законодавство Словенії передбачає, що заявник мав право на переклад на його власну мову, та державні органи були зобов'язані повідомити його про таке право, зафіксувати факт такого повідомлення та відповідь на нього. Таким чином, ЄСПЛ зробив висновок, що сам факт базового володіння обвинуваченим мовою провадження

або, як у його випадку, третьою мовою, на яку здійснювався переклад, не означає, що особа може отримати користь від перекладу на мову, яку вона розуміє досить добре, але не достатньо для того, щоб у повному обсязі реалізувати своє право на захист.

З урахуванням наведеного В.В. Сліпенюк вказує, що «бажаючи в подальшому уникати порушення права особи на справедливий судовий розгляд та захист під час нього, ЄСПЛ вказує, що національні державні органи повинні приділяти значну увагу перевірці достатності розуміння перекладу особою як в усному, так і в письмовому мовленні. Особливо, як зазначається в досліджуваному рішенні, варто звертати увагу на випадки з третіми мовами» [107, с.61].

Право особи на захист також стає предметом зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження. Відповідно до рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) від 27.11.2008 (заява № 36391/02) [184] під час допиту працівниками поліції, проведеного без присутності адвоката, заявник дав показання, в яких визнав вину у вчиненні кримінального правопорушення. Згодом на допиті у прокурора та у слідчого судді він намагався відмовитися від тих показань, стверджуючи, що їх домоглися від нього під тиском. Слідчий суддя виніс рішення про попереднє ув'язнення заявника і після цього заявникові надали доступ до адвоката.

За результатами розгляду заяви Суд встановив, що для забезпечення достатньої практичності та ефективності права на справедливий судовий розгляд, необхідно, щоб доступ до адвоката надавався, як правило, з першого допиту підозрюваного поліцією, за винятком випадків, коли за конкретних обставин відповідної справи може бути доведено існування вагомих підстав для обмеження такого права.

Порушення прав людини, що є наслідком зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час здійснення кримінального провадження, констатуються ЄСПЛ і щодо ст.8 Конвенції. Приписами останньої,

як і приписами ст.ст.30-32 Конституції України, встановлено заборону незаконного втручання органів публічної влади у приватне і сімейне життя особи, її житло й кореспонденції. Винятком для такого втручання є необхідність у демократичному суспільстві, в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, запобігти заворушенням чи злочинам, захистити здоров'я чи мораль або права і свободи інших осіб [26].

Незаконне втручання у приватне і сімейне життя особи найчастіше здійснюється в ході проведення такої слідчої (розшукової) дії як обшук. Приписи Конвенції наголошують на формуванні в національних законодавствах дозвільного механізму для її здійснення. Зокрема, у ст.234 КПК України вказано на отримання ухвали слідчого судді перед початком проведення обшуку. При цьому відповідно до ст.233 КПК України із даного правила існує й виняток, який полягає в можливості обшуку до отримання ухвали лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення [30]. Окреслений виняток надає змогу ефективно та швидко реагувати на існуючі обставини й досягати бажаного результату кримінального провадження, а також створює можливості для зловживання процесуальними повноваженнями, на що неодноразово звертав увагу ЄСПЛ.

Згідно рішення у справі «Ілева проти Болгарії» (Ilieva v. Bulgaria) від 12.12.2019 (заява № 22536/11) [182], працівниками поліції проведено обшуки у помешканнях заявниці без попереднього судового дозволу та пояснення підстав. Надалі суддею підписано складені протоколи обшуків та вилучення й повідомлено заявника про здійснення розслідування за фактами ухилення від сплати податків. За результатами розгляду заяви Суд встановив, що, враховуючи, що дана слідча (розшукова) дія проводилась за фактами ухилення від сплати податків можуть виникнути сумніви щодо терміновості ситуації. На національному рівні або перед Судом не було надано жодних аргументів, щоб виправдати таку невідкладність. Крім того, не було проведено жодного ефективного ретроспективного судового перегляду, оскільки суддя, який

затвердив протоколи про обшук та виїмку, просто підписав їх, не наводячи жодних особливих підстав. Таким чином, зроблено висновок про незаконне втручання у житло особи.

Аналіз вітчизняної правозастосовної практики свідчить, що окреслене вище втручання на сьогодні є доволі поширеним в Україні. Як приклад можна навести ухвалу слідчого судді Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26.04.2022 у справі № 161/4849/22, якою відмовлено в задоволенні клопотання слідчого СВ Луцького РУП ГУНП у Волинській області про надання дозволу на проведення обшуку від 21.04.2022 у кримінальному провадженні за ознаками вчинення злочину, передбаченого ч.2 ст.309 КК України, через недоведеність невідкладності проведення обшуку без ухвали слідчого судді [151].

Введення воєнного стану в Україні через повномасштабну збройну агресію обумовило нові можливості для зловживання процесуальними повноваженнями та порушення приписів ст.8 Конвенції. Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 № 2201-IX [70] уповноважено керівника органу прокуратури вирішувати питання про проникнення до житла чи іншого володіння особи, обшук у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень.

Наведені зміни в силу ситуації, що склалась на сьогоднішній день в Україні, сприяють здійсненню законного та ефективного досудового розслідування, особливо у кримінальних провадженнях за фактом вчинення злочинів, які посягають на основи національної безпеки, мир, безпеку людства та міжнародного правопорядку.

Втім непоодинокими стали випадки зловживання наведеними процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на територіях, де не ведуться активні бойові дії та існує можливість для здійснення судового контролю. Так, згідно рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії

прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на керівника Подільської окружної прокуратури міста Києва Ходаківського С.П.» від 31.08.2022 № 129дп-22, керівник органу прокуратури, використовуючи повноваження, передбачені п.2 ч.1 ст.615 КПК України, не маючи для цього достатніх підстав, виніс низку постанов про надання дозволів на обшуки, які проведені 13.05.2022 у м. Львові, під час яких вилучено понад 30 000 доларів США, 99 жорстких дисків, 58 мобільних телефонів та інше майно [85].

Ще одним способом зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, який порушує право особи на недоторканість її житла, є використання уповноваженими особами неналежних відомостей / документів з метою отримання дозволу суду на проведення обшуку. Зокрема, як вбачається із рішення ЄСПЛ у справі «Дубович проти України» (*Dubovych v. Ukraine*) від 22.07.2021 (заяви № 47821/10; 66460/12) [178], працівники міліції, посиляючись на завідомо неправдиву оперативну інформацію, отримали дозвіл на проведення обшуку житла та інших володінь заявників, за результатами якого не виявлено жодного підозрілого предмета.

Втім, як свідчить практика ЄСПЛ, отримання законного дозволу на проведення обшуку у формі відповідного судового акта не обов'язково є достатньою гарантією відсутності зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зокрема, як вбачається із рішення Суду у справі «Вінкс та Рібіцка проти Латвії» (*Vinks and Ribicka v. Latvia*) від 30.01.2020 (заява № 28926/10) [186], незадовго до обшуку житла та інших володінь заявників, один із них брав участь у викритті двох співробітників управління фінансової поліції Державної служби доходів за вчинення корупції та ухилення від сплати податків й дав свідчення проти них. Обшук у помешканні заявників проводився колегами затриманих співробітників із використанням зброї та фізичної сили, що суперечило наявній обстановці та тяжкості злочину, у якому підозрювався заявник, й мало на меті помсту та

примус до відмови від свідчень, а не виявлення та фіксації відомостей / знарядь / майна щодо кримінального правопорушення, у якому підозрюється заявник.

З огляду на наведене, Суд вказав на ризик зловживання процесуальними повноваженнями та порушення людської гідності у даній ситуації та необхідність посилення державами гарантій, щоб уникнути можливих зловживань за таких обставин та забезпечити ефективний захист прав осіб відповідно до ст.8 Конвенції. Такі гарантії можуть включати застосування регуляторних заходів, які обмежують використання спеціальних сил лише випадками, коли участь звичайної поліції не можна вважати безпечною та достатньою, і прописати такі додаткові гарантії. Подібна позиція відображена й у рішенні «Гуцанові проти Болгарії» (*Gutsanovi v. Bulgaria*) від 15.10.2013 (заява № 34529/10) [181].

Також ще одним способом зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, що має наслідком порушення ст.8 Конвенції під час проведення обшуку є вилучення уповноваженими особами майна, щодо якого відсутні достатні підстави вважати, що вони стосуються кримінального правопорушення або стосовно якого встановлено законодавчі обмеження на вилучення без дотримання попередньо визначеної процедури. Зокрема, у згаданому рішенні «Гуцанові проти Болгарії» Суд дійшов висновку про протиправність втручання з боку уповноважених осіб, яке виразилось у різноманітності вилучених речей та відсутністю будь-якого видимого зв'язку між деякими з цих предметів і злочинами, щодо яких провадилось слідство. Відсутність попереднього дозволу судді та відповідного контролю за оскаржуваним заходом створили ризики зловживання з боку органів слідства.

З огляду на вказане ми поділяємо позицію ЄСПЛ, висловлену в рішенні у справі «Смирнов проти росії» (*Smirnov v. russia*) від 07.06.2007 (заяви № 46133/99 і 48183/99) [185] про те, що під час вирішення питання щодо можливості утримання державою речових доказів належить забезпечувати справедливу рівновагу між, з одного боку, суспільним інтересом і правомірною метою, а з іншого – вимагати охорони фундаментальних прав особи.

Знову ж таки, попри численні вказівки ЄСПЛ на недопустимість зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення в ході проведення обшуків, аналіз вітчизняної правозастосовної практики свідчить про поширеність даних зловживань. Зокрема, ухвалою слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 14.05.2019 у справі № 761/19383/19 констатовано, що вилучене майно не входить до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі слідчого судді й не містить жодної інформації про кримінальне правопорушення та зобов'язано слідчого Головного слідчого управління СБ України повернути вилучене у ході проведення обшуку майно [154].

Вивчення практики ЄСПЛ щодо порушення конвенційних норм демонструє, що недостатня регламентація процесуальних дій у національному кримінальному процесуальному законодавстві держав-підписантів, а також відсутність належного контролю за їх здійсненням можуть стати підґрунтям для зловживань з боку представників сторони обвинувачення. Кількість звернень до Суду від України є яскравим свідченням цьому. Наведене вказує про нагальну необхідність формування чітких стандартів, спрямованих на запобігання та протидію зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Характеризуючи сутність стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, відзначимо, що в якості таких стандартів слід розуміти сукупність визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відображених у практиці ЄСПЛ норм і критеріїв, які являють собою мінімально обов'язкові вимоги, спрямовані на попередження й протидію зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі шляхом забезпечення ефективності, прозорості та справедливості кримінального провадження.

Окреслені стандарти мають забезпечувати баланс між правами підозрюваних / обвинувачених, завданнями кримінального провадження та

інтересами правосуддя, а також бути дороговказом у діяльності владних учасників кримінального процесу під час вчинення процесуальних дій чи прийнятті процесуальних рішень в доповнення до знеособлених законодавчих приписів. Крім того, останні повинні надавати можливість суду об'єктивно оцінювати такі дії / рішення з точки зору належності та добросовісності у конкретному кримінальному провадженні.

Систему останніх, на нашу думку, варто сформувати, виходячи з приписів Конвенції та практики Суду щодо недопустимості їхнього порушення. Зокрема, першим стандартом ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, який кореспондується із ст.3 Конвенції, є «стандарт дотримання принципів гуманності та поваги до особистості людини». Відповідно до цього стандарту, представники сторони обвинувачення зобов'язані утримуватися від вчинення будь-яких дій або бездіяльності, що може призвести до навмисного заподіяння сильного болю, фізичного або морального страждання особі, а також принизити її задля отримання відомостей від такої людини щодо неї або інших осіб чи визнання вини у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Також даний стандарт передбачає створення належних умов утримання (їжа, сон, забезпечення інших базових фізіологічних потреб, а також недопустимість застосування психоделічних засобів), медичної допомоги та доступу до правничих послуг. Не останню роль відіграє й дотримання етики та професійних стандартів у роботі правоохоронців, що включає шанобливе ставлення до прав і гідності всіх учасників кримінального процесу, а також дотримання принципів справедливості і рівності перед законом.

Другим стандартом ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, який обумовлений приписами ст.5 Конвенції, є стандарт «законності, обґрунтованості та достатності підстав для застосування заходів обмеження свободи та особистої недоторканності». Даний стандарт спрямований на забезпечення не лише законності, а й виправданості й пропорційності вказаного

обмеження. Тобто заходи, які призводять до позбавлення свободи, повинні мати чітке законодавче підґрунтя, базуватись на принципах правової визначеності та передбачуваності, що виключає можливість зловживання процесуальними повноваженнями.

Крім того, окреслений стандарт вказує на наявність в уповноважених осіб конкретних фактів та доказів, які підтверджують доцільність застосування таких заходів, та включає в себе оцінку ризиків, пов'язаних із втечею підозрюваного / обвинуваченого, можливістю вчинення ним нових кримінальних правопорушень або перешкоджанням розслідуванню. Важливо, щоб ці підстави не були абстрактними або загальними, а мали чітке відношення до конкретних обставин кримінального провадження. Поряд з тим, навіть якщо підстави для обмеження свободи та особистої недоторканності є законними та обґрунтованими, вони повинні бути достатніми для виправдання втручання в особисту недоторканність, тобто бути пропорційним меті, яку воно переслідує та відсутність менш обтяжливих альтернатив.

Третім стандартом ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, який обумовлений приписами ст.6 Конвенції, є стандарт «забезпечення базових (мінімальних) прав осіб для дотримання рівності сторін та змагальності кримінального процесу». Згідно з цим стандартом, суб'єкт владних повноважень зобов'язаний повідомляти особі про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї, рідною мовою або мовою, якою вона володіє. Окреслене має критичну значимість для того, щоб особа могла адекватно реагувати на обвинувачення та захищати свої інтереси під час здійснення кримінального провадження. Невиконання цього обов'язку може призвести до порушення принципу рівності сторін, оскільки одна зі сторін, що не входить до системи суб'єктів владних повноважень, може опинитися в не вигідному становищі через мовний бар'єр та нерозуміння висунутого їй обвинувачення. З урахуванням наведеного, сторона обвинувачення має переконатись в тому, що особа розуміє

суть обвинувачення, висунутого проти неї, та у протилежному випадку – залучити перекладача.

Також сторона обвинувачення має створювати умови для реалізації права підозрюваної / обвинуваченої особи на захист, тобто отримання кваліфікованої юридичної допомоги, за якої матиме можливість представити свою позицію, навести докази та спростувати обвинувачення. Окреслене включає в себе не лише надання інформації про можливість отримання правничої допомоги, але й активне сприяння у забезпеченні доступу до адвокатських послуг, особливо в тих випадках, коли особа не має змоги самотійно залучити захисника. Створення будь-яких перешкод та обмежень щодо залучення захисника й загалом підготовки до захисту є недопустимим, оскільки це є прямим порушенням принципу змагальності кримінального процесу.

Крім того, цей стандарт передбачає обов'язок сторони обвинувачення забезпечити умови, за яких особа може брати активну участь у кримінальному провадженні, що включає ознайомлення з матеріалами, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, подання заперечень та клопотань. Наведене забезпечує не лише прозорість кримінального провадження, але й дозволяє особі відстоювати свої права та інтереси на всіх стадіях кримінального процесу, особливо під час досудового розслідування та судового розгляду.

Четвертий стандарт ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, який кореспондується із ст.8 Конвенції, – «стандарт забезпечення приватності від неправомірних втручань в права людини поза межами кримінального провадження». Згідно з цим стандартом, втручання правоохоронних органів у приватне життя особи, її житло та кореспонденцію можливе лише за наявності чітко визначених підстав, якими є рішення суду та/або обґрунтована підозра у вчиненні кримінального правопорушення. Важливо, щоб таке втручання не лише мало правову основу, але й відповідало принципам пропорційності та необхідності, тобто було адекватним меті, яку воно переслідує, й не перевищувало межі, необхідні для досягнення цієї мети.

Збір, зберігання та використання приватної інформації певної особи, яка не стосується обставин кримінального провадження, є недопустимими.

Окреслена система є невичерпною та може доповнюватись новими стандартами, які спрямовані на дотримання тих чи інших конвенційних прав особи під час здійснення кримінального провадження.

Поряд з тим, існує необхідність формування комплексного фундаментального стандарту запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, яким, на нашу думку, є стандарт «належної та добросовісної реалізації процесуальних повноважень». Відповідно до цього стандарту, представники сторони обвинувачення мають реалізовувати свої процесуальні повноваження в нормативно-визначеному порядку з урахуванням етичного аспекту поваги до прав і свобод особи та загальних спрямувань на встановлення об'єктивної істини й досягнення завдань кримінального провадження. Тобто вчинення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень насамперед має відповідати духу кримінального процесуального закону, а не являти собою формальне, технічне виконання його норм, зокрема, й в порушення інтересів кримінального провадження.

Відповідність процесуальної поведінки представника сторони обвинувачення вказаному стандарту доцільно визначати з урахуванням трьох основних критеріїв: законність процедури, законність мети, пропорційність між інтересами держави та особи. При цьому, законність процедури передбачає дотримання уповноваженими суб'єктами приписів матеріального та процесуального законодавства, а також чіткість дискреційних повноважень щодо правообмеження та загалом його передбачуваність для учасників кримінального провадження. Законна мета використання уповноваженими суб'єктами своїх процесуальних повноважень має враховувати особливості конкретної справи на конкретному етапі здійснення кримінального провадження та передбачати не лише досягнення завдань останнього, а й дотримання при цьому прав та свобод людини. Також процесуальні повноваження мають

використуватись з урахуванням інтересів держави та особи, без покладання обмежень/зобов'язань, які перевищують межі необхідності публічного інтересу.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що здійснення процесуальних повноважень представниками сторони обвинувачення в ході кримінального провадження доволі часто супроводжується зловживаннями, що мають наслідком порушення приписів Конвенції та протиставлення позиції ЄСПЛ з питань їхнього правозастосування. Важливим інструментом щодо запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі є стандарти конвенційної практики ЄСПЛ, які спрямовані на забезпечення справедливості, захисту прав людини, посилення авторитету правоохоронних органів й зміцнення довіри до правосуддя.

Система стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі включає такі елементи: стандарт дотримання принципів гуманності та поваги до особистості людини, стандарт законності, обґрунтованості та достатності підстав для застосування заходів обмеження свободи та особистої недоторканності, стандарт забезпечення базових (мінімальних) прав осіб для дотримання рівності сторін та змагальності кримінального процесу, стандарт забезпечення приватності від неправомірних втручань в права людини поза межами кримінального провадження, стандарт належної та добросовісної реалізації процесуальних повноважень.

Окреслена система базується на основних правах особи під час здійснення кримінального провадження та спрямовується на вдосконалення розуміння й практичного застосування вітчизняних норм кримінального процесуального законодавства уповноваженими суб'єктами. Дотримання викладених стандартів при будь-яких обставинах кримінального провадження дозволить правозастосовцям не лише діяти справедливо, особливо у складних ситуаціях, а й забезпечить дотримання КПК України.

3.3. Напрями модернізації вітчизняного кримінального процесу для запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення

Належне та добросовісне використання процесуальних повноважень стороною обвинувачення у кримінальному процесі є ключовим фактором для захисту прав й свобод людини, підтримання правопорядку та довіри населення до правоохоронних й судових органів. Наведене також сприяє формуванню основ правової держави, в якій дотримано баланс приватних й суспільних інтересів, а головною метою кримінального провадження є відновлення соціальної справедливості у законний спосіб.

Результати, здобуті в попередніх частинах цієї дисертаційної роботи, засвідчують, що сучасний кримінальний процес в Україні потребує суттєвого вдосконалення, спрямованого на запобігання та протидію зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. Це питання є надзвичайно актуальним, оскільки такі зловживання не лише можуть призводити до порушення прав й свобод людини, а також дискредитують діяльність правоохоронних й судових органів, знижуючи довіру до останніх, та створюють передумови для порушення правопорядку.

Дослідивши особливості зловживання процесуальними повноваженнями, стороною обвинувачення, можна з впевненістю констатувати, що це є багатогранною проблемою, яка потребує комплексного вирішення. Тому запобігання та протидія останнім потребує якісної модернізації кримінального процесу за декількома ключовими напрямками: вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства; посилення громадського контролю за діяльністю представників сторони обвинувачення; забезпечення морально-правового аспекту добросовісного використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі. Розглянемо кожний із окреслених напрямків більш детально.

Перший напрямок стосується вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства як нормативної основи, в якій сформовано систему процесуальних повноважень та визначено підстави й порядок їхньої практичної реалізації.

Аналіз правозастосовної практики щодо різних способів зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення надав змогу дійти висновку, що більшість з них стають можливими не лише через широкі дискреційні повноваження, а й через прогалини та колізії в КПК України. Тому важливо переглянути існуючі норми кримінального процесуального законодавства, оскільки чіткі правила і процедури, які регулюють діяльність представників сторони обвинувачення, зменшують можливість для таких зловживань.

Результати дисертаційного дослідження засвідчили, що найефективнішим механізмом запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування, який дозволяє не лише усунути останні, а й відновити порушені права осіб, які звернулись до суду із відповідною скаргою, є судовий контроль за процесуальними рішеннями, дією чи бездіяльністю слідчого, дізнавача або прокурора.

Вивчення різних способів зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування вказує, що параграф 1 глави 26 КПК України, яким регламентовано підстави, порядок та наслідки оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування, потребує внесення низки доповнень.

Насамперед існує об'єктивна необхідність розширення системи підстав звернення до слідчого судді, яку визначено в ч.1 ст.303 КПК України, через низку зловживань процесуальними повноваженнями щодо підслідності та місця проведення досудового розслідування, а також щодо об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування. З огляду на вказане, пропонуємо

доповнити ч.1 ст.303 КПК України підпунктами дванадцять, тринадцять у наступній редакції:

«На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора:

....

12) постанова прокурора про визначення підслідності кримінального провадження або бездіяльність щодо прийняття такої постанови – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником;

13) постанова прокурора про об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування або бездіяльність щодо прийняття такої постанови – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником» (Виділено мною – Т.М.).

При цьому, для попередження кримінальної процесуальної колізії, вважаємо, що ч.6 ст.217 КПК України, якою встановлено заборону на оскарження рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування, – має бути виключена.

Також численний аналіз ухвал слідчих суддів, якими констатовано зловживання процесуальними повноваженнями слідчого, дізнавача чи прокурора під час досудового розслідування, свідчить не лише про фактичні складнощі їхньої практичної реалізації, а й про нівелювання таких судових рішень, що також тягне за собою зловживання процесуальними повноваженнями. На нашу думку, окреслена ситуація обумовлена законодавчою прогалиною щодо часу виконання ухвал слідчого судді, прийнятих на підставі ч.1 ст.303 КПК України, й відсутністю санкцій для уповноважених суб'єктів за подібну бездіяльність.

Для усунення наявної прогалини й посилення ефективності судового контролю як механізму запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, пропонуємо доповнити ст.307 КПК України частинами чотири – шість в наступній редакції:

«4. Копія судового рішення про задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, негайно після його оголошення вручається слідчому, дізнавачу чи прокурору. У разі відсутності слідчого, дізнавача, прокурора під час оголошення судового рішення його копія надсилається таким особам не пізніше наступного робочого дня.

5. Слідчий, дізнавач, прокурор після отримання судового рішення про задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, невідкладно, але не пізніше 24 годин, зобов'язаний вжити заходів щодо виконання судового рішення та направити повідомлення про його виконання слідчому судді.

6. У разі невиконання, неналежного або несвоєчасного виконання судового рішення про задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора слідчий суддя порушує питання про відповідальність слідчого, дізнавача, прокурора перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності, а також має право подавати інформацію у правоохоронні органи, підслідність яких передбачає перевірку діянь слідчого, дізнавача, прокурора на предмет наявності або відсутності ознак кримінальних правопорушень» (Виділено мною – Т.М.).

Поряд з комплексним вдосконаленням механізму судового контролю, існує необхідність впровадження змін та доповнень для запобігання та протидії окремими способами зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Зокрема, в ході дисертаційного дослідження встановлено, що одним із найпоширеніших зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є невизнання особи потерпілою. Такі зловживання можливі через відсутність прямого нормативного положення у КПК України про необхідність прийняття окремого офіційного документа про визнання особи потерпілою, а також через законодавчу орієнтацію при визначенні правового статусу потерпілого виключно на матеріальний склад

кримінального правопорушення, з фактичним ігноруванням формального й усіченого складу. На підставі наведеного пропонуємо доповнити ст.55 КПК України частиною три з позначкою один в наступній редакції: *«3-1. Потерпілим є також особа, якій кримінальним правопорушенням не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, але права, свободи та інтереси якої кримінальним правопорушенням поставлено під загрозу»* (Виділено мною – Т.М.).

Також, на нашу думку, доцільно доповнити ч.2 ст.55 КПК України абзацом три в наступній редакції: *«Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілої, винести постанову про визнання особи потерпілою за наявності відповідних підстав»* (Виділено мною – Т.М.). Поряд з цим, зауважимо, що фактично права та обов'язки потерпілого настають з моменту такого звернення, натомість вказана постанова лише надасть змогу своєчасно формалізувати його статус як учасника кримінального провадження.

Ще однією сферою активних зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є здійснення кримінального провадження на підставі угод, що загалом підриває сутність відновного правосуддя. На нашу думку, на законодавчому рівні слід вдосконалювати обов'язкові умови угод про визнання винуватості та про примирення для мінімізації зловживань процесуальними повноваженнями представниками сторони обвинувачення. Зокрема, ч.1 ст.471 КПК України доцільно викласти в наступній редакції: *«В угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, відомості про процесуальні дії, які проведені в межах кримінального провадження й обґрунтовують підозру/обвинувачення, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений*

зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди, а також *власне письмове підтвердження сторін про те, що угода укладається добровільно*» (Виділено мною – Т.М.). Аналогічні зміни вважаємо за доцільне внести й в ч.1 ст.472 КПК України.

На окрему увагу заслуговує питання закріплення в КПК України спеціалізованої норми щодо неприпустимості зловживання процесуальними повноваженнями. Відзначимо, що правова природа кримінальних процесуальних правовідносин не дає можливість в повній мірі сконструйовати відповідні нормативні приписи за аналогією з іншим галузевим процесуальним законодавством нашої держави. Сутність кримінального процесу є значно складніша, а його зміст пронизаний дисбалансом між сторонами, де одна сторона (обвинувачення) має більше ресурсів і повноважень, ніж інша (захист). Тому, на нашу думку, слід закріпити неприпустимість зловживань як засаду кримінального провадження, доповнивши ч.1 ст.7 КПК України підпунктом двадцять три відповідного змісту, а саме:

«Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться:

.....

23) *Неприпустимість зловживання процесуальними правами та повноваженнями*» (Виділено мною – Т.М).

Для розкриття сутності цієї засади, вважаємо за доцільне доповнити КПК України ст.29-1 в наступній редакції:

«Стаття 29-1. Неприпустимість зловживання процесуальними правами та повноваженнями

1. Учасники кримінального провадження повинні належно та добросовісно користуватись процесуальними правами та повноваженнями. Зловживання процесуальними правами та повноваженнями не допускається.

2. Слідчий суддя та суд зобов'язані вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами та повноваженнями шляхом застосування заходів, визначених цим Кодексом.

3. Залежно від конкретних обставин слідчий суддя та суд можуть з власної ініціативи або з ініціативи учасника кримінального провадження визнати зловживанням процесуальними правами та повноваженнями рішення, дії та бездіяльність, що суперечать завданню кримінального провадження та ініціювати питання про притягнення учасника кримінального провадження до відповідальності, визначеної законом» (Виділено мною – Т.М.).

Наведені зміни й доповнення не є вичерпними. На нашу думку, приписи КПК України повинні періодично переглядатись законодавцем на предмет колізій та прогалин, встановлених правозастосовною практикою з огляду на динамічність суспільних відносин та недоліків законодавчої техніки. Видається, що лише системне реагування на такі передумови для зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі надасть змогу ефективно запобігати й протидіяти останнім.

Другий напрям передбачає посилення громадського контролю за діяльністю представників сторони обвинувачення.

В даному дисертаційному дослідженні встановлено, що в різних державах уповноваженим особам сторони обвинувачення притаманні зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Окреслена негативна тенденція серед представників органів влади знецінює діяльність останніх та докорінно змінює сутність й призначення держави. Тому в усіх демократичних країнах впроваджено дієвий інститут, який спрямований на обмеження влади працівників правоохоронних органів, та гарантує прозорість, відкритість та відповідальність останніх перед суспільством.

Громадський контроль, як справедливо зауважив Т.В. Наливайко, «є функцією громадянського суспільства та способом залучення населення до управління суспільством та державою» [48, с. 10]. Він є реакцією громадськості на результати діяльності правоохоронних органів, свідченням підвищення

зрілості суспільства, поглибленого усвідомлення демократичних цінностей широкими верствами населення. Будучи важливим аспектом реалізації народовладдя, цей інститут стимулює демократичні перетворення та надає можливість громадянам активно впливати на діяльність судових та правоохоронних органів, гарантуючи при цьому їхнє належне та добросовісне функціонування. Крім того, громадський контроль дозволяє забезпечити відповідальність влади перед громадянами, навіть в умовах, коли традиційні механізми демократичного нагляду можуть бути тимчасово обмежені. Він допомагає запобігти зловживанням, корупції та неефективному використанню ресурсів, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення, враховуючи потребу в максимальній концентрації зусиль на захисті держави.

Відсутність єдиного визначення терміна «громадський контроль» пояснюється його складною та багатогранною природою. У сучасній науковій літературі існує безліч визначень цього поняття. Дослідники, аналізуючи громадський контроль, виділяють два основні підходи до його трактування – вузький і широкий. Прихильники вузького підходу акцентують увагу на суб'єктах, які виконують контрольні функції. Наприклад, у «Юридичній енциклопедії» Ю.С. Шемшученко описує громадський контроль «як один із видів соціального контролю, що здійснюється громадськими об'єднаннями та самими громадянами. Цей контроль є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством і державою» [168]. На нашу думку, більш обґрунтованим є широкий підхід, в рамках якого дослідники, розглядаючи визначення цього терміна, акцентують увагу на його основних характеристиках, меті, на досягнення якої він орієнтований, та інших аспектах. О.Ю. Полтараков визначає громадський контроль як «систему взаємин між громадянським суспільством і державою, що базується на підзвітності органів виконавчої влади перед законодавчими органами (парламентський контроль) та недержавними структурами, такими як «третій сектор» і засоби масової інформації» [56].

Роль громадського контролю за діяльністю представників сторони обвинувачення є складною і багатогранною та включає різноманітні аспекти, що сприяють не лише реалізації завдань кримінального провадження, а й загалом зміцненню демократії та захисту прав і свобод громадян.

Насамперед, цей інститут забезпечує відкритість і прозорість діяльності правоохоронних органів, які здійснюють кримінальне провадження. Тобто громадяни мають можливість отримати відомості про діяльність вказаних органів, процеси прийняття рішень та використання кадрових та фінансових ресурсів. Винятком є інформація з обмеженим доступом або інформація, розголошення якої може негативно відобразитись на інтересах кримінального провадження. Завдяки громадському контролю суспільство може відстежувати як представники сторони обвинувачення використовують свої повноваження, чи діють відповідно до закону, належно й добросовісно, та чи враховують інтереси громадян, особливо за фактами кримінальних правопорушень, які мають суспільний резонанс.

Громадський контроль також сприяє підвищенню відповідальності представників сторони обвинувачення перед суспільством. Активна громадськість формує атмосферу, в якій останні змушені обґрунтовувати свої дії та рішення, а також нести відповідальність за них. Це, в свою чергу, підвищує результативність кримінального провадження та зменшує кількість зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. Окрім цього, завдяки громадським обговоренням, петиціям, протестам та іншим способам вираження думки, громадяни можуть брати участь у прийнятті рішень, відстоювати свої права та інтереси, а також сприяти розвитку суспільства відповідно до своїх цінностей і потреб.

Отже, метою громадського контролю за діяльністю представників сторони обвинувачення під час кримінального провадження є запобігання й протидія вчиненню процесуальних дій/бездіяльності чи прийняття процесуальних рішень, які суперечать його завданням, визначеним у ст.2 КПК України та унеможливають встановлення об'єктивної істини. Разом з тим, громадський

контроль для запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі має здійснюватись виключно на законній основі, інакше йтиме мова про протиправний тиск на сторону обвинувачення, що є недопустимим.

На жаль, нормативні основи для проведення громадського контролю для запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями різними представниками сторони обвинувачення у кримінальному процесі сформовані лише частково, без дотримання чіткої концепції щодо суб'єктного складу такого контролю та його форм.

Зокрема, у ст.28 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [71], ст.34 Закону України «Про Бюро економічної безпеки» [69] та ст.31 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» [73], передбачено діяльність Рад громадського контролю як постійно діючих колегіальних виборних органів, які утворюються для здійснення громадського контролю за діяльністю вказаних органів, налагодження ефективної взаємодії з громадськістю, здійснення інших повноважень, визначених законодавством.

Аналіз наведеного нормативного масиву дає змогу зробити висновок, що повноваження цього органу поділяються на основні та додаткові. При цьому, до основних віднесено: заслуховування інформації про діяльність органу, розгляд звіту та затвердження висновку щодо нього, обрання представників до складу Дисциплінарної комісії. Крім того, додатково Рада громадського контролю при Державному бюро розслідувань розробляє та затверджує Правила професійної етики працівників Державного бюро розслідувань, а Рада громадського контролю при Бюро економічної безпеки України – організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Бюро економічної безпеки України, заходи з правової освіти населення, а також обирає представників до складу кадрових комісій.

Специфіка здійснення громадського контролю за діяльністю поліцейських викладена у Розділі VIII профільного Закону України «Про Національну поліцію». В цьому розділі регламентовано специфіку реалізації різних форм

громадського контролю поліції, серед яких: звіт про поліцейську діяльність (ст.86); прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції (ст.87); взаємодія між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування (ст. 88); спільні проєкти із громадськістю (ст.89); залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність поліцейських (ст.90). Також ще однією з форм громадського контролю, яка прямо не зазначена в розділі VIII Закону України «Про Національну поліцію», є участь представників громадськості як членів поліцейської комісії з метою забезпечення прозорого добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських (ст.51) [74]. Однак, цим нормативно-правовим актом не передбачено створення та діяльність Ради громадського контролю. Також під час дії воєнного стану окреслені форми громадського контролю не застосовуються, за винятком спільних проєктів з громадськістю.

Що стосується здійснення громадського контролю за діяльністю органів прокуратури та Служби безпеки України, то у ст.6 Закону України «Про прокуратуру» [76] та у ст.7 Закону України «Про Службу безпеки України» [77] лише передбачено право громадськості на інформацію про діяльність цих суб'єктів, без згадки про інші форми громадського контролю чи діяльність Ради громадського контролю.

Відсутність уніфікованої та послідовної позиції законодавця щодо нормативного закріплення інституту громадського контролю для запобігання й протидії зловживання процесуальними повноваженнями різними владними учасниками кримінального провадження, лише сприяє вчиненню останніх. Тому, на нашу думку, належна реалізація цього напрямку модернізації вітчизняного кримінального процесу для запобігання та протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі можлива лише у разі наявності відповідних законодавчих приписів. З метою їхнього створення, пропонуємо:

- доповнити Закон України «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Національну поліцію» відповідно статтями 6-1, 7-1, 90-2, якими

за аналогією із Законами України «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України» та «Про Бюро економічної безпеки» закріпити порядок створення, діяльності та повноваження Ради громадського контролю при таких органах публічної влади, зокрема:

«Стаття 6-1 / 7-1 / 90-2. Рада громадського контролю при органах прокуратури / Службі безпеки України / Національній поліції

1. З метою забезпечення прозорості та громадського контролю за діяльністю при органах прокуратури, Службі безпеки України, Національній поліції утворюється Рада громадського контролю у складі 15 осіб, яка формується на засадах відкритого та прозорого конкурсу, який проводиться шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України.

Положення про Раду громадського контролю та про порядок її формування затверджуються Кабінетом Міністрів України.

До складу Ради громадського контролю не можуть входити:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

2) особи, які, незалежно від тривалості, були працівниками органів прокуратури / Служби безпеки України / Національної поліції або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років;

3) особи, близькі особи яких, незалежно від тривалості, були працівниками органів прокуратури / Служби безпеки України / Національної поліції або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років.

3. Рада громадського контролю при органах прокуратури / Службі безпеки України / Національній поліції:

1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань органів прокуратури / Служби безпеки України / Національної поліції;

2) розглядає звіти органів прокуратури / Служби безпеки України / Національної поліції і затверджує свій висновок щодо них;

3) *обирає з її членів двох представників, які входять до складу Дисциплінарної комісії органів прокуратури / Служби безпеки України / Національної поліції;*

4) *організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності органів прокуратури / Служби безпеки України / Національної поліції, заходи з правової освіти населення;*

5) *має інші права, передбачені Положенням про Раду громадського контролю»;*

- частину 3 ст.28 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» та частину 3 ст.31 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» доповнити додатковим положенням щодо повноважень Ради громадського контролю в наступній редакції: *«організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Державного бюро розслідувань / Національного антикорупційного бюро України, заходи з правової освіти населення»;*

- за аналогією Закону України «Про Національну поліцію» доповнити Закон України «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України» та «Про Бюро економічної безпеки», відповідно, статтями 6-2, 7-2, 28-1, 31-1 та 35-2 – *«Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність працівників (відповідного органу)»*, в яких зазначити наступні приписи: *«Контроль за діяльністю працівників (відповідного органу) може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність таких осіб та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України».*

Третій напрям спрямований на забезпечення морально-правового аспекту добросовісного використання процесуальних повноважень представників сторони обвинувачення у кримінальному процесі.

Словник української мови тлумачить термін «добросовісність» як «чесне, старання і сумлінне виконання своїх обов'язків» [122, с.325]. У якості загально-правового принципу добросовісність визначається науковцями як «необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав. Окрім того, у принципі добросовісності виділяють два аспекти: добросовісність при реалізації прав і повноважень та добросовісність при виконанні договору та інших (недоговірних) обов'язків» [19, с.138]. Наведене дає змогу зробити висновок, що добросовісність є універсальним принципом, який поширює свою дію як на приватно-правові відносини, так і на публічно-правові. Не є винятком й правовідносини, пов'язані із здійсненням кримінального провадження.

Добросовісне використання процесуальних повноважень представниками сторони обвинувачення у кримінальному процесі має об'єктивну та суб'єктивну сторони. Перша передбачає законність дій, бездіяльності чи рішень публічних службовців, що здійснюють кримінальне провадження, необхідних для виконання процесуальних повноважень. У даному випадку йдеться про багатоаспектну модель поведінки, яка сформована не лише кримінальним процесуальним законодавством, а й судовою практикою, та являє собою чіткий стандарт поведінки у тій чи іншій ситуації. Друга передбачає відсутність умислу зловживати процесуальними повноваженнями, уважність та дбайливе ставлення до їхнього виконання й спрямованість на захист публічних інтересів, й на відмову від приватних, що їм суперечать.

Таким чином, вважаємо за доцільне погодитись з міркуваннями А.В. Юдіна, про те, що «добросовісність як умова правореалізації включає в себе два елементи: інтелектуальний і вольовий, які передають співвідношення наміру та вчинку в змісті добросовісності» [167, с.110]. Під час здійснення кримінального провадження добросовісність слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання та прокурора підтверджується тим, що їхні вольові дії з реалізації процесуальних повноважень є відображенням інтелектуальної установки, відповідно до якої останні є

необхідною умовою для обстоювання правової позиції сторони обвинувачення та досягнення завдань кримінального провадження. У протилежному випадку відповідні дії будуть розглядатись як зловживання процесуальними повноваженнями.

З огляду на значимість добросовісного використання процесуальних повноважень сторони обвинувачення у кримінальному процесі в нашій державі законодавець встановлює вимоги для зайняття відповідних посад. Насамперед до них відноситься освітній та трудовий ценз. Зокрема, ч.1 ст.27 Закону України «Про прокуратуру» регламентовано, що «прокурором окружної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою» [76].

Разом з тим, висока професійність не завжди є гарантією добросовісного використання процесуальних повноважень сторони обвинувачення у кримінальному процесі. Як справедливо вказує О.О. Кирбят'єв, «у своїй діяльності працівники правоохоронних органів повинні мати певні професійно важливі риси. До них належать правосвідомість, спеціальні знання, правильно сформовані моральні переконання та цінності» [20, с. 205]. Тому в окремих нормативно-правових актах, які визначають правовий статус представників сторони обвинувачення, міститься вказівка й на моральний ценз. Так, у ч.3 ст.14 Закону України «Про Державне бюро розслідування» вказано, що серед вимог прийняття особи на службу до Державного бюро розслідувань є відповідність особистих, ділових та моральних якостей для ефективного виконання службових обов'язків [71].

Використання наведених вимог надає змогу обрати професійних та гідних осіб для здійснення кримінального провадження й добросовісного використання процесуальних повноважень у ньому. Разом з тим, чесність, старанність і сумлінність виконання своїх обов'язків в особи з часом може зникнути в силу низки факторів, в тому числі у зв'язку з професійною деформацією. Остання являє собою якісно-негативну зміну духовно-етичних цінностей і мотивації для

професійної діяльності та серед іншого має наслідком довільно-суб'єктивне тлумачення використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі.

Вважаємо, що мотиваційна сторона діяльності представників сторони обвинувачення насамперед повинна складатись із таких складників як захопленість своєю професією та прагнення захисту прав та свобод осіб. Однак не варто й забувати про головний ціннісний збудник будь-якої людської діяльності – задоволення матеріальних потреб. За сучасних соціально-економічних умов досить часто добросовісність використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження є не службовою діяльністю як такою, а служінням людям, адже слідчі, дізнавачі, прокурори та інші суб'єкти віддають своїй справі не лише сили, а іноді і життя, і здоров'я. На жаль, не усі працівники мають відповідні високі духовно-етичні цінності та мотивацію, а тому зловживають своїми процесуальними повноваженнями як в активній, так і пасивній формі.

Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі має негативний вплив на суспільство, адже таким чином у ньому формується атмосфера вседозволеності та правового нігілізму, що в подальшому може мати наслідком дестабілізацію громадського порядку й порушення прав і свобод громадян. З огляду на вказане, існує необхідність формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень під час здійснення кримінального провадження.

Вирішальне значення у цьому процесі має вплив громадськості, адже в «хворому» суспільстві не може бути «здорової» правоохоронної системи. Перебування українських земель під владою російської імперії, а згодом і радянського союзу стало передумовою для поширення серед деяких українців твердження про спрямованість законів лише на забезпечення влади та високопосадовців, а також сформувало готовність до вчинення ними навіть правопорушень за певних обставин. Вказана ситуація одразу знайшла своє відображення у правоохоронній системі: після проголошення української

незалежності для багатьох представників сторони обвинувачення зловживання процесуальними повноваженнями стало звичною практикою.

Після Революції гідності проведені реформи у судовій та правоохоронній системах поступово зменшують правовий нігілізм в нашій державі: все більше українців займає активну громадянську позицію, яка спрямована на недопущення відповідних зловживань. Проте самих лише політичних змін не достатньо. Для формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень уповноваженими особами під час здійснення кримінального провадження необхідна відповідна свідомість громадян, яка потребує безперервного, всеохоплюючого і комплексного правового виховання. Останнє мають провадити не лише профільні освітні установи, а й загальноосвітні, середні і професійні, вищі навчальні заклади. Також видається доцільним висвітлювати у засобах масової інформації негативні наслідки правового нігілізму, в тому числі у вигляді зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення та доводити до громадськості переваги законослухняної поведінки.

В контексті дослідження формування практики добросовісного використання процесуальних повноважень стороною обвинувачення у кримінальному процесі видається доцільним звернути увагу й на питання покращення матеріального забезпечення уповноважених осіб. Як вже зазначалось, незадоволеність матеріальних потреб за результатами здійснення професійної діяльності є одним із факторів, що може призвести до відсутності мотивації чесно, старанно і сумлінно виконувати свої повноваження. Однак, з огляду на складну економічну ситуацію через повномасштабну війну, підвищення заробітної плати представників сторони обвинувачення нині забезпечити важко. Тому, вважаємо за необхідне, стимулювати слідчих, дізнавачів, прокурорів та інших суб'єктів до добросовісного використання процесуальних повноважень періодичними матеріально-фінансовими (заохочення грошовою винагородою та ін.) та матеріально-соціальними (надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб та ін.) заохоченнями,

а найголовніше – до підвищення престижу професії та розуміння її важливості для українського народу [109, с.262-267].

Підводячи підсумки, доходимо висновку, що для ефективного запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями представниками сторони обвинувачення кримінальний процес потребує змін не лише в процесуальній, а й в позапроцесуальній площині. Зокрема, для реалізації останніх потрібно вдосконалити чинне кримінальне процесуальне законодавство шляхом внесення змін до КПК України та інших профільних нормативно-правових актів, які регламентують процесуальний статус та порядок діяльності уповноважених осіб, посилити громадський контроль за діяльністю представників сторони обвинувачення, в тому числі за допомогою Рад громадського контролю при органах публічної влади, посадові особи яких уповноважені на здійснення кримінального провадження, а також створювати умови для забезпечення морально-правового аспекту добросовісного використання процесуальних повноважень стороною обвинувачення у кримінальному процесі. Видається, що лише комплексний підхід до усунення передумов досліджуваних зловживань зведе останні до мінімуму та забезпечить реалізацію завдань кримінального провадження й встановленню об'єктивної істини.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження здійснено вирішення наукового завдання, що виявляється у розробці положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, а також сформульовано науковообґрунтовані висновки та рекомендації щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування в межах предмета дослідження. Ключовими теоретичними та практичними результатами цього дослідження є наступні:

1. Аргументовано, що зловживання є однією із найбільш актуальних проблем сучасного суспільства, яке має стародавнє коріння та загальнотеоретичний аспект, що стосується не лише конкретних правових норм, але й загальних принципів права. Тематика зловживань у різні часи була предметом напрацювань багатьох вчених у різних сферах правової науки. Однак, комплексна розробка проблематики зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі наразі не здійснена та провадиться у межах наступних напрямів: розкриття загальнотеоретичних позицій зловживань в праві; висвітлення окремих аспектів зловживань правами (повноваженнями) у матеріально-правовому контексті; дослідження окремих аспектів зловживань процесуальними правами (повноваженнями) під час здійснення судочинства.

Констатовано, що попри ґрунтовність наявних напрацювань, науковці розглядають проблематику зловживань доволі вузько, зосереджуючи свою увагу переважно на правах суб'єктів, залишаючи поза увагою повноваження. Окреслений недолік є притаманним і для вчених-процесуалістів: лише деякі дослідження кримінального процесуального права мають фрагментарні напрацювання, що стосуються зловживань процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, залишаючи при цьому чимало аспектів дискусійного характеру.

З урахуванням наведеного обґрунтовано необхідність проведення сучасних досліджень із зосередженням на комплексному підході, який включатиме як зловживання правом, так і зловживання процесуальними повноваженнями, а також наголошено на потребі формування доктрини кримінального процесуального права щодо зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, механізмів їхнього попередження та протидії.

2. Доведено, що історичний розвиток українського законодавства щодо врегулювання зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі відбувався протягом чотирьох послідовних етапів, кожен із яких наділений власною специфікою деталізованості процесуальних повноважень уповноважених осіб, що реалізовували функцію обвинувачення, наявності відповідної законодавчої заборони, а також механізмів попередження та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі.

Протягом першого етапу (поч. Х – серед. XVIII ст.) відбувається зародження окремих норм, спрямованих на протидію та попередження зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, які мали фрагментарне закріплення в пам'ятках права, що поширювались на українських теренах.

Під час другого етапу (кін. XVIII ст. – поч. XX ст.) формуються засади використання процесуальних повноважень уповноваженими особами під час здійснення кримінального провадження, зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі отримують пряму нормативну заборону у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві.

Третій етап (з 1922 р. – по 1991 р.) характеризується нормативним визначенням широкого кола процесуальних представників сторони обвинувачення, без закріплення законодавчої заборони щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі, що в результаті призвело до масовості останніх.

На четвертому етапі (з 1991 р. – по нинішній час) формується система процесуальних повноважень, яку уповноважених осіб сторони обвинувачення зобов'язано реалізовувати законно й добросовісно, без прямого нормативного закріплення неприпустимості зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесуальному законодавстві, однак з відображенням дієвих механізмів запобігання й протидії останнім.

3. Запропоновано під поняттям «зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» розуміти специфічний вид правової поведінки представників сторони обвинувачення, спрямований на реалізацію нормативно-закріплених процесуальних повноважень в межах, визначених законодавчими приписами, однак всупереч їхньому прямому призначенню, що завдає шкоду правам, свободам та інтересам інших суб'єктів, а також суперечить завданням кримінального провадження.

Обґрунтовано, що зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі за своєю правовою природою являють собою соціально-шкідливу правомірну поведінку та характеризуються наступними ознаками:

- наявність у представника сторони обвинувачення передбачених законом процесуальних повноважень, які можуть бути предметом зловживання;
- метою зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є обмеження прав інших учасників кримінального провадження або ускладнення їхньої реалізації;
- відсутність формальних ознак порушення конкретних приписів чинного кримінального процесуального законодавства;
- умисність реалізації процесуальних повноважень поза межами, встановленими чинним кримінальним процесуальним законодавством;
- заподіяння шкоди правам, свободам та інтересам інших учасників кримінального провадження;

- наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями, які вчиняються в ході зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, й наслідками, які вони обумовлюють.

Встановлено, що передумовами для зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі є: наявність прогалин у законодавстві або недостатня чіткість правової регламентації тих чи інших суспільних відносин; суперечність приватних та публічних інтересів уповноважених осіб сторони обвинувачення; деформованість правової свідомості представників сторони обвинувачення; відсутність нормативного закріплення неприпустимості зловживань; наявність у представників сторони обвинувачення дискреційних повноважень щодо здійснення кримінального провадження.

Здійснено класифікацію зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі за різними підставами, а саме: залежно від об'єкта, який зазнає шкоди; стадії кримінального провадження; ступеня впливу на кінцевий результат здійснення кримінального провадження; форми діяння; наслідків зловживання процесуальними повноваженнями; мотиву; складу представників сторони обвинувачення; рівня латентності.

4. Детальне вивчення правозастосовної практики засвідчило, що великий спектр процесуальних дій, які вчиняються під час досудового розслідування, обумовлює різноманітність способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на цій стадії кримінального процесу. За результатами аналізу правозастосовної практики найпоширеніші з них отримали детальне висвітлення, а всю сукупність способів зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення на цій стадії кримінального процесу згруповано за наступними напрямками: зловживання щодо реєстрації кримінального правопорушення та загально-організаційних засад здійснення кримінального провадження; зловживання щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження;

зловживання щодо реалізації законодавчо-визначених вимог здійснення певних процесуальних дій; зловживання, що посягають на процесуальний статус особи, базові права людини.

Аргументовано, що для попередження й протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, зокрема, на стадії досудового розслідування, вітчизняним законодавством закріплено механізми, які за своєю сутністю являють собою сукупність нормативно-визначених засобів (санкцій), які застосовуються уповноваженими суб'єктами для припинення зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, подолання їхніх наслідків, а також запобігання останнім в майбутньому.

Обґрунтовано, що на стадії досудового розслідування можливе використання різних механізмів запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, які обираються залежно від способу такого зловживання, суб'єкта його вчинення, спричинених наслідків тощо. Їхня система передбачає дві групи, які різняться між собою своєю правовою природою, а саме: процесуальні (нормативні обмеження, що закріплені в КПК України й спрямовані на законну та добросовісну реалізацію процесуальних повноважень без порушень прав людини, відомчий контроль, прокурорський нагляд та судовий контроль) та позапроцесуальні (дисциплінарна відповідальність).

5. З урахуванням правозастосовної практики констатовано, що судовий розгляд в суді першої інстанції, який передбачає реалізацію процесуальних повноважень стороною обвинувачення на стадіях підготовчого судового засідання та судового розгляду, також налічує чимало способів зловживань повноваженнями. Способи зловживання процесуальними повноваженнями на цій стадії кримінального процесу систематизовано за такими напрямками: зловживання щодо укладення та підтримання угод про примирення та про визнання винуватості; зловживання щодо забезпечення загально-організаційних аспектів здійснення кримінального провадження в суді першої інстанції,

зловживання щодо безпосередньої реалізації функції публічного обвинувачення в суді.

Доведено, що різноманітність способів зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення під час провадження в суді першої інстанції обумовила існування механізмів для їхнього запобігання й протидії, яким притаманні специфічні засоби. Серед них процесуальні механізми, що включають дії / рішення прокурорів вищого рівня та кінцеву оцінку судом процесуальних дій / рішень прокурора в судовому акті, який ухвалюється за результатами розгляду, а також позапроцесуальний механізм у вигляді дисциплінарної відповідальності прокурора.

6. За результатами дослідження емпіричної бази виявлено, що зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі характерні й під час апеляційного та касаційного провадження, провадження за нововиявленими та виключними обставинами, а також при виконанні судового рішення. Попри відносну обмеженість процесуальних повноважень сторони обвинувачення, дослідження правозастосовної практики продемонструвало системний характер таких зловживань й надало змогу здійснити їхню систематизацію за двома напрямками: зловживання щодо реалізації права на апеляційне / касаційне оскарження, перегляд рішення за нововиявленими та виключними обставинами та зловживання щодо пом'якшення / обтяження процесу виконання судового рішення.

З'ясовано, що процесуальні механізми запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями на цих стадіях кримінального процесу не містять нормативних обмежень, а передбачають лише дії / рішення прокурорів вищого рівня та кінцеву оцінку судом процесуальних дій / рішень прокурора в судовому акті, який ухвалюється за результатами розгляду; також наявний позапроцесуальний механізм – дисциплінарна відповідальність.

7. Дослідження специфіки кримінальної процесуальної діяльності в англосаксонській та романо-германській правових системах засвідчило

наявність розмаїття зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі різних держав. Вказано, що каталізаторами останніх є політичні та соціокультурні чинники, які викликають суперечності серед населення в тій чи іншій країні, а також недоліки й прогалини нормативно-правового регулювання, низький рівень професійних та моральних якостей осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Виявлено, що способи вчинення зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення в кримінальному процесі США, Канади, Великої Британії, Франції й Австрії є подібними до вітчизняних. Найпоширенішими з них є застосування надмірної сили; взяття особи під незаконний арешт; несанкціоновані обшуки або арешти; порушення конституційних прав громадян; участь у фальсифікації чи підтасовуванні доказів; підтримка обвинувачення без наявності відповідних доказів та належних аргументів; приховування виправдувальних доказів; порушення розумних строків попереднього переслідування та судового розгляду тощо.

Доведено, що для запобігання та протидії таким зловживанням в англосаксонській правовій системі основний акцент спрямовано на превентивний вплив позапроцесуальних механізмів, серед яких громадський контроль, підвищення кваліфікації уповноважених посадових осіб та їх дисциплінарна відповідальність. Разом з тим, система процесуальних механізмів передбачає лише декілька елементів (призупинення кримінального провадження, прокурорський нагляд, судова перевірка поважності причин тривалого розгляду справи), які переважно сформовані прецедентною практикою та мають доволі обмежене коло підстав для застосування, що не охоплює всі способи зловживання.

У державах романо-германської правової системи запобігання та протидія зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення насамперед передбачає реалізацію нормативно-закріплених процесуальних механізмів, якими є нормативні вимоги щодо здійснення примусу та повноважень, які спричиняють втручання в права людини, прокурорський

нагляд за діяльністю поліції та судовий контроль. В свою чергу, поза процесуальні механізми, зокрема, дисциплінарна відповідальність уповноважених осіб, громадський контроль та рейтинг уповноважених працівників, відіграють переважно допоміжну роль.

Проаналізувавши ефективність зарубіжних механізмів запобігання й протидії зловживанням процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі, наголошено на доцільності імплементації механізму перевірки судом тривалості судового розгляду, який використовується в Канаді. Запровадження останнього передбачає доповнення КПК України приписами щодо обов'язку суду, який здійснює розгляд кримінального провадження по суті, перевіряти наявність поважних причин для продовження судового розгляду у випадку тривалості останнього понад 30 місяців та у разі встановлення зловживань процесуальними повноваженнями зі сторони обвинувачення, спрямованих на порушення розумних строків розгляду, вирішувати питання про закриття кримінального провадження без оцінки винуватості особи.

Також акцентовано увагу на необхідності впровадження досвіду держав англосаксонської та романо-германської правової системи заохочення громадської активності щодо нетерпимості зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення, в тому числі із подальшим створенням профільних незалежних організацій, та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

8. Надано визначення стандартів ЄСПЛ щодо запобігання та протидії зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі як сукупності визначених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відображених у практиці ЄСПЛ норм і критеріїв, які являють собою мінімально обов'язкові вимоги, спрямовані на попередження й протидію зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі шляхом забезпечення ефективності, прозорості та справедливості кримінального провадження.

Доведено, що система вказаних стандартів відображена в рішеннях ЄСПЛ, які містять загальні засади попередження та протидії різним способам зловживань, що порушують статті 3, 5, 6, 8 та 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та включає такі елементи: стандарт дотримання принципів гуманності та поваги до особистості людини, стандарт законності, обґрунтованості та достатності підстав для застосування заходів обмеження свободи та особистої недоторканності, стандарт забезпечення базових (мінімальних) прав осіб для дотримання рівності сторін та змагальності кримінального процесу, стандарт забезпечення приватності від неправомірних втручань в права людини поза межами кримінального провадження, стандарт належної та добросовісної реалізації процесуальних повноважень.

9. Розкриття багатогранності проблеми зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі надало змогу сформулювати три основні напрямки для її комплексного вирішення.

Перший напрямок спрямований на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства шляхом системних змін та доповнень до КПК України для усунення недоліків і прогалин, які є передумовами для зловживань процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення. Зокрема, запропоновано:

- доповнити ч.1 ст.303 КПК України підпунктами дванадцять, тринадцять, якими передбачити можливість оскарження до слідчого судді постанови прокурора про визначення підслідності кримінального провадження під час здійснення досудового розслідування або бездіяльність щодо прийняття такої постанови, а також постанови прокурора про об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування або бездіяльність щодо прийняття такої постанови;

- виключити ч.6 ст.217 КПК України, якою встановлено заборону на оскарження рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування;

- доповнити ст.307 КПК України частинами чотири – шість, в яких закріпити порядок повідомлення слідчого, дізнавача та прокурора про винесення

ухвали задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність, визначити темпоральні межі для виконання припису суду – 24 години після отримання копії відповідної ухвали суду та передбачити процесуальну санкцію за невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання судового рішення шляхом ініціювання слідчим суддею питання про відповідальність слідчого, дізнавача, прокурора, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності, а подання інформації у правоохоронні органи, підслідність яких передбачає перевірку діянь слідчого, дізнавача, прокурора на предмет наявності або відсутності ознак кримінальних правопорушень;

- доповнити ч.2 ст.55 КПК України абзацом три, в якому закріпити обов'язок слідчого, дізнавача, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілої, винести постанову про визнання особи потерпілою за наявності відповідних підстав;

- доповнити ст.55 КПК України частиною три з позначкою один, в якій надати можливість визнавати потерпілою особу, якій кримінальним правопорушенням не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, але права, свободи та інтереси якої кримінальним правопорушенням поставлено під загрозу;

- доповнити ч.1 ст.471 КПК України шляхом розширення обов'язкових умов угод про визнання винуватості та про примирення: відомості про процесуальні дії, які проведені в межах кримінального провадження й обґрунтовують підозру/обвинувачення, та власне письмове підтвердження сторін про те, що угода укладається добровільно;

- доповнити КПК України п.23 ч.1 ст.7 та ст.29-1, в якій закріпити спеціалізовані норми щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами та повноваженнями.

Другий напрямок передбачає посилення громадського контролю за діяльністю представників сторони обвинувачення як інституту, який надає змогу

громадянам відстежувати як саме представники сторони обвинувачення використовують свої повноваження, чи діють відповідно до закону, належно й добросовісно, та чи враховують інтереси громадян, особливо за фактами кримінальних правопорушень, які мають суспільний резонанс.

Констатовано, що нормативні основи для проведення громадського контролю для запобігання та протидії зловживанням процесуальними повноваженнями різними представниками сторони обвинувачення у кримінальному процесі сформовані лише частково, без дотримання чіткої концепції щодо суб'єктного складу такого контролю та його форм. З огляду на вказане, запропоновано системні зміни до Законів України «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки» та «Про Національне антикорупційне бюро України», спрямовані на уніфікацію законодавчих вимог щодо громадського контролю за представниками сторони обвинувачення, а також визначення правового статусу та повноважень Ради громадського контролю при цих органах.

Третій напрямок стосується забезпечення морально-правового аспекту добросовісного використання процесуальних повноважень представниками сторони обвинувачення у кримінальному процесі та передбачає, що мотиваційна сторона діяльності уповноважених осіб насамперед повинна складатись із таких складників як захопленість своєю професією, прагнення захисту прав та свобод осіб та задоволення матеріальних потреб. Акцентовано увагу на необхідності покращення матеріального забезпечення представників сторони обвинувачення за допомогою періодичних матеріально-фінансових (заохочення грошовою винагородою та ін.) та матеріально-соціальних (надання додаткової оплачуваної відпустки тривалістю до п'яти діб та ін.) заохочень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аленін Ю.П. Ще раз до питання про самостійність і незалежність слідчого. *Актуальні проблеми держави та права: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 44. С. 149-164.
2. Андрієшин В.В. Кримінальна відповідальність за зловживання службовою особою своїми повноваженнями: теоретико-правові та прикладні аспекти: автореф. дис д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ. 2020. 237 с.
3. Бакаєв Д.С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.01. Запоріжжя: Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний університет». 2013. 18 с.
4. Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2022. 181 с.
5. Будзилович І.С. Особливості розвитку державності, права і функцій церкви у Київській Русі (аналітичний нарис). *Право України*. 1999. № 1. С. 130-135.
6. Буроменська Н.Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом: дис. к.ю.н. спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (юридичні науки). Київ: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». 2021, 247 с.
7. Галабурда Т.І. Кримінальне судочинство у Галичині за австрійським Кримінально-процесуальним кодексом 1873 року: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 251 с.
8. Гловюк І.В. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28-33.

9. Гловюк І.В., Дроздов О.М., Завтур В.А., Дроздова О.В. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. *Право України*. 2022. № 6. С. 90-116.
10. Гора Р.М. Кримінальна відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.08. Харків: Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса. 2019. 23 с.
11. Григорчук А.С. Запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаних із зловживанням впливом: автореф. дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Дніпро, 2024. 20 с.
12. Губар О.С. Недопустимість зловживання правом у цивільному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Національна академія правових наук України, НДІ приват. права і підприємництва. К., 2013. 20 с.
13. Гуртієва Л.М. Система стадій кримінального провадження України. *Митна справа*. 2015. № 5 (101). Ч.2. С. 99-104.
14. Дроботов І.С. Зловживання процесуальними правами: адміністративно-правовий аспект: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. 199 с.
15. Дутка В.В. Зловживання правами у справі про банкрутство: дис. к.ю.н.: спец.12.00.04. Маріуполь: Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. 206 с.
16. Дьомін Ю.М. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2013. №4. С.11-19.
17. Задоя К.П. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст.365 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 231 с.
18. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М.А. Погорецького, д-

ра юрид. наук, доц. О.З. Хотинської, д-ра юрид. наук, проф. О.Г. Яновської. Київ: Алерта, 2019. 668 с.

19. Зелінська Я.С. Співвідношення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 382-384.

20. Кирбят'єв О.О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 204-210.

21. Коваленко В.П. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009. 18 с.

22. Коваленко Є.Г., Гончар М.М. Принцип всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи: поняття та зміст. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14239>.

23. Ковальова О.В. Досудове розслідування: дефініція, сутність та зміст. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 92-99.

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

25. Кондратюк О.В. Правове регулювання судочинства в Галичині у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 1-8.

26. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст.141.

27. Криворучко Д.В. Зловживання правом під час досудового розслідування в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Харків: Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2023. 263 с.

28. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст.131.

29. Кримінальний процес : навч. посібник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша [та ін.] ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2020. 582 с.
30. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
31. Кримінальний процесуальний кодекс УРСР 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05#Text>.
32. Кропивна А.В., Бондаренко Г.С., Кропивний В.М. Стандартизація: навчальний посібник. Кропивницький; ЦНТУ, 2021. 307 с.
33. Кубрак П.М. Досудове слідство в українських землях у період XIV – XVII століть. *Правова позиція*. 2018. № 1 (20). С. 57-66.
34. Кузнець О.М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: дис. ... кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2016. 225 с.
35. Кузьменко К.О. Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві України: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право»: 081. Суми: Сумський національний аграрний університет, 2023. 226 с.
36. Кузьминець О.В., Калиновський В.С., Дігтяр П.А. Історія держави і права України. К.: Україна, 2000. 429 с.
37. Кучмієнко О.В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юр. наук.: 12.00.03. Київ, 2016. 16 с.
38. Лазарєв А.П. Механізм проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2018. 19 с.
39. Легких К.В. Процесуальні помилки суб'єктів доказування при застосуванні статей 23, 291, 349 КПК як підстава визнання доказів недопустимим. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5 (20). С. 95-99.

40. Леонідова О.О. Поняття і генезис повноважень, механізм їх регулювання та легітимність при встановленні на законодавчому рівні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 27-31.

41. Лукашкіна Т.В. Поняття потерпілого у кримінальному провадженні України потребує вдосконалення. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10896/Lukashkina%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%202_2017-151.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

42. Луценко назвав причини неявки прокурорів на суд у справі Кернеса. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2515824-lucenko-nazvav-pricini-neavki-prokuroriv-na-sud-u-spravi-kernes.html>.

43. Маруніч Г.І. Зтягування цивільного процесу: сутність, правові наслідки та способи запобігання: дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.03. Київ: Національна академія внутрішніх справ. 2018, 240 с.

44. Мирошніченко Ю.М. Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 52. С. 90-93.

45. Михайленко В.В. Проблеми судового контролю при оскарженні бездіяльності щодо внесення відомостей у ЄРДР. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/problemi-sudovogo-kontrolyu-pri-oskarzhenni-bezdiyalnosti-shchodo-vnesennya-vidomostey-u-erdr.html>.

46. Мілетич О.О. Зловживання правом: теоретико-прикладний аспект: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.01. Київ, 2015. 21 с.

47. Наказ Генеральної прокуратури України від 28.04.2019 № 51. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/381814___381879.

48. Наливайко Т.В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.01. Львів, 2010. 18 с.

49. Нелін О.І. Історія держави і права України: підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2016. 719 с.
50. Одінцева І.М. Право на захист на досудовому розслідуванні за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 179-183.
51. Офіційний сайт Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. URL: <https://kdkp.gov.ua/>.
52. Павловський В.В. Загальні положення досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 246 с.
53. Пашутіна В.Ю. Зловживання корпоративними правами: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.: 12.00.03. Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. 20 с.
54. Перекрестная О.О. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.04. Київ: Національна академія наук України, 2014. 238 с.
55. Поліщук В.Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.07. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2021. 206 с.
56. Полтораков О.Ю. Громадський контроль над «силовими» структурами в Україні: проблеми та перспективи. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/9.pdf>.
57. Полянський Т.Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.01. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. 16 с.
58. Полянський Т.Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження). Львів: Галицька друкарня, 2012. 456 с.
59. Постанова Верховного Суду від 27.08.2019 у справі № 489/795715. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84006044>.
60. Постанова Верховного Суду від 05.02.2020 у справі № 676/5972/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87517472>.

61. Постанова Верховного Суду від 10.04.2024 у справі № 344/12022/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118422077>.
62. Постанова Верховного Суду від 21.03.2018 у справі № 751/7177/14.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72938764>.
63. Постанова Верховного Суду від 24.05.2021 у справі № 640/5023/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>.
64. Постанова Верховного Суду від 25.09.2018 у справі № 222/466/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859948>.
65. Постанова Верховного Суду від 30.09.2021 у справі № 556/450/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396>.
66. Постанова Верховного Суду від 13.01.2021 у справі № 243/1573/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94130030>.
67. Постанова Верховного Суду від 24.01.2022 у справі № 725/5014/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102765666>.
68. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. URL:
<http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B8-%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B8%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4.pdf>.
69. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.
70. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України 14 квітня 2022 року № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>.
71. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

72. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20>.

73. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №47. Ст. 2051.

74. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

75. Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування: Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 січня 2017 року № 9-49/0/4-17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>.

76. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

77. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

78. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

79. Прокурор вирішив не напружуватись в апеляції, а потім зміг «відбитися» від керівництва. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/257211-prokuror-reshil-ne-napryagatsya-v-apellyatsii-a-zatem-smog-otbitsya-ot-rukovodstva>.

80. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук*. 2016. № 1 (84). С.19-29.

81. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора третього відділу процесуального керівництва управління процесуального керівництва у кримінальних провадженнях слідчих територіального управління Державного

бюро розслідувань Одеської обласної прокуратури Бабіна О.Д.» від 09.02.2022 № 21дп-22. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2022/02/09/2191>.

82. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення на прокурора дисциплінарного стягнення» від 03.12.2020 № 293дп-20. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/dvp.html?_m=publications&_t=rec&id=285440&fp=100&download_af=4307.

83. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокуратури «Про накладення дисциплінарного стягнення на заступника керівника Подільської окружної прокуратури міста Києва Кутового Д.В. та закриття дисциплінарного провадження стосовно прокурорів цієї ж прокуратури Горобинського В.М. та Годуєва В.О.» від 09.12.2024 № 202дп-22. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2022/11/9/3275>.

84. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокуратури «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурорів Малинського відділу Коростенської окружної прокуратури Житомирської області Хоменка Т.П.» від 22.11.2023 № 221дп-23. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2023/11/22/4302>.

85. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на керівника Подільської окружної прокуратури міста Києва Ходаківського С.П.» від 31.08.2022 № 129дп-22. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2022/08/31/2808>.

86. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Окружної прокуратури міста Миколаєва Миколаївської області Надольну Т.В.» від 22.02.2023 № 34дп-23. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2023/02/22/3395>.

87. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на начальника Рокитнівського відділу Сарненської окружної прокуратури Рівненської області Шеремет О.М.» від 03.08.2022 у справі № 111дп-22. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2024/02/21/4361>.

88. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Салтівської окружної прокуратури міста Харкова Харківської області Шкоркіну І.О.» від 21.02.2024 № 31дп-24. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2024/02/21/4362>.

89. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Дніпровської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Східного регіону Дрозач К.О.» від 27.03.2024 № 47дп-24. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2024/03/27/4392>.

90. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Черкаської місцевої прокуратури Черкаської області Олизька В.В.» від 16.01.2019 № 9дп-19. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2019/01/16/969>.

91. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурорів відділу нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру прокуратури Волинської області Шумика Б.О.» від 24.07.2018 № 324дп-18. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2018/07/24/379>.

92. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора (конфіденційна інформація ОСОБА_1» від 16.09.2020 № 224дп-20. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/dvp.html?_m=publications&_t=rec&id=280719&fp=150&download_af=4165.

93. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора Чорнобаївського відділу Золотоніської окружної прокуратури Черкаської області Походенка В.В.» від 28.06.2023 № 127дп-23. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2023/06/28/4065>.

94. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів «Про накладення дисциплінарного стягнення на прокурора другого відділу процесуального керівництва управління процесуального керівництва у

кримінальних провадженнях слідчих територіального управління Державного бюро розслідувань Дніпропетровської обласної прокуратури Сакоренка І.О.». від 12.10.2022 № 173дп-22. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2022/10/12/3229>.

95. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.01. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. 34 с.

96. Рогач О.Я. Ознаки зловживання правом. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Право. 2011. № 15. С. 75-78.

97. Романюк В.В. Зміна прокурором підслідності: проблеми правозастосування. *Право і безпека*. 2022. № 85. С. 107-120.

98. Рубашенко М.А. Зловживання правом як загальноправова категорія: допустимість, сутність, кваліфікація. *Все для юриста*. 2010. № 3 (93). С. 110-119.

99. Савчук Р.П. Поняття та система міжнародних стандартів правоохоронної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №2. С. 369-373.

100. Сахно Д.С. Зловживання правом у податкових правовідносинах: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Ірпінь: Університет Державної фіскальної служби України. 2019. 248 с.

101. Сенченко Н.М., Стеченко К.Л. Розумні строки кримінального провадження в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 5. С.349-354.

102. Серьогін С.Ю. Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект): автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.: 12.00.03. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 20 с.

103. Сидоренко А.С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.: 12.00.05. Харків: Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого», 2012. 19 с.

104. Сисоєв Д.О. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової

форми: кримінально-правова характеристика: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.12.00.08. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2015. 23 с.

105. Скакун О.Ф. Юридична деонтологія: Підручник. Перек. з рос. Харків: Еспада, 2008. 400 с.

106. Скубак Е.О. Юридико-психологічна характеристика зловживання посадовим становищем держслужбовцями в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.09. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2020. 20 с.

107. Сліпенюк В.В. ЄСПЛ про визначення рівня володіння особою мовою. Матеріали 74-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27-29 листопада 2019 р.). 2019. С. 60-63.

108. Сліпенюк Т.М. Дискреція як передумова зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України* (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.). 2022. С. 127-131.

109. Сліпенюк Т.М. Добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі: морально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 261-267.

110. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями окремими суб'єктами кримінального процесу в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 226-232.

111. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення в ЄРДР. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 року). 2023. С. 407-411.

112. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 2. С. 55-63.

113. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі як підстава для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 5-7 грудня 2024 року)*. 2024. С.366-369.

114. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2023 року)*, 2023. Том. 2. С.365-367.

115. Сліпенюк Т.М. Історичний розвиток українського законодавства щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в 20-30-х роках ХХ ст. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 26 грудня 2024 року)*. 2024. С. 308-311.

116. Сліпенюк Т.М. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 128-135.

117. Сліпенюк Т.М. Невизнання особи потерпілою в системі способів зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В.П. Бахіна, В.К. Лисиченка, І.Я. Фрідмана (м. Ірпінь, 19 травня 2023 року). Університет ДФС України, 2023. С. 117-120.

118. Сліпенюк Т.М. Прокурорський нагляд як засіб забезпечення належного виконання процесуальних повноважень слідчим. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18 листопада 2022 року). 2022. С. 244-247.

119. Сліпенюк Т.М. Судовий контроль у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2-х томах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). 2022. Т. 2. С. 470-473.

120. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні; редкол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. 3 : 3 / ред. тому: Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизька. 1972. 744 с.

121. Словник української мови: у 20-ти т.3 / голов. наук. ред. В.М. Русанівський, наук. ред. Н.Г. Озерова; уклад.: Л.Л. Шевченко та ін. К.: Наукова думка, 2014. 992 с.

122. Словник української мови: в 11 томах. Том 2: Г-Ж / ред. тому: П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. К., 1971. 550 с.

123. Сорока С.О., Римарчук Г.С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 553-562.

124. Стецюк Б. Основні стадії кримінального процесу УСРР на початку 1920-х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 37-43.

125. Теорія держави та права: навчальний посібник / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

126. Теремецький В.І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С.20-29.

127. Територіальна підсудність: розгляд судами справ під час воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211208_teritorialna-pdsudnst-rozglyadsudami-sprav-pd-chas-vonnogo-stanu.

128. Ткачук А.О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії в галузі знань 08 «Право» : 081. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2020, 220 с.

129. Торбас О.О. Розсуд в кримінальному процесі України: теоретичне обґрунтування та практика реалізації: монографія. Одеса: «Юридична література», 2020. 284 с.

130. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.: 12.00.08. Харків: Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». 2007. 20 с.

131. Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: Монографія. К.: Дакор, 2010. 176 с.

132. Україна на третьому місці за кількістю справ, що перебувають на розгляді у ЄСПЛ. URL: <https://zmina.info/news/ukrayina-na-tretomu-misczi-zakilkistyusprav-shho-perebuvayut-na-rozglyadi-u-yespl/>.

133. Ухвала Богодухівського районного суду Харківської області від 13.12.2021 у справі № 613/1608/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101826101>.

134. Ухвала Кременчуцького районного суду Полтавської області від 18.01.2023 у справі № 536/1551/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108530250>.

135. Ухвала Олександрівського районного суду Донецької області від 14.06.2020 у справі № 240/517/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89218173>.

136. Ухвала Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 08.04.2024 у справі № 383/96/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118185909>.

137. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 26.06.2016 у справі № 753/11023/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91797587>.

138. Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 04.12.2023 у справі № 210/5893/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115465761>.

139. Ухвала Держинського районного суду м. Харкова від 13.12.2023 у справі № 638/12759/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115630414>.

140. Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу від 17.05.2022 у справі № 210/1273/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104350848>.

141. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 19.07.2018 у справі № 520/8575/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75438531>.

142. Ухвала Кобеляцького районного суду Полтавської області від 30.04.2021 у справі № 532/990/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96662144>.

143. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 05.03.2024 у справі № 333/9/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/11756962816>.

144. Ухвала Малинського районного суду Житомирської області від 23.05.2023 у справі № 283/1267/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111153252>.

145. Ухвала Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області від 10.06.2021 у справі № 398/2625/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99002013>.

146. Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 24.05.2021 у справі № 185/3809/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97095105>.

147. Ухвала Полтавського районного суду Полтавської області від 25.01.2022 у справі № 545/83/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102739940>.

148. Ухвала Покровського районного суду Дніпропетровської області від 21.01.2022 у справі № 189/126/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102631222>.

149. Ухвала Роздільнянського районного суду Одеської області від 26.01.2023 у справі № 511/1217/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606046>.

150. Ухвала слідчого судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 13.02.2024 у справі № 495/1221/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117525508>.

151. Ухвала слідчого судді Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26.04.2022 у справі № 161/4849/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104068531>.

152. Ухвала слідчого судді Новозаводського районного суду міста Чернігова від 29.07.2022 у справі № 751/2640/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105536024>.

153. Ухвала слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 27.11.2023 у справі № 760/22239/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115395237>.

154. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 14.05.2019 у справі № 761/19383/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81750926>.

155. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 10.11.2023 у справі № 308/8617/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114977672>.

156. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 02.02.2022 у справі № 686/32551/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103861503>.

157. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15.01.2020 у справі № 686/254/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86978849>.

158. Ухвала Галицького районного суд м. Львова від 28.06.2023 у справі № 461/673/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111925291>.

159. Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Крим. процес та криміналіст.; суд. експертиза». Київ: Київський національний університет внутрішніх справ., 2008. 22 с.

160. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Академія Служби безпеки України. 1997. 225 с.

161. Хашев В.Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. 20 с.

162. Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.01. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. 19 с.

163. Циганюк Ю.В. Англо-американська правова система. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 327-341.

164. Черненко А.П., Шиян А.Г. Стадії кримінального провадження: підґрунтя для поділу та ознаки. Науковий вісник *Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 349-355.

165. Чорнописька В.П. Правові стандарти як міжнародно-правова категорія: теоретичні основи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2023/jan/29698/16.pdf>.

166. Шагака О.В. Відшкодування збитків, завданих у результаті зловживання правами при укладенні договорів в Інтернеті: дис. ... докт. філософії за спеціальністю 081 «Право». Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2021. 180 с.

167. Юдін А.В. Категорія «добросовісність» у цивільному процесуальному праві. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1 (21). С. 104-113.

168. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : А-Г. 672 с.

169. Яциніна М.-М. С. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст.ст.364, 361, 365-2 КК України)»: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.08. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка МОН України; Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 252 с.

170. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саїдова. К.: «Арт-Дизайн», 2014. 48 с.

171. Abuse of Process. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/abuse-process>.

172. Amtshaftungsgesetz (AHG). URL: <https://www.jusline.at/gesetz/ahg/paragraf/zitierhinw>.

173. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/authority>.

174. Canada: Abusive Policing, Neglect Along ‘Highway of Tears’. URL: https://www.hrw.org/news/2013/02/13/canada-abusive-policing-neglect-along-highwaytears?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwnv-vBhBdEiwABCYQAwfXhpZqZAJRijsqWcPPq4LxJb40fWjcND7qjYmA2FwKT4_LDrbvQhoC53MQAvD_BwE.

175. Case studies: Public outrage: police officers above the law in France. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/07/eur210072009en.pdf>.

176. Code de procédure pénale. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/2025-02-06

177. Connelly and Director of Public Prosecutions. URL: <https://vlex.co.uk/vid/connelly-v-dpp-793178941>.

178. Decision of the ECHR in the case «Dubovych v. Ukraine», 22.07.2021, (applications № 47821/10; 66460/12). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22>

179. Decision of the ECHR in the case «Grinenko v. Ukraine», 15.11.2012, (application № 33627/06). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-114456%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-114456%22]}).

180. Decision of the ECHR in the case «Grubnyk v. Ukraine», 17.09.2020, (application № 58444/15). URL. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-162980%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-162980%22]}).

181. Decision of the ECHR in the case «Gutsanovi v. Bulgaria», 15.10.2013, (application № 34529/10). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-126982&filename=CASE%20OF%20GUTSANNOVI%20v.%20BULGARIA%20%5BExtracts%5D.docx&logEvent=False>.

182. Decision of the ECHR in the case «Ilieva v. Bulgaria», 12.12.2019, (application № 22536/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-186944%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-186944%22]}).

183. Decision of the ECHR in the case «Klass and Others v. Germany», 06.09.1978, (application № 5029/71). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57510%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]}).

184. Decision of the ECHR in the case «Salduz v. Turkey», 27.11.2008, (application № 36391/02). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-89893%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-89893%22]}).

185. Decision of the ECHR in the case «Smirnov v. Russia», 07.06.2007, (applications № 46133/99; 48183/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80953>.

186. Decision of the ECHR in the case «Vinks and Ribicka v. Latvia», 30.01.2020, (application № 28926/10). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-110104%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-110104%22]}).

187. Decision of the ECHR in the case «Vizgirda v. Slovenia», 28.08.2018 (application № 59868/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-185306%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-185306%22]}).

188. Decision of the ECHR in the case «Wloch v. Poland», 19.10.2000, (application № 27785/95). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-104722%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-104722%22]}).

189. Decision of the ECHR in the case «Melnicov v. Ukraine», 22.01.2021, (application № 66753/11). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-208433%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-208433%22]}).

190. Director of Public Prosecutions (Appellant) and Gowing. URL: <https://vlex.co.uk/vid/dpp-v-gowing792871269>.

191. Director of Public Prosecutions (Appellant) and Humphrys. URL: <https://vlex.co.uk/vid/r-vhumphrys-793317433>.

192. Ein Jahr Ermittlungsstelle gegen Polizeigewalt: Guter Start, aber Unabhängigkeit muss sichergestellt sein – Kennzeichnungspflicht fehlt weiterhin. URL: <https://www.amnesty.at/presse/ein-jahr-ermittlungsstelle-gegen-polizeigewalt-guter-start-aber-unabhaengigkeit-muss-sichergestellt-sein-kennzeichnungspflicht-fehlt-weiterhin/>.

193. Expert mechanism to advance racial justice and equality in law enforcement. URL: <https://www.ohchr.org/en/hrc-subsidaries/expert-mechanism-racialjustice-law-enforcement>.

194. Guillaume Glénard Par qui peut être noté un officier de police judiciaire ? URL: <https://blog.landot-avocats.net/2022/12/27/par-qui-peut-etre-note-un-officier-de-police-judiciaire/>.

195. Kriminalpolizei Österreich. URL: <https://aufnahme-polizei.at/kriminalpolizei/>.
196. Law enforcement abuse of power. URL: [https:// stroudlawyers.com/civil-rights/law-enforcement-abuseof-power/](https://stroudlawyers.com/civil-rights/law-enforcement-abuseof-power/).
197. Le code de déontologie des forces de l'ordre effectif au 1er janvier. URL: https://www.lemonde.fr/societe/article/2013/12/06/le-code-de-deontologie-des-forces-de-l-ordre-effectif-au-1er-janvier_3526866_3224.html.
198. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/abuse>.
199. Merriam-Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/abuse>.
200. Number of police officers guilty of crimes in England and Wales soars. URL: [https://www. theguardian.com/uk-news/2024/jan/30/police-officersin-england-and-wales-guilty-of-crimes-up-70-per-cent](https://www.theguardian.com/uk-news/2024/jan/30/police-officersin-england-and-wales-guilty-of-crimes-up-70-per-cent).
201. Overburdened police = shoddy investigations. URL: [https://ip-no.org/what-we-do/advocate-for-change/overburdened-institutions/police/?gad_source= 1&gclid=CjwKCAjwnv-vBhBdEiwABCYQA6H3PlX8ugaQqO8OI9SaT2U_cD6EjoB2SgyRlwN_yDWpLgTH0aOTKR0CFWMQAvD_BwE](https://ip-no.org/what-we-do/advocate-for-change/overburdened-institutions/police/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwnv-vBhBdEiwABCYQA6H3PlX8ugaQqO8OI9SaT2U_cD6EjoB2SgyRlwN_yDWpLgTH0aOTKR0CFWMQAvD_BwE).
202. Par Alain Bollé L'encadrement temporel de l'enquête préliminaire en fonction de l'infraction. URL: <https://www.village-justice.com/articles/encadrement-temporel-enquete-preliminaire,48574.html>.
203. Par Benjamin Ingelaere BRAV-M et conseil de discipline, que risquent les policiers ? URL: <https://www.village-justice.com/articles/brav-conseil-discipline-que-risquent-les-policiers,46035.html>.
204. Police brutality in Canada: A symptom of structural racism and colonial violence. URL: [https:// yellowheadinstitute.org/2020/07/15/police-brutalityin-canada-a-symptom-of-structural-racism-and-colonialviolence/](https://yellowheadinstitute.org/2020/07/15/police-brutalityin-canada-a-symptom-of-structural-racism-and-colonialviolence/).
205. Polizeigewalt in Österreich. URL: <https://www.amnesty.at/themen/polizeigewalt/polizeigewalt-in-oesterreich/>.

206. Prosecutorial Misconduct: Justice Denied as the System Turns a Blind Eye. URL: <https://www.criminallegalnews.org/news/2020/feb/18/prosecutorial-misconduct-justice-denied-system-turns-blind-eye/>.

207. Quel est le rôle d'un officier de police judiciaire ? Pouvoirs du OPJ et types d'enquêtes. URL: <https://fr.indeed.com/conseils-carrieres/trouver-un-emploi/quel-est-role-officier-police-judiciaire>.

208. Slipeniuk T., Yankovyi M., Nikitenko V, Manzhai O., Tiuria Y. Problematic Issues of Using Electronic Evidence in Criminal Proceedings. *Journal of Lifestyle and SDG'S Review*. 2024. № 4(1). P.1-15.

209. Soubise L. Professional identity, legitimacy and managerialism at the Crown Prosecution Service. *Legal Studies*. 2023. № 43(3). C.425-442.

210. Stay of proceedings in criminal trials: temporary halt or permanent end. URL: <https://www.strategiccriminaldefence.com/faq/stay-of-proceedingsin-criminal-trials/>.

211. Strafprozessordnung 1850. URL: <https://www.koeblergerhard.de/Fontes/StPOOe1850-20070830.html>.

212. Strafprozeßordnung 1975. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stpo/paragraf/105>

213. Strafprozessordnung Österreichs 1873. URL: <https://www.koeblergerhard.de/Fontes/StPOOE1873.html>.

214. Strafprozeßordnung. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stpo/paragraf/20>

215. Supreme Court Judgments. Krieger v. Law Society of Alberta. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2007/index.do>.

216. Supreme Court Judgments. Ontario (Attorney General) v. Clark. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/18855/index.do>.

217. Supreme Court Judgments. R. v. Brunelle. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/20255/index.do>.

218. Supreme Court Judgments. R. v. Jordan. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/16057/index.do>.

219. The Canadian Charter of Rights and Freedoms. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/index.html>.

220. The Crown Prosecution Service. URL: <https://www.cps.gov.uk/about-cps>

221. The Public Prosecution Service of Canada (PPSC). URL: <https://www.ppsc-sppc.gc.ca/eng/>.

222. Vorläufige Disziplinarmaßnahmen gegen den ehemaligen Inspekteur der Polizei. URL: <https://www.bdk.de/der-bdk/was-wir-tun/aktuelles/vorlaeufige-disziplinarmassnahmen-gegen-den-ehemaligen-inspekteur-der-polizei>.

223. Was tun gegen polizeiliche Willkür? von Otto Diederichs. URL: <https://www.friedenskooperative.de/friedensforum/artikel/was-tun-gegen-polizeiliche-willkuer>.

224. What's next for reforming Section 702 of the foreign intelligence surveillance act. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/whats-next-reforming-section-702-foreign-intelligencesurveillance-act>.

225. Why don't prosecutors get disciplined? URL: <https://www.apmreports.org/story/2018/09/18/why-dont-prosecutors-get-disciplined>.

226. Why holding prosecutors accountable is so difficult. URL: <https://innocenceproject.org/news/why-holding-prosecutors-accountable-is-so-difficult/>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями окремими суб'єктами кримінального процесу в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 226-232.
2. Сліпенюк Т.М. Добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі: морально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 261-267.
3. Сліпенюк Т.М. Практика ЄСПЛ щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 639-643.
4. Сліпенюк Т.М. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 128-135.
5. Slipeniuk T., Yankovyi M., Nikitenko V, Manzhai O., Tiuria Y. Problematic Issues of Using Electronic Evidence in Criminal Proceedings. *Journal of Lifestyle and SDG'S Review*. 2024. № 4(1). P.1-15.

Список публікацій здобувача, що додатково відображають результати дисертації та засвідчують апробацію її матеріалів

6. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 2. С.55-63.
7. Сліпенюк Т.М. Судовий контроль у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська*

юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). 2022. Т. 2. С. 470-473.

8. Сліпенюк Т.М. Прокурорський нагляд як засіб забезпечення належного виконання процесуальних повноважень слідчим. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 листопада 2022 року). 2022. С. 244-247.

9. Сліпенюк Т.М. Дискреція як передумова зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 09 грудня 2022 року). 2022. С. 127-131.

10. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2023 року), 2023. Том. 2. С. 365-367.

11. Сліпенюк Т.М. Невизнання особи потерпілою в системі способів зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В.П. Бахіна, В.К. Лисиченка, І.Я. Фрідмана (м. Ірпінь, 19 травня 2023 року). Університет ДФС України, 2023. С. 117-120.

12. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення в ЄРДР. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в*

умовах воєнного стану: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 року) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ, Науковий парк «Наука та безпека», факультет № 1. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 407-411.

13. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями в кримінальному процесі під час тимчасового вилучення майна. *XVI Міжнародна науково-практична конференція «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти»* (м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С.210-212.

14. Сліпенюк Т.М. Система передумов зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Юридична осінь 2024 року: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів* (м. Харків, 19 листопада 2024 року). Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 432-436.

15. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі як підстава для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 5-7 грудня 2024 року). Львів –Торунь : Liha-Pres, 2024. С.366-369.

16. Сліпенюк Т.М. Історичний розвиток українського законодавства щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в 20-30-х роках XX ст. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (26 грудня 2024 року, м. Миколаїв). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 308-311.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданні кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» та оприлюднено на наступних наукових заходах: Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 17 червня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (м. Київ, 18 листопада 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України)» (м. Одеса, 09 грудня 2022 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти» (м. Ірпінь, 19 травня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану» (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 року); XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти» (м. Ужгород, 26-27 квітня 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична осінь 2024 року» (м. Харків, 19 листопада 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та

практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5-7 грудня 2024 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 26 грудня 2024 року).

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН І ДОПОВНЕНЬ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

З метою підвищення якості кримінальної процесуальної діяльності та ефективного досягнення завдань кримінального провадження, запобігання й протидії зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі пропонуються наступні зміни і доповнення:

до Кримінального процесуального кодексу України:	
1.	Частину 1 статті 7 КПК України доповнити підпунктом двадцять три в такій редакції: <i>«Зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких, зокрема, відносяться:</i> <i>23) Неприпустимість зловживання процесуальними правами та повноваженнями».</i>
2.	Доповнити КПК України статтею 29-1 в такій редакції: «Стаття 29-1. <i>Неприпустимість зловживання процесуальними правами та повноваженнями</i> <i>1. Учасники кримінального провадження повинні належно та добросовісно користуватись процесуальними правами та повноваженнями. Зловживання процесуальними правами та повноваженнями не допускається.</i> <i>2. Слідчий суддя та суд зобов'язані вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами та повноваженнями шляхом застосування заходів, визначених цим Кодексом.</i> <i>3. Залежно від конкретних обставин слідчий суддя та суд можуть з власної ініціативи або з ініціативи учасника кримінального провадження визнати зловживанням процесуальними правами та повноваженнями рішення, дії та бездіяльність, що суперечать завданню кримінального провадження та ініціювати питання про притягнення учасника кримінального провадження до відповідальності, визначеної законом».</i>

3.	Частину 2 статті 55 КПК України абзацом третім в такій редакції: <i>«Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілої, винести постанову про визнання особи потерпілою за наявності відповідних підстав».</i> Статтю 55 КПК України доповнити частиною три з позначкою один в такій редакції: <i>«3-1. Потерпілим є також особа, якій кримінальним правопорушенням не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, але права, свободи та інтереси якої кримінальним правопорушенням поставлено під загрозу».</i>
4.	Частину 6 статті 217 КПК України – виключити.
5.	Частину 1 статті 303 КПК України доповнити підпунктами дванадцять, тринадцять в такій редакції: <i>«На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора:</i> <i>12) постанова прокурора про визначення підслідності кримінального провадження або бездіяльність щодо прийняття такої постанови – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником;</i> <i>13) постанова прокурора про об'єднання та виділення матеріалів досудового розслідування або бездіяльність щодо прийняття такої постанови – підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником».</i>
6.	Статтю 307 КПК України доповнити частинами чотири-шість в такій редакції: <i>«4. Копія судового рішення про задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, негайно після його оголошення вручається слідчому, дізнавачу чи прокурору. У разі відсутності слідчого, дізнавача, прокурора під час оголошення судового рішення його копія надсилається таким особам не пізніше наступного робочого дня.</i> <i>5. Слідчий, дізнавач, прокурор після отримання судового рішення про задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, невідкладно, але не</i>

	<i>пізніше 24 годин, зобов'язаний вжити заходів щодо виконання судового рішення та направити повідомлення про його виконання слідчому судді.</i> <i>6. У разі невиконання, неналежного або несвоєчасного виконання судового рішення про задоволення або про часткове задоволення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора слідчий суддя порушує питання про відповідальність слідчого, дізнавача, прокурора, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності, а також має право подавати інформацію у правоохоронні органи, підслідність яких передбачає перевірку діянь слідчого, дізнавача, прокурора на предмет наявності або відсутності ознак кримінальних правопорушень».</i>
7	Частину 1 статті 471 КПК України викласти в такій редакції: <i>«В угоді про примирення зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, відомості про процесуальні дії, які проведені в межах кримінального провадження й обґрунтовують підозру/обвинувачення, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди, а також власне письмове підтвердження сторін про те, що угода укладається добровільно».</i>
8.	Частину 1 статті 472 КПК України викласти в наступній редакції: <i>«В угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, відомості про процесуальні дії, які проведені в межах кримінального провадження й обґрунтовують підозру/обвинувачення, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті</i>

	кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, умови застосування спеціальної конфіскації, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені статтею 473 цього Кодексу, наслідки невиконання угоди, а також <i>власне письмове підтвердження сторін про те, що угода укладається добровільно</i> ».
до Закону України «Про прокуратуру»:	
1.	Доповнити Закон України «Про прокуратуру» статтею шість з позначкою один в такій редакції: «Стаття 6-1 Рада громадського контролю при органах прокуратури <i>1. З метою забезпечення прозорості та громадського контролю за діяльністю при органах прокуратури утворюється Рада громадського контролю у складі 15 осіб, яка формується на засадах відкритого та прозорого конкурсу, який проводиться шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України.</i> <i>Положення про Раду громадського контролю та про порядок її формування затверджуються Кабінетом Міністрів України.</i> <i>До складу Ради громадського контролю не можуть входити:</i> <i>1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;</i> <i>2) особи, які, незалежно від тривалості, були працівниками органів прокуратури або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років;</i> <i>3) особи, близькі особи яких, незалежно від тривалості, були працівниками органів прокуратури або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років.</i> 3. Рада громадського контролю при органах прокуратури: <i>1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань органів прокуратури;</i> <i>2) розглядає звіти органів прокуратури і затверджує свій висновок щодо них;</i>

	3) обирає з її членів двох представників, які входять до складу Дисциплінарної комісії органів прокуратури; 4) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності органів прокуратури заходи з правової освіти населення»; 5) має інші права, передбачені Положенням про Раду громадського контролю».
2.	Доповнити Закон України «Про прокуратуру» статтею шість з позначкою два в такій редакції: «Стаття 6-2. Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність працівників органів прокуратури Контроль за діяльністю працівників органів прокуратури може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність таких осіб та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України».
до Закону України «Про Службу безпеки України»:	
1.	Доповнити Закон України «Про Службу безпеки України» статтею сім з позначкою один в такій редакції: «Стаття 7-1 Рада громадського контролю при Службі безпеки України 1. З метою забезпечення прозорості та громадського контролю за діяльністю при Службі безпеки України утворюється Рада громадського контролю у складі 15 осіб, яка формується на засадах відкритого та прозорого конкурсу, який проводиться шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України. Положення про Раду громадського контролю та про порядок її формування затверджуються Кабінетом Міністрів України. До складу Ради громадського контролю не можуть входити: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які, незалежно від тривалості, були працівниками Служби безпеки України або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років;

	3) особи, близькі особи яких, незалежно від тривалості, були працівниками Служби безпеки України або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років. 3. Рада громадського контролю при Службі безпеки: 1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Служби безпеки України; 2) розглядає звіти Служби безпеки України і затверджує свій висновок щодо них; 3) обирає з її членів двох представників, які входять до складу Дисциплінарної комісії Служби безпеки України; 4) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Служби безпеки України, заходи з правової освіти населення»; 5) має інші права, передбачені Положенням про Раду громадського контролю».
2.	Доповнити Закон України «Про Службу безпеки України» статтею сім з позначкою два в такій редакції: «Стаття 7-2. Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність працівників Служби безпеки України Контроль за діяльністю працівників Служби безпеки України може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність таких осіб та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України».
до Закону України «Про Національну поліцію»:	
1.	Доповнити Закон України «Про Національну поліцію» статтею дев'яносто з позначкою два в такій редакції: «Стаття 90-2. Рада громадського контролю при Національній поліції 1. З метою забезпечення прозорості та громадського контролю за діяльністю при Національній поліції утворюється Рада громадського контролю у складі 15 осіб, яка формується на засадах відкритого та прозорого конкурсу, який проводиться шляхом рейтингового інтернет-голосування громадян, які проживають на території України. Положення про Раду громадського контролю та про порядок її формування затверджуються Кабінетом Міністрів України. До складу Ради громадського контролю не можуть входити:

	1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які, незалежно від тривалості, були працівниками Національної поліції або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років; 3) особи, близькі особи яких, незалежно від тривалості, були працівниками Національної поліції або інших правоохоронних органів упродовж попередніх двох років. 3. Рада громадського контролю при Національній поліції: 1) заслуховує інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Національної поліції; 2) розглядає звіти Національної поліції і затверджує свій висновок щодо них; 3) обирає з її членів двох представників, які входять до складу Дисциплінарної комісії Національної поліції; 4) організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Національної поліції, заходи з правової освіти населення»; 5) має інші права, передбачені Положенням про Раду громадського контролю».
до Закону України «Про Державне бюро розслідувань»:	
1.	Частину 3 статті 28 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» доповнити підпунктом три з позначкою два в такій редакції: «3-2. Організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Державного бюро розслідувань, заходи з правової освіти населення».
2.	Доповнити Закон України «Про Державне бюро розслідувань» статтею двадцять вісім з позначкою один в такій редакції: «Стаття 28-1. Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність працівників Державного бюро розслідувань Контроль за діяльністю працівників Державного бюро розслідувань може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність таких осіб та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України».
до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»:	

1.	Частину 3 статті 31 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» доповнити підпунктом три з позначкою один в такій редакції: <i>«3-1. Організовує публічні заходи для обговорення актуальних питань розвитку і діяльності Національного антикорупційного бюро України, заходи з правової освіти населення».</i>
2.	Доповнити Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» статтею тридцять один з позначкою один в такій редакції: «Стаття 31-1. <i>Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність працівників Національного антикорупційного бюро України</i> <i>Контроль за діяльністю працівників Національного антикорупційного бюро України може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність таких осіб та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України».</i>
до Закону України «Про Бюро економічної безпеки»:	
1.	Доповнити Закон України «Про Бюро економічної безпеки» статтею тридцять п'ять з позначкою один в такій редакції: «Стаття 31-1. <i>Залучення громадськості до розгляду скарг на дії чи бездіяльність працівників Бюро економічної безпеки</i> <i>Контроль за діяльністю працівників Бюро економічної безпеки може здійснюватися у формі залучення представників громадськості до спільного розгляду скарг на дії чи бездіяльність таких осіб та до перевірки інформації про належне виконання покладених на них обов'язків відповідно до законів та інших нормативно-правових актів України».</i>

АКТ
про провадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Сліпенюк Тетяни Михайлівни
на тему: «Зловживання процесуальними повноваженнями стороною
обвинувачення у кримінальному процесі»
в навчальну діяльність Національного університету «Одеська юридична
академія»

Комісія у складі завідувача кафедри кримінального процесу, д.ю.н., професора Торбаса Олександра Олександровича, завідувача кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, д.ю.н., професора Аркуші Лариси Ігорівни, професора кафедри кримінального процесу, д.ю.н., професора Аленіна Юрія Павловича склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Сліпенюк Тетяни Михайлівни на тему «Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» використовується в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчального курсу «Кримінальний процес», спеціальних курсів «Досудове розслідування», «Актуальні проблеми правосуддя у кримінальному провадженні», «Проблеми вдосконалення кримінального процесуального законодавства», а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

Враховано положення дисертаційного дослідження щодо внесення змін та доповнень до КПК України, а також інших нормативно-правових актів, які регламентують специфіку діяльності та правовий статус посадових осіб органів публічної влади, уповноважених на здійснення кримінального провадження.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації:

1. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями окремими суб'єктами кримінального процесу в умовах воєнного стану. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 226-232.
2. Сліпенюк Т.М. Добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі: морально-правовий аспект. Право і суспільство. 2022. № 6. С. 261-267.

3. Сліпенюк Т.М. Практика ЄСПЛ щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 639-643.

4. Сліпенюк Т.М. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи. Прикарпатський юридичний вісник. 2024. № 1. С. 128-135.

5. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 2. С. 55-63.

6. Slipeniuk T., Yankovyi M., Nikitenko V., Manzhai O., Turia Y. Problematic Issues of Using Electronic Evidence in Criminal Proceedings. *Journal of Lifestyle and SDGS Review*. 2024. № 4(1). P.1-15.

Використання розробок Сліпенюк Т.М., що відображені у вказаних наукових працях, дозволило детальніше розглянути розділи вищезазначених курсів, що стосуються зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі.

Голова комісії:

Олександр ТОРБАС

Члени комісії:

Лариса АРКУША

Юрій АЛЕНІН

Додаток 4

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

В.о. Голови Ради адвокатів
Черкаської області
В.Т. Дерезанко

«30» травня 2025 р.

АКТ

про впровадження в практичну діяльність

Ради адвокатів Черкаської області результатів дисертаційного дослідження
аспірантки кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська
юридична академія» Сліпенюк Тетяни Михайлівни на тему: «Зловживання
процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі»,
поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»

Комісія у складі: Виконуючого обов'язки Голови Ради адвокатів Черкаської області
В.Т. Дерезанко, секретаря Ради адвокатів Черкаської області О.Ю. Топорова та члена Ради
адвокатів Черкаської області О.М. Токар, склали цей акт за результатами розгляду
дисертаційного дослідження аспірантки кафедри кримінального процесу Національного
університету «Одеська юридична академія» Сліпенюк Тетяни Михайлівни на тему:
«Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному
процесі», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право».

Комісія вважає, що положення, висновки та рекомендації, сформульовані в
дисертаційному дослідженні Сліпенюк Т.М., мають необхідний теоретичний рівень та
практичну значущість для реалізації різних видів адвокатської діяльності у кримінальному
провадженні.

На підставі наведеного, комісією впроваджено дисертаційне дослідження Сліпенюк
Т.М. в діяльність Ради адвокатів Черкаської області для підвищення кваліфікації адвокатів.

Члени комісії:

В.о. Голови Ради адвокатів
Черкаської області

Секретар Ради адвокатів
Черкаської області

Член Ради адвокатів
Черкаської області

В.Т. Дерезанко

О.Ю. Топоров

О.М. Токар

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Керівник апарату

Приморського районного суду міста

Одеси

«15 червня» 2025 року

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження

Сліпенюк Тетяни Михайлівни на тему:

«Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у практичну діяльність

Приморського районного суду міста Одеси

Комісія у складі: керівника апарату Приморського районного суду міста Одеси – Шарага А.О., головного спеціаліста Приморського районного суду міста Одеси – Гонтар І.О., консультанта Приморського районного суду міста Одеси – Саклар О.О., склала цей акт про те, що основні результати дисертаційного дослідження Сліпенюк Тетяни Михайлівни на тему: «Зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення у кримінальному процесі» поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», які викладені у її наукових роботах:

1. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями окремими суб'єктами кримінального процесу в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 226-232.

2. Сліпенюк Т.М. Добросовісне використання процесуальних повноважень у кримінальному процесі: морально-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 261-267.

3. Сліпенюк Т.М. Практика ЄСПЛ щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 639-643.

4. Сліпенюк Т.М. Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в державах англосаксонської правової системи. *Правничий юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 128-135.

5. Slipeniuk T., Yankovyi M., Nikitenko V., Manzhai O., Tiuria Y. Problematic Issues of Using Electronic Evidence in Criminal Proceedings. *Journal of Lifestyle and SDG'S Review*. 2024. № 4(1). P.1-15.

6. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час кримінального провадження на підставі угод. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 2. С. 55-63.

7. Сліпенюк Т.М. Судовий контроль у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). 2022. Т. 2. С. 470-473.*

8. Сліпенюк Т.М. Прокурорський нагляд як засіб забезпечення належного виконання процесуальних повноважень слідчим. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 листопада 2022 року). 2022. С. 244-247.

9. Сліпенюк Т.М. Дискреція як передумова зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності (до 10-ї річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України)*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 09 грудня 2022 року). 2022. С. 127-131.

10. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями щодо всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин кримінального провадження. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: стратегія наукових, освітніх та технологічних рішень*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2023 року), 2023. Том 2 С. 365-367.

11. Сліпенюк Т.М. Невизнання особи потерпілою в системі способів зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана (м. Ірпінь, 19 травня 2023 року). Університет ДФС України, 2023. С. 117-120.

12. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями під час вношення відомостей про вчинення кримінального правопорушення в ЄРДР. *Теоретико-прикладні проблеми кримінального процесу та криміналістики в умовах воєнного стану*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Кам'янець-Подільський, 24 листопада 2023 року) / МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ, Науковий парк «Наука та безпека», факультет № 1. Кам'янець-Подільський: ХНУВС, 2023. С. 407-411.

13. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями в кримінальному процесі під час тимчасового вилучення майна. *XVI Міжнародна науково-практична конференція Закарпатські правові читання. Соціальний розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти*. (м. Ужгород, 26–27 квітня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Press, 2024. С.210-212.

14. Сліпенюк Т.М. Система передумов зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі. *Юридична осінь 2024 року: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів* (м. Харків, 19 листопада 2024 року). Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 432-436.

15. Сліпенюк Т.М. Зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі як підстава для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кремсичук, 5-7 грудня 2024 року). Львів – Торунь : Liha-Press, 2024. С.366-369.

16. Сліпенюк Т.М. Історичний розвиток українського законодавства щодо зловживання процесуальними повноваженнями у кримінальному процесі в 20-30 роках ХХ ст. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики*: матеріали

XVII Міжнародній науково-практичній конференції (26 грудня 2024 року, м. Миколаїв).
Львів –Торунь : Liha-Press, 2024. С. 308-311

несуть у собі теоретичне і практичне значення, що полягає у можливості використання суддями положень, рекомендацій і висновків дисертаційного дослідження у процесі здійснення кримінального судочинства в Приморському районному суді міста Одеси, а також під час розробки навчальних і методичних посібників для суддів, працівників апарату Приморського районного суду міста Одеси та інших учасників кримінального судочинства.

Керівник апарату
Приморського районного суду міста Одеси

Андрій ШАРАГ

Головний спеціаліст
Приморського районного суду міста Одеси

Інна ГОНТАР

Консультант
Приморського районного суду міста Одеси

Олена СКЛЯР